50.013

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYV-TÁR

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

95. évfolyam

1979

4

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

95. ÉVF. 1979/4. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társszerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként — Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 80 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egy időben.

V. NAGY KATALIN

Gaál Gábor és a Korunk

A kolozsvári *Korunk* — melynek régi folyamai 1926—1940 között, a királyi Romániában jelentek meg — a két világháború közötti időszak legszínvonalasabb, legsokoldalúbb erdélyi magyar nyelvű marxista orgánuma volt. Híven tükrözte a korabeli magyar baloldali gondolat minden árnyalatát, a magyar szellemi élet mozgását, fejlődését.

A folyóirat — bár a romániai magyar irodalom arculatának alakításában fontos szerepet játszott — nem irodalmi, hanem elsősorban világnézeti szemle volt. A Tanácsköztársaság bukása után emigrációba kényszerült és Kolozsváron megtelepedett Dienes László alapította 1926-ban.

Megindításával széles fórumot teremtett az első világháború után szétszórtan élő magyar progressziónak, az időszerű kérdések szabad megvitatására. Haladó folyóiratot kívánt szerkeszteni, mely tájékozódást ad a világ eseményeiről, az új irányzatokról, új gondolatokról: a társadalomtudományok, a közélet, a művészetek és az irodalom mellett, a természettudományok területén is, hogy ezáltal hozzásegítsen egy új eszmei szintézis feltételeinek kialakításához. Ezt a törekvését fejezi ki a lapot útjára indító *Beköszöntő* is.

„Annak, aki egy alkotó jövő eljövetelét akarja, két irányban kell dolgoznia: egyrészt igyekeznie kell kiválogatnia a múlt eredményeiből azokat az elemeket, amelyek a jövő épületének építőköveiül felhasználhatók, másrészt pedig hozzászoktatni saját magát és kortársait az új szintézis szükségességének gondolatához, s ami ezzel együtt jár, felébreszteni az ehhez szükséges pozitív alkotó lelki képességeket. . . . A jelen füzettel útjára induló szemle . . . fő rendeltetésének azt tekinti, hogy a Nyugattól e kissé félreeső helyen, a maga szerény hatáslehetőségei között, ráébressze az embereket azokra a nagy problémákra, amelyek megoldása nélkül nyugodt építő jövő el nem jöhet, s adalékokkal hozzájáruljon ahhoz, hogy a nagy nyugati szellemi áramlatok közvetlen érintésétől elzárt, de gondolkodó és tépelődő emberek könnyebben tisztázhassák önmagukban azokat a fájó kérdéseket, amelyek elől egy igaz ember sem zárkózhat el."[1]

A *Korunk* indulási szakaszát a liberális eklekticizmus határozta meg, de a különböző nézetek mellett a marxista eszmék is fontos helyet kaptak.

A lap marxista folyóirattá fejlődése, a munkásmozgalomhoz való felzárkózása, és az illegális Kommunista Párttal való kapcsolatok kiépítése a gazdasági világválság, majd a fasizmus előretörésének nehéz éveiben következett be: Gaál Gábor időszakában, aki 1929-től társszerkesztőként, majd 1931 szeptemberétől 1940 őszén történt betiltásáig egyedül szerkesztette.

A *Korunk* és Gaál Gábor neve egymástól elválaszthatatlan. A lap története, fejlődése, kiteljesedése szorosan kapcsolódik Gaál Gábor személyiségéhez,

[1] Idézi GAÁL Gábor: *Válogatott írások. I.* Bukarest, 1964. 688—689.

kritikai, publicisztikai és szerkesztői munkásságához. Az ő emberi, világnézeti fejlődését pedig a XX. század eleji politikai és szellemi áramlatok alakítják.

*

Hogyan lett Gaál Gábor lapszerkesztő, a *Korunk* szerkesztője? A kérdésre egykorú, személyes levelezés-anyagának tanulmányozásával kaphatunk választ.

Az 1919-es Tanácsköztársaság leverése után Gaál Gábor a proletárforradalomban való részvétele miatt emigrációba kényszerül. A bécsi emigráns magyar sajtó: a *Bécsi Magyar Újság*, a *Jövő*, a *Panoráma*, a *Tűz* számára ír irodalomkritikákat. Berlinben is eltölt egy évet, Korda Sándor filmvállalatának dramaturgjaként. Sokat publikál, sokat lát, sokat tanul; az avantgarde-művészetek elméleti- és műhelykérdéseit tanulmányozza. A klasszikus és modern filozófia területén széles körű műveltségre tesz szert, s közben súlyos és bonyolult erkölcsi, filozófiai és világnézeti válságokon megy át. Az irodalom kérdéseihez egyre inkább a filozófia oldaláról közelít. A művek, a jelenségek megítélésében az eszmei, világnézeti szempontot tekinti elsődlegesnek. Irodalomszemléletét az „irodalom életszerűségének" sürgetése határozza meg, és ugyanakkor: érdeklődéssel fordul minden olyan irányzat felé, amely az irodalmat tartalmában, de formájában is meg akarja újítani. Ebben az időben foglalkozik behatóbban a marxizmussal is.

Szoros baráti kapcsolat fűzi Hatvany Lajoshoz, akihez ezidőbeli leveleinek többségét is írja. Ezeknek a leveleknek alapmotívuma a honvágy, az anyanyelvi kultúrától távol, idegenbe kényszerítve élő ember kínzó-keserű honvágya. És az ebből fakadó céltalanság érzése:

„Az emigráció itt lett emigráció számomra. Magyarország, magyar irodalom itt még csak annyi sem, amennyi egy nagyon távoli dörömbölés. Csak annyi, amennyi az idegeimben van még belőle. Én nem tudom, hogy az életem hová visz. Itt, ebben a körben nem szeretnék maradni. Harminc évet úgy éltem, hogy nem én dolgoztam, nem én akartam, nem én beszéltem. Jó volna végül is a helyemre kerülni, bárhová, bárminek, csak oda, ahol azt adhatom, amit tudok. . . . Az egész élet olyan számomra, mintha sose kezdődne. Higgye meg: ez nagyon nagy kín."[2] „. . . itt hideg van, zord van, mindenkiben való pusztulás van. Ez rossz ország itt és rossz emigráció."[3] — írja Hatvany Lajosnak.

A számüzetés éveinek nyomasztó élményvilágát két évvel később, 1926-ban írott *Batsányinál Linzben* című esszéjében rajzolta meg a legplasztikusabban.

„A kufsteini elégiákban Batsányi költőiségének tartalma még sugalmas, gyöngyöző tó, ha a dallam a lemondás szólama is már. A valóságnak még van költői értelme előtte, ha fájdalmas is; hisz a börtön után még nyitva az út, haza, Magyarországba, hol küzdeni lehet! De Kufstein után jön Bécs, Magyarországba tilos visszamenni, . . ."[4]

Majd Batsányi egyéni tragédiáját az általánosság síkjára emelve, ezekben a sorokban már saját érzéseinek, élményeinek személyessége izzik:

„A száműzöttek és emigránsok szörnyű sorsa Batsányi élete Kufstein után. A se itt, se ott, a sehol sem gyökeres emberé. Az élet mindig és mindenütt közösségekbe tartozás. Az élet mindig valahová beágyazott tudat és talaj a remegő lábak alatt. Az élet kifürkész-

[2] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 13.: Hatvany Lajosnak, Berlin, 1924. március 14.
[3] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 18.: Hatvany Lajosnak, Wien, 1924. december 30.
[4] Gaál Gábor: *Válogatott írások. II*. Bukarest, 1965. 46.

hetetlen tudati korrespondencia hozzánk tartozó társak között. Az igazi élet tudatát nem pótolja levelezés, és nem pótolja a vágy, és nem pótolja a lelkesedés. Az idegen linzi táj és idill — üres káprázat, ő maga harag és epedés, és csak a társai közt éber tudat. Itt száműzötten, a hallgatás, a vegetálás. Emigráció."[5]

Egyre elviselhetetlenebbé válik számára is a vegetálás. Az emigrációban nem találja életterét, tanácstalan és nagyon magányos. És mert „az élet mindig közösségekbe tartozás, kifürkészhetetlen tudati korrespondencia hozzánk tartozó társak között, mit nem pótol a levelezés" — 1925 nyarán hirtelen elhatározással visszatér Magyarországra.

Hazatérése nem váltja be hozzáfűzött reményeit. Megpróbál kapcsolatokat teremteni, munkalehetőségeket keres, — sikertelenül. „... Az emberek, akikkel beszéltem, zordak, udvariasak, nagyképűek és gyávák. Látom és érzem rajtuk, hogy jobb, ha nem is keresem többet őket. Tehertétel vagyok és *veszélyes* a szemükben. ... *Vadidegen lettem* ..."[6] — panaszolja Hatvany Lajosnak, pedig az igazi megpróbáltatások még csak ezután következnek. Gaál Gábort Magyarországra való visszatérése után vád alá helyezik és a proletárforradalom kitörését követő napokban, 1919. március 28-án, Kecskeméten tartott „izgató" beszéde miatt letartóztatják. „... Pestről, a Markó utcából fényes nappal *vasra verve* ..."[7] kísérték Kecskemétre 1925. október 28-án. Barátai közbenjárására feltételesen szabadlábra helyezik, de perbe fogják. Az elhúzódó tárgyalások miatt még hónapokat tölt Pesten. Visszatérhetne Bécsbe, hogy megszabaduljon a további zaklatásoktól, de nem tud dönteni. „... van lehetősége egy kinti bolygásnak, ám az én mai életem szempontjából csak egy racionális megoldás volna: az öngyilkosság — minden, ami ezen kívül van, támpont és tartalom nélküli űr; a nem tudom micsoda, a sehova se lehet."[8] — vallja Hatvany Lajosnak egy újabb bécsi emigráció idegenségétől való félelem, és a hazai hontalanság miatti keserűségének legmélyebb pontjáról. 1926 nyarán végül mégis igénybe veszi útlevelét, és előbb Bécsbe, majd 1926 októberében Hatvany Lajossal együtt Kolozsvárra utazik — és ott letelepszik.

Gaál Gábornak korábban nem voltak kapcsolatai Kolozsvárral, mégis ezt a várost választotta száműzetésének újabb állomásául. Megragadta Kolozsvár gazdag irodalmi összetettsége, egyetemi múltja, könyvtárai, a pezsgő irodalmi atmoszféra, a felismerés, hogy itt sokkal nagyobb a romániai magyarság lélekszáma, mint bárhol az utódállamokban, s így adott az az anyanyelvi művelődési közeg, melynek annyira érezte hiányát az emigráció nehéz éveiben. Ebben az időben Erdélyben húzódtak meg a magyar polgári demokratikus forradalom és a kommün írói, teoretikusai, akik itt jelentős magyar tömegekre támaszkodva vehették fel a harcot az ellenforradalmi Magyarország reakciójával szemben. És nem utolsó sorban: Romániában ekkor liberálisabb volt az irodalmi élet, mint Magyarországon, így Kolozsvár reális lehetőségeket ígért akár irodalompolitikai, akár ideológiai fellépésre.

Gaál Gábor tehát Kolozsváron próbál meggyökerezni. 1926 őszétől az *Ellenzék*, a *Keleti Újság*, az *Új Kelet* külső munkatársa lesz. Hatvany Lajossal továbbra is élénk levelezést folytat, neki számol be élete alakulásáról. „Velem

[5] Gaál Gábor: *Válogatott írások. II.* Bukarest, 1965. 48.
[6] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 19.: Hatvany Lajosnak, Bp. 1925. szeptember.
[7] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 21.: Hatvany Lajosnak, Bp. 1925. november 6.
[8] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 21—22.: Hatvany Lajosnak, Bp. 1925. november 6.

sok eredményes nem történt, . . . Nagyon egyedül és nagyon elhagyatott vagyok . . . Kuncz megkért, . . . hogy . . . az Ellenzékbe . . . más néven írjak. Már meg is jelent két cikk Szentgyörgyi Gábor néven. . . . Természetesen csak irodalomról írok."[9] Pár hónappal későbbi levele már sokkal bizakodóbb, és írói tevékenységét illetően már konkrétabb célkitűzésekről vall:

„Velem változás annyiban van, hogy a Keleti Újságnak nagyon sűrűn dolgozom. . . . Bevallom Önnek, hogy a legnagyobb ambícióval próbálok újságíró lenni. Minden gondom ez, s valószínűleg mindezekért talál mindenki vagy legalább is a legtöbb olvasó túl műveltnek. Viszont kétségtelen, hogy egy rendes szerkesztőség számára használható vagyok. . . . Tudom, hogy elején vagyok itt a dolgaimnak, de Önre hálával gondolok mégis, hogy ide hozott."[10]

Bár a *Keleti Újság*nál beígért szerkesztői állást nem sikerül megkapnia, Hatvanyhoz írott október 6-i hosszú levelében így köszöni meg eddigi anyagi támogatását:

„Engedje meg, hogy egyelőre ez az utolsó küldeménye legyen. . . . hogy ezentúl, ha baj lesz — kereshessem fel . . . Helyzetem most a következő: . . . a K. U.-nak minden másnap írok. . . . Írok az Új Keletnek ötször vagy hatszor. . . . Írok még a Korunknak . . . havonkint. . . . A másik helyzet az, hogy most már olvasnak. Állandóan jelentkezik a publikum. . . . Persze sokat dolgozom, szinte éjjel-nappal. Gonddal. Minden hónapban 24—25 cikk. Itteniek szerint ez még nem volt, hogy itt valaki, szerkesztőségen kívül, ennyi cikket el tudjon *helyezni* . . . Persze nem tudom, . . . hogy ez hova visz. . . . Hiénája vagyok a lapoknak, és 'hozzászólok'." De még mindig így zárja levelét: „. . . Itt rettenetesen halott minden. Ez csak arra jó, hogy 25 cikket írjon egy testileg-lelkileg hontalan nem arra való . . . Nincs semmi társaságom. Embereket csak az utcán látok."[11]

„Testileg-lelkileg hontalan"-nak érzi magát Kolozsváron, pedig a neve már közismert. „Most már olvasnak", „állandóan jelentkezik a publikum" — írja szűkszavú szerénységgel önmaga haladásáról barátjának, az igazság viszont az, hogy annyi cikket publikálhat, amennyit csak meg tud írni. Alig egy éve él Kolozsváron, de már olvasótábora van a legkülönbözőbb polgári lapokban, akik igénylik és keresik a Gaál Gábor-írásokat. Ezeknek az írásoknak tárgya: az egész változó világ — egységes „átvilágítás"-ban, párosulva egy sajátosan szuggesztív stílussal, mely azonnal megragadja az olvasót: gondolkoztatja, szemléletét formálja, látókörét tágítja.

*

„Jó volna végül is a helyemre kerülni, . . . ahol azt adhatom, amit tudok" — írta 1924. március 14-i levelében Hatvany Lajosnak. Ezt a „helyet" Kolozsváron találta meg, amikor is 1928 januárjától Dienes László *Korunk*jának munkatársa lett. 1928 nyarán Dienes menekülni kényszerül Romániából is, és a lap szerkesztését Gaál Gábor veszi át. Ezzel új korszak kezdődik mind a *Korunk*, mind Gaál Gábor életében.

Gaál Gábor Önéletrajzában írja 1919-beli önmagáról: „. . . Ez időtájt még igen sovány volt a marxizmusban való tájékozottságom, afelől azonban mindenképp meg voltam győződve, hogy világnézetileg, politikailag nem

[9] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 26.: Hatvany Lajosnak, Kolozsvár, 1927. február.

[10] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 36.: Hatvany Lajosnak, Cluj, 1927. augusztus 2.

[11] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 38—39.: Hatvany Lajosnak, Kolozsvár, 1927. október 6.

tartozhatom máshová, mint azok körébe, akik a marxizmus törekvéseinek megvalósításáért küzdenek."[12]

Az 1928—1929-es évekre Gaál Gábor világnézeti-filozófiai szempontból marxistává érik, olyan marxistává, aki a marxizmust nem politikai doktrínaként értelmezi.

„A fiatal Gaál ellentétes filozófiai erőtereken hatol át, racionalista beállítottsága eleve szembehelyezi Bergsonnal vagy Freuddal, vonzza és taszítja . . . Nietzsche, az emigráció magányában felkísértenek katolikus gondolkodáselemek is töprengő önmegkérdőjelezései közepette, kitérőkkel Kantról Hegelre kapcsol át, s mint az alakulás fősodra, éppen a hegeliánus érdeklődés vezeti el Marxig. Tóth Sándor kritikai nyitottságról beszél, melylyel Gaál Gábor minden filozófiai irányzatot végigpásztáz, s mert választ keres a magyarság, az emberiség nagy kérdéseire, nem alkuszik meg eklektikus egyenlítésekkel, hanem folyton-folyvást továbbhalad, miközben 'a talált értékeket vagy vélt értéket gondolatlaboratóriumában beolvasztja, újraönti, újraalkotja magának'. Közös nevező mindig a humánum."[13]

Gaál Gábor marxizmusa nem úgy alakult ki és fejlődött tovább, mint negativista tagadása minden olyan filozófiai eszmének, amely a marxizmus klasszikusainál nem fordul elő. A marxi—lenini filozófiát, a marxizmus szellemét Gaál kovásznak, rendező elvnek tekintette, s a filozófiai örökség minden olyan eredményében, amely nem bizonyult a szellemmel szembeszegülő ellenlábasnak, a filozófiai építkezés felhasználható anyagát látta, amit áthasonítva be lehet és be kell építeni a kor filozófiájába.[14]

Végigjárva tehát a maga „filozófiai odüsszeáját", Gaál Gábornak tudósi meggyőződésévé vált, hogy a marxizmus az a világnézet, amely egyedül alkalmas a kor gazdasági, társadalmi problémáinak megértésére, megértetésére, — és ezeknek a problémáknak a megoldására választ adni. Vállalva az ezzel járó kockázatokat, ezt a világnézeti meggyőződését akarta minél szélesebb rétegekben, minél hatékonyabban tudatosítani, terjeszteni. Ennek a „misszió"-nak lett eszköze: a *Korunk*. Az emigrációban tehetetlenségre ítélt, nemzeti és társadalmi elkötelezettségű Gaál Gábor most, a lap szerkesztésének átvételekor, végre cselekvési lehetőséget kap. Egész személyiségével, szinte beleolvad a szerkesztési munkákba, és ettől az időtől kezdve életét és gondolkodását a *Korunk* ügye tölti be.

*

Az 1926—1928-as évek a széles körű tájékozódás évei a *Korunk* történetében. A lap célja volt: „keresztmetszetét adni az időnek", olvasóinak informáltságát növelni, látóterét tágítani, és fórumot teremteni egy szellemi mozgásnak, a polgári liberalizmustól egészen a marxizmusig terjedően. Uralkodó volt tehát a polgári radikalizmus, mely napról napra erősebben itatódott át szocialista elemekkel. Ez a folyamat 1927-től aszerint erősödik, amilyen mértékben Gaál Gábor a *Korunk* szerkesztésében részt vesz. És amikor 1929-ben átveszi a lap szerkesztését — csak formailag társszerkesztőként — a *Korunk* már határozottan baloldali orientációjú. „. . . a liberális Korunk egyáltalán nem is átalakul, hanem valóságos ellentétbe csap át, . . . marxi-lenini orgánummá válik."[15]

[12] Idézi Tóth Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*. Bukarest, 1971. 22—23.
[13] Balogh Edgár: *Duna-völgyi párbeszéd*. Bp. 1974. 581.
[14] Gaál Gábor: *Erről van szó*. Kolozsvár, 1974. 19.: Tóth Sándor: *Előszó*.
[15] Balogh Edgár: *Duna-völgyi párbeszéd*. Bp. 1974. 502.

Erről a fordulatról, és saját személyes szerepéről Gaál Gábor így ír Önéletrajzában:

„Amikor a lap vezetése az én kezembe került, összeütközésbe kerültem ezeknek a köröknek [t. i. a *Korunk*at eredetileg támogató liberális burzsoá körök] egyes tagjaival a nekik nem tetsző marxista szellem miatt, amit a lapba igyekeztem bevezetni, de éles ellentétbe kerültem a lap legtöbb munkatársával is. Az elé a feladat elé kerültem tehát, hogy a lapot megszabadítsam polgári támogatóitól. Ezt a fordulatot . . . sikerült keresztül vinni. . . . A lap 1930-ra megszabadult eredeti támogatóinak politikai-világnézeti terhétől."[16]

Az ideológiai átalakulás nem hirtelen ment végbe, nem köthető egyetlen évhez. Hosszú fejlődési folyamatról van szó, melyben Gaál Gábornak jut a legnagyobb szerep.

*

Szerkesztői teendőinek átvételekor beindul Gaál Gábor hatalmas méretű, országokat átfogó munkalevelezése. Munkatársainak csak kis része él a közelében, a többiek Moszkvából, Párizsból, Bécsből, Rómából, Budapestről, Kassáról, a világ minden tájáról küldik kéziratait, és Gaál Gábor levelezéssel kényszerül pótolni a személyes kontaktust: leveleiben írókat toboroz, kéziratokat kér és bírál, előfizetőket szervez — a *Korunk*at szerkeszti.

Mindjárt elsőként a szlovákiai szerkesztőtársat, Fábry Zoltánt keresi meg levelével, barátságát és minél aktívabb támogatását kérve további közös munkájukhoz. Gyakran cserélődnek a levelek Stósz és Kolozsvár között. A rövid bemutatkozó levelet egy hosszabb követi, melyben Gaál Gábor szerkesztési elképzeléseiről így ír:

„. . . nagyon szeretném a lapot konkrétabbá, aktívabbá és elevenebbé tenni. Ebermeleg kérdéseket szeretnék a Korunk nívóján és a Korunk komolyságával állandóan pertraktálni a lapban. . . . Jelszóul tehát szeretném így összefoglalni a kívánságaimat: európai horizont, de eleven talajú kérdések, minden provincializmust kizárva. . . . nagyon szeretném, ha ezzel a levelemmel kapcsolatban tisztán és részletesen közölné a megjegyzéseit, . . . én borzasztóan szeretném ennek a lapnak az agyaglábait leépíteni. Szeretnék valamit csinálni ezzel a lappal. . . . remélhetőleg meg fogjuk érteni és szokni egymást."[17]

Ebben a korszakban a *Korunk* teljes szellemi körképre törekedett: közgazdaság és szociológia, filozófia és irodalomesztétika, emancipáció, pszichoanalízis, nemzetiségi kérdések, modern művészeti irányzatok, kultúrkritikai elméletek egyaránt szerepeltek hasábjain, de alapos elemzést és marxista kritikát is kaptak. Gaál Gábor elsősorban irodalmár volt, de tudatosan vállalta a „világnézeti szemle" szerkesztését. „. . . félek, — írja Fábrynak 1929. március 25-én — hogy túl elirodalmosodunk. Majdnem minden oldalon irodalom van, s ezt én nagy bajnak tartom. Rá kellene vetnünk magunkat egyéb dolgokra is, főleg világnézeti kérdésekre. . . . szeretném, hogyha . . . a folyóiratszemlét is főleg világnézeti szondálás szempontjából csinálná."[18]

[16] Idézi Balogh Edgár: *Itt és most. Tanulmány a régi Korunkról.* Kolozsvár-Napoca, 1976. 21.

[17] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 48—50.: Fábry Zoltánnak, Cluj-Kolozsvár, 1929. január 19.

[18] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 58.: Fábry Zoltánnak, Cluj-Kolozsvár, 1929. március 25.

1929-ben a *Korunk* folytatásokban közli Nyikolaj Ognyev: *Kosztya Rjabcev naplóját*, Balázs Béla fordításában és előszavával. Hatvany Lajos, aki mecénása és munkatársa is volt a lapnak, szemrehányást tesz a szerkesztőnek a hangsúlyozott orosz eszmékért. Gaál Gábor így ad magyarázatot a lap tematikájában bekövetkezett változásokról:

„Ön Uram, azt írja, hogy a lap 'kissé nagyon is kacérkodik az orosz eszmékkel'. Ez, bevallom, igaz. A lapban tényleg sűrűn szerepelnek oroszok. Sőt egy orosz regényt hozunk, ami magyarul meglehetősen felötlik. Ez azonban mégsem kacérkodás. Nem kacérkodás azért, mert a lap — világnézeti, s ezenkívül még az a speciális beállítódása van, hogy keresztmetszetét akarja adni a mai európai világ tény- és eszmeálladékának. Ebben az európai világban pedig ezek az orosz eszmék feltűnően szerepelnek. A lapnak ezt a beállítódását még Dienes László tűzte ki, s nekem . . . is ragaszkodnom kell ehhez a célkitűzéshez, eltekintve attól, hogy mint mai entellektüel, bennem is sok lelki kacér hajlandóság van ezekkel az eszmékkel szemben."[19] Ezt a szerkesztői koncepciót egészíti ki Bárd Oszkárhoz írott, 1929. október 14-i levele: „. . . Ön valószínűleg tudja, hogy mi nem vagyunk megelégedve környező világunkkal, s így azokat az eszméket támogatjuk, amelyek ennek a világnak a megváltoztatására törnek. Szeretjük és keressük a nyílt kimondást, vállalást és tisztázásokat. . . . Ebben a vonatkozásban minden írásának helyet tudok adni."[20]

Fábry Zoltán még így is türelmetlen; lassúnak találja a teljes kibontakozás ütemét, (Csehszlovákiában erős és legális kommunista párt működött!) és sürgeti, hogy a folyóirat jobban domborítsa ki baloldali jellegét:

„A Korunknak érezhetően baloldalinak kell lenni." „Mi — válaszol Gaál Gábor — azok is akarunk lenni. Ebben a szándékunkban azonban nem visszatart, de befolyásol az a körülmény, hogy olvasóink kilencven százaléka polgár, s ha ezt nem is vesszük oly túlságosan tekintetbe, itt nekem Romániában tekintetbe kell venni egy olyan hatósági ellenőrzést, amelyről Önnek, azt hiszem, fogalma sincs. Ha tehát mi valamit temperálunk vagy kerülünk, az nem a mi magunk vagy olvasóink ízlése miatt történik, hanem történik elsősorban arra az atmoszférára való tekintettel, amelyben itt élünk."[21]

Nem csupán külső okokról volt szó, a folyóirat vezetésében, a szerkesztőségen belül is megoszlottak a vélemények.

„A Korunk teljesen igénybe vesz. . . . Nagyon sok küszködést, kínt, idegességet okoz bennem, hogy például a Keleti Újságban sohasem írhatok arról, amiket gondolok, s hasonlóképpen kín számomra — s most csodálkozni fog! —, hogy a Korunkban sem tudom magam felszabadítani, még itt is tekintettel kell lennem a környező viszonyokra. Nem is említve, hogy köztem és Dienes között egyáltalán nem ideális a házasság. Én egészen más lapot szeretnék csinálni."[22] — írja 1929. december 26-i levelében Hatvany Lajosnak.

Dienes László ugyanis — a lap sorsáért aggódva — nem tud megegyezni Gaál Gáborral a baloldaliakkal való összefogás kérdésében. És nyilvánvaló, hogy a munkatársi gárda ideológiai átalakulása, illetve kicserélődése, az olvasótábornak az új mondanivalóhoz való alkalmazkodása, új olvasóközönség szervezése sem lehetett könnyű feladat. Az ideológiai balratolódással az elő-

[19] GAÁL Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 60.: Hatvany Lajosnak, Cluj-Kolozsvár, 1929. április 19.
[20] GAÁL Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 77.: Bárd Oszkárnak, Cluj, 1929. október 17.
[21] GAÁL Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 71.: Fábry Zoltánnak, Cluj-Kolozsvár, 1929. szeptember 13.
[22] GAÁL Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 85.: Hatvany Lajosnak, Cluj-Kolozsvár, 1929. december 26.

fizetők száma csökken, a lap fenntartásával kapcsolatos anyagi gondok is egyre növekednek.

A két világháború közötti legsúlyosabb válságperiódusban történik mindez, amikor a legvégletesebb eszmék és irányzatok kényszerülnek egymás mellett élni. A Szovjetunióban megkezdődik a tervgazdálkodás, Nyugaton pedig a fasizmus tör elő. És a munkásmozgalmak Európa-szerte megerősödnek. „... Élni ugyanis a valóság vállalását is jelenti, sőt a valóságban munkáló aktív tevékenységet ..." — vallja Gaál Gábor Spinóza-tanulmányában. Ez a valóság-vállalás, egyéniségének alapvető jellemzője arra ösztönzi, hogy a józan értelem fegyelmével elemezze e zűrzavaros korszak jelenségeit, a bennük végbemenő törvényszerű folyamatokat társadalmi jelentőségük szerint válogassa — ebből egyenesen következik a gyakorlati cselekvés („a valóságban munkáló aktív tevékenység"): a *Korunk*nak a történelmileg legidőszerűbb irányt adni, és vállalni az ezzel járó közéleti, politikai feladatokat. Kohn Hillel írja *Gaál Gábor, a szerkesztő-politikus* című tanulmányában:

„... Gaál Gábor minden figyelmét a munkásosztálynak az októberi forradalom nyomán megindult és egyre erőteljesebben fejlődő, párt vezette harcára irányította. ... nagy jelentőségű volt egy olyan legális ideológiai folyóirat, amely megbízhatóan a marxi—lenini vonalat képviseli, s amely mind a munkások, mind az értelmiség széles köreinek ideológiai-politikai felvilágosítását szolgálja. Gaál Gábor meggyőződése az volt, hogy a Korunknak épp egy ilyen folyóirat hivatását kell betöltenie. A Korunk rendeltetésének sikeres betöltése érdekében Gaál Gábor kapcsolatba került a dolgozó tömegekkel—s a marxi—lenini irányt követő értelmiségiekkel. E kapcsolatok megerősítésében nagy segítséget nyújtott számára a párt."[23]

Ebben az időben marxi—lenini ideológiát nyiltan vállalni és hirdetni igen nagy kockázatot jelentett. Gaál Gábor mindenkor a helyi körülmények figyelembevételével a valóság követelményeinek megfelelően alakította lapját. Ha szükséges volt, türelemre, mértéktartásra intette munkatársait:

„Hatósági kellemetlenségeim vannak. Itt állandó megfigyelés alatt állok, lassan már nem lehet mozognom, ezért burkolt kifejezést és nem nyílt hangoztatást kérek a jövőben a kéziratokban. Már mindenütt rájöttek arra, hogy legkevésbé sem vagyunk a társadalom támaszai."[24] „... A lapnak, mint fórumnak, mint önmagát tételező pozíciónak a megóvására érzékenyen vigyáznunk kell. A lapot érheti betiltás!! Már pedig Ön is nagyon jól tudja, hogy milyen nehéz egy lapot bevezetni, megszervezni, megcsinálni. Most már megvan a Korunk, tehát az első kötelesség a szerkesztők részéről ezt a bázist megtartani. ... Az én személyem bajba jutása a lapnak nem árthat: — hanem igenis árthat annak az ügynek, amit képviselünk, a lap betiltása. Erre kell tehát vigyázni."[25] — írja Fábry Zoltánnak vigyázó szigorral.

Szellemi vitafórum volt a *Korunk*, de a viták viharában a szerkesztő szocialista humánuma, etikus elkötelezettsége, következetes, józan és pártos vonalvezetése minden esetben döntően érvényesült. Nem megy bele a frakciózásokba, nem tűri a kispolgári elfogultságot, és a személyeskedő torzsalkodásokat sem. Amikor Kassák és a *100* % között egy ilyen személyeskedésbe torkolló heves vita bontakozik ki, Gaál Gábor szeretné elhatárolni magát és a *Korunk*at ettől a vitától:

[23] Idézi Balogh Edgár: *Itt és most. Tanulmány a régi Korunkról.* Kolozsvár-Napoca, 1976. 50.

[24] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 105.: Fábry Zoltánnak, Cluj-Kolozsvár, 1930. április 28.

[25] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 107.: Fábry Zoltánnak, Cluj-Kolozsvár, 1930. május 12.

„. . . Kassák még mindig baloldali, és azt az áldatlan harcot, ami a 100% és Kassák között dúl, én semmiképpen sem akarom átvinni a mi hasábjainkra is, s főként nem célzásokkal és nem elég alaposan kifejtett mégoly helyes beállításokkal sem. Olyan kevesen vagyunk ebben a nyavalyás magyarul író világban igazán baloldalra tartozók, hogy nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy a töréseinkre külön és nem alkalomadtán felhívjuk a figyelmet. Amikor körös-körül úgyis csak arra lesnek, hogy hajba kapjunk egymás közt."[26]

Gaál Gábor így foglalja össze a *Korunk* pártossá válásának s egyben saját ez időbeli alakulásának történetét: „. . . A Korunknak végleges szerkesztését . . . 1929 óta vittem. Ettől kezdve a lappal együtt fejlődtem és tisztultam odáig, hogy a lap az illegális párttal már a harmincas évek elején felvette a kapcsolatot."[27] A romániai kommunista és tömegszervezeti sajtó bibliográfiájában pedig ez áll: a *Korunk* „legális folyóirat, mely jelentős szerepet játszott a dolgozók és értelmiségiek között. Az 1930-as évektől kezdve a folyóirat a párt közvetlen irányítása alá került."

A lap, noha az illegális Román Kommunista Párt szervezte forradalmi mozgalom része volt, mégsem volt pártorgánum. Marxista—leninista irányzatát szerkesztői és munkatársai biztosították. Maga Gaál Gábor a harmincas évek elejétől a lap megszüntéig állandó kapcsolatot tartott az RKP Kolozsváron székelő Erdélyi és Bánsági Bizottsága egyik titkárával, munkatársainak túlnyomó része pedig valamilyen módon szervezetten kapcsolódott a munkásmozgalomhoz. Kahána Mózes például pártfeladatként látta el a nemzetközi politikai helyzet alakulását elemző cikkeivel a *Korunk* Világszemle rovatát. Az eszmei segítségen kívül a párt igyekezett a lap terjesztését, anyagi és erkölcsi bázisát is biztosítani. A helyi pártszervezetek támogatásával létesültek és működtek Kolozsváron, Temesváron, Aradon, Nagyváradon, Bukarestben és másutt is a *Korunk*-barátok körei; előadásokat rendeztek, olcsóbb, csoportos előfizetést biztosítottak a diákoknak. Az ő köreikből kerültek ki azután a *Korunk*-szemináriumok résztvevői. A szövegeket „kitipografizálták" s így juttaták el a dolgozókhoz, szűkebb kollektívákban felolvasták, magyarázták. A cenzúra miatt kialakított és alkalmazott „aesopusi nyelv" és a cikkek magas színvonala ezt egyaránt szükségessé tették.

Sándor László, a *Korunk* szlovákiai munkatársa így emlékezik vissza a folyóirat terminológiájára: „. . . Gaál további írásaimban végzett apróbb húzásai vagy változtatásai megtanítottak arra, hogy szocialista realizmus helyett társadalmi realizmust, baloldali helyett haladót, fasiszta helyett regresszívet, agrárproletáriátus helyett agrármélyréteget . . . stb. kell írnunk."[28]

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az 1932-es évtől a román cenzúra ellenőrizte a lapot, ez a tény eleve meggátolta a szabad állásfoglalások nyílt kimondását, olykor még a témák megválasztását is megszabta. A cenzúra szempontjából lényeges megállapításokat „átkos aesopusi techniká"-val teszi szalonképessé a szerkesztő, bár ez elkerülhetetlenül pontatlanságokhoz vezet, olykor kétértelműségeket okoz.

Ezek a körülmények is hozzájárulnak Gaál Gábor sajátos, egyéni stílusának kialakulásához. Írásai — tartalmukat tekintve — összefogottak, sűrítettek.

[26] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 72.: Fábry Zoltánnak, Cluj-Kolozsvár, 1929. szeptember 13.

[27] Idézi Balogh Edgár: *Itt és most. Tanulmány a régi Korunkról*. Kolozsvár-Napoca, 1976. 49.

[28] Sándor László: *Kapcsolatom Gaál Gáborral*. = Kortárs 1964. 8. sz. 1312.

A mondanivaló tudatos tömörítése a nyelv kifejezőerejének optimális kihasználására ösztönzi. Ezért meghatározásai pontosak, mondatai, írásai szinte „képies"-ek. A nagyobb lélegzetű, jelzőkkel gazdagon díszített, hosszú körmondatokat követik a ritmikusan visszatérő, lényeget kiemelő, egyszavas tőmondatok, melyek az olvasót egy meghatározott irányban való „továbbgondolkodásra" sarkallják. A hosszú és a rövid mondatok olykor meghökkentő egymásutánja, a tudatosan szerkesztett, arányos zsúfoltság adja a mondatok — szinte — áramlását, gyorsuló ritmusát, sajátos szuggesztivitásával felrázza az olvasót és szellemi aktivitásra kényszeríti.

„Beethoven mondta: — írja Gaál Gábor a *Tükördarabok*ban — 'A legfontosabb nincs megírva a hangjegyekben.' Ugyanez áll a versre. Ugyanez áll a mondatra. A legfontosabb a versből, a líra, a sorok közt van, a ki nem mondásban, a hallgatásban, abban, hogy a kifejezővel hézagokat hagyunk, ahol a *hallgatás sugárzik*. A versben a líra a sorok közt van, mint ahogy a mondatban is a szavak közt van az elmondhatatlan, a mindig hallgató értelem, ami boldogság, ha fészket ver tudatunkban, ha megérthetjük."[29]

Ime a titok, Gaál Gábor szuggesztív íróművészetének titka: a mondatban a szavak közt van az elmondhatatlan — hosszú körmondatai és egyszavas tőmondatai közt van az elmondhatatlan, mely továbbgondolkoztat. A „mindig hallgató értelem" a kimondás és a hallgatás helyes, művészi arányával: sugárzik. „Legjobb írásai virtuóz művészi remeklések, melyekben minden a helyén van, és semmi sem felesleges, a szó jelentése, értéke, valőrje, színe, zenéje egyaránt funkciót tölt be: az eszmei mondanivalót szolgálja."[30]

*

A folyóirat 1930—1932-es évfolyamaira szokták mondani, hogy szektásbalos-ultraradikális szellem érvényesül bennük. Ez a megállapítás azonban inkább a korszak marxizmusára jellemző. A nemzetközi munkásmozgalom fő célja ebben az időben az azonnali forradalomra való irányvétel volt. A *Korunk* is ezt az irányvonalat követte. Egyik törekvése volt: elhatárolódni minden, nem a kommunista párttal együtt haladó erőktől. Másik törekvése: felismerni a gazdasági világválságot, rámutatni a válságot előidéző polgári ideológiák gyenge pontjaira, és helyette szilárd marxista világnézetet adni.

Támadással fordult tehát minden olyan erő ellen, amely a fasizmus támasza volt. Ilyennek tekintették a konzervatív középosztályból kiinduló népi mozgalom jobbszárnyát is. Ezért támadta a *Korunk* és a baloldal a „nemzeti koncentrációt" hirdető Móriczot, és mindent, amit kispolgári vagy nagypolgári válságtermékének tartott: a *Nyugat*ot, Hunyady Sándort, Márai Sándort, Németh Lászlót, Babits Mihályt.

Ezek a türelmetlen, kioktató hangvételű kritikák időnként személyeskedő támadásokká váltak, és bár Gaál Gábor sem vonhatta ki magát a balosság átmeneti hatása alól, ez nála lényegesen enyhébb mértékű volt, mint másoknál. Nem mindig értett egyet a szektáriánus szellemű bírálatokkal, és a vitákat, ha tehette, ezen a téren is a tárgyilagos érvelés, a kritika erkölcsi tisztaságának útjára terelte, enyhíteni igyekezett elidegenítő hatásukat. A szektás-dogmatikus sablontól való eltérés törekvései a tematika, a munkatársak és a társa-

[29] GAÁL Gábor: *Válogatott írások. II.* Bukarest, 1965. 113.
[30] TÓTH Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről.* Bukarest, 1971. 145.

dalmi mondanivaló síkján egyaránt megfigyelhetők. Ebben az időben volt a *Korunk* munkatársai között több helikonista író, polgári radikális, és a szektásokat más szempontból is nyugtalanítók (Balázs Ferenc, Ligeti Ernő, Tamási Áron, Illyés Gyula, Nagy Lajos, Kodolányi János, Radnóti Miklós, Remenyik Zsigmond, Veres Péter, Dési Huber István, Hevesy Iván, Moholy Nagy László, Dániel Arnold, Braun Róbert, Károlyi Mihály stb.).

Móriczot ugyan a *Korunk* és Gaál is elmarasztalta, amikor pályája aggasztó fordulatot vett a „nemzeti koncentráció" jegyében, de ezt a nem kommunista lapok is megtették. József Attila mellett viszont akkor állt ki Gaál Gábor és lapja, amikor Magyarországon a szektások kiközösítették és olyan mértékben támadták, hogy ez pártkapcsolata megszüneséhez vezetett. Kassák és a *100%* közötti vitában továbbra sem kívánt résztvenni, de amikor a vita egyre inkább elfajul, és elkerülhetetlenné válik az állásfoglalás, Gaál Gábor rögzíti a kibontakozható vita szigorú normáit:

„Olyan jellegű harcoknak a felidézését, mint aminő a 100% és a Munka között van, kerülni akarom, s ezért már előre oda akarom szigetelni a disputát, hogy pusztán a lényegre szorítkozzon. . . . Kassákékkal szemben nem akarok más magatartást felvenni, mint a teljes tárgyilagos kritika hangját. . . . én állom velük szemben a harcot, de csak tiszta fegyverekkel. . . . A lap presztizsének tartozom azzal, hogy az esetleg most meginduló vitát elvi medrében tartom."[31]

Bartók Bélát elmarasztalják a *Korunk*ban, mert művei „soha sem kerülnek a nép ajkára", de ugyanakkor meg is védik egy következő cikkben. Dési Huber Istvánt is bírálják, mert újonnan kiállított műveivel „a polgárság elé megy" és nem tudja „a mozgalom és művészete közötti konkrét, gyakorlati kapcsolatot megtalálni", de Dési Huber István azért továbbra is munkatársa marad a lapnak.

A *Korunk*ban benne él ezekben az években is a kor és a mozgalom problematikája. De Gaál Gábor módszeres tudósi gondolkodása, szilárd világnézete, az értékek rendje iránti kitűnő kritikai érzéke hozzásegítették ahhoz, hogy először is saját írásaiban gyorsan megtalálja a megértés és a szilárd marxista kritikai elemzés hangját, s így a lapot is gyorsan kivezesse ebből a szemléleti zsákutcából. És „. . . az ideológiai megerősödés menetében a lap le is tisztult, s ebben nem kis része volt Gaál dialektikusan képzett intellektusának."[32]

*

1932 után, a német fasizmus uralomrajutásával a *Korunk* azonnal felismerte az antifasiszta összefogás szükségességét: azonnal reagál a politikai és a gazdasági helyzetet elemző cikkeiben. Elemzi és leleplezi a fasizmust, ugyanakkor — most is igazodva a nemzetközi munkásmozgalom irányvonalához — háborúellenes. Már ebben az időben igyekszik minél több erőt táborába vonni. A *Korunk*nak ezeket az éveit a népfrontpolitika kezdetének tekinthetjük. Ebben az időben — úgymond — „javul" a lap, színesebb, olvasmányosabb lesz. A *Korunk*nak ugyanis — társadalomtudományi szemle lévén — ekkorra már csak kiegészítő része az irodalom: szépirodalom, esszé, kritika. Az értelmiség viszont még főként az irodalom segítségével tájékozódott a kor eseményeiről, az irodalom jelezte a társadalmi struktúra változásait.

[31] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 108—109.: Fábry Zoltánnak, Cluj-Kolozsvár, 1930. május 12.

[32] Balogh Edgár: *Itt és most. Tanulmány a régi Korunkról*. Kolozsvár-Napoca, 1976. 77.

Ezért kezd ezekben az években újra, mindinkább dominálóvá válni a *Korunk*-ban az irodalmi folyóirat jelleg. Ezt a törekvést tükrözik a szerkesztő ezidőbeli munkalevelei is:

„Nagyon szeretném, ha . . . küldene vagy egy kisebb miniatűrt, vagy egy közép terjedelmű elbeszélést."[33]; „Május elsejei számunkban benne lesz a Családi kör című elbeszélése. Az írásait . . . kérem. Érdekelnek tanulmányok vagy tanulmányszerű hozzászólások is."[34]; „Szeretném, ha elküldené magyarul összes eddig megjelent elbeszéléseit. A lehető legjobb darabokat akarom magyarul bemutatni."[35]; „Kedves Uram, végre, hogy jelentkezett. Novellája hallatlanul jókor jött. Épp szükségem volt egy igen rövid s egy igen csinos írásra. A szeptemberi számban már meg is jelenik." „Örülök, hogy jelentkezett. Újabban hoz a lap verseket is, ha tehát van szociális, nem absztrakt víziójú verse, úgy boldogan közlöm."[36]; „Versei nekem nagyon tetszenek, s ezért mind a kettőt . . . már a márciusi számban felhasználom. . . . Semmiféle fajtáját az írásnak ne hagyja abba."[37]; „Verseket, fordításokat, cikket kérek."[38]

— írja Gaál Gábor Sellyei Józsefnek, Veres Péternek, Löffler A. Pálnak, Déry Tibornak, József Attilának.

1934—1935-ben, amikor a fasizmus mindinkább tért hódít, a *Korunk* legfőbb törekvése: minél szélesebb alapokon kibontakoztatni a népfrontpolitikát. Nemcsak a marxistákat állította szembe a fasizmus erőivel, hanem a nagyon is különböző világnézetű és pártállású erőket is mozgósította az antifasiszta összefogásra. Eddigi szektáriánus elveiből egyre inkább enged, „árnyaltabb" megítélésre törekszik minden vonalon.

„A Korunk nem rigorózus és a Korunk nem szekta-lap. Csak annyiban szekta-lap, hogy nem enged a hasábjaira senkit, aki bármilyen vonatkozásban, akár faji kérdésben, akár szellempolitikai értelemben fasiszta. Minden antibarbár és demokrata megnyilatkozás a lapba tartozik. . . . Érdekel tehát bármilyen időszerű tárgynak, tünetnek, meggondolásnak vagy aggálynak a megírása."[39] — írja Hatvany Lajosnak.

A *Korunk* ezekben az években válik igazán az antifasiszta szellemi ellenállás központjává és szervezőjévé. Módszeres és tudományos alapossággal tárja fel a nemzetiségi kultúra eredményeit és feladatait. Írógárdája is tovább bővül. 1936-tól irodalmi-szociográfiai írással jelentkezik: Veres Péter, Darvas József, Rideg Sándor, Nagy István, Kovács Katona Jenő, az Erdélyi Helikon balszárnyának képviselői: Tamási Áron, Szentimrei Jenő, Szemlér Ferenc és Bözödi György. Tanulmányokat közöl a magyar szellemi életről Veres Péter, Kollár Ferenc, Kemény Gábor, Szabó Imre, Sándor Pál, Kovács Károly, Szekeres György, Újvári László. Ekkor figyel fel Gaál Gábor a népi mozgalom jelentőségére és igazi eredményeire is, és arra törekszik, hogy a szellemi népfronton belül a népi írókkal elvi szövetséget építsen ki. (Vele egyidőben ismerik fel a népiek jelentőségét a moszkvai emigrációban élő Lukács György és

[33] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 165.: Sellyei Józsefnek, Kolozsvár, 1932. IV. 9.
[34] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 166.: Veres Péternek, Cluj-Kolozsvár, 1932. április 27.
[35] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 169.: Löffler A. Pálnak, Kolozsvár, 1932. május 31.
[36] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 120.: Déry Tibornak, Cluj, 1930. augusztus 25.; 192.: Cluj, 1933. január 30.
[37] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 193.: Veres Péternek, Cluj, 1933. február 21.
[38] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 194.: József Attilának, Kolozsvár, 1933. III. 11.
[39] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 397.: Hatvany Lajosnak, Cluj, 1937. szeptember 2.

Révai József is: a korszak egyik legfontosabb irodalmi mozgalmának tartották és sürgették a kommunista mozgalomhoz való kapcsolódásukat.)

Hatvany Lajoshoz írott levelében Gaál Gábor így magyarázza a népi írókkal kapcsolatos álláspontját:

„Akármilyenek még, akármilyen torzonborz eszmék s ellenszenves völkisch-törmelékek húzódnak meg idegeik közt és agysejtjeikben, mégis pillanatnyilag úgy a polgári, mint a mélyebb rétegeknek mégis az egyetlen természetes szövetségesük. Számolnunk kell egész szegényes magyar szellemi glóbuszunkkal. Kik maradnak, ha ezeket is leattakírozzuk? Maradunk magunkra, szektárius vajákosokként. Minden ellenvetését értem, minden ellenvetését elfogadom, de tudom, hogy két magyar forradalom elbukott, a régebbiekről nem is beszélve, azért mert a Márciusi Fronttal rokon elemekkel nem volt kapcsolatunk. Nem tudtuk a parasztot megközelíteni. Ezekben most ennek a megközelítésnek a csírája lappang. Ezt a csírát ne lőjük mi szét, várjuk meg, amíg ők maguk széttisztulnak arra a két természetes arcvonalra, ami bennük egyelőre még gabalyog."[40]

És a lap recenziós rovatában értékelő, elemző kritikák jelennek meg Németh László, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Veres Péter, Féja Géza minden jelentős falukutató vállalkozásáról.

Az imponáló szerzői névsor az ekkor induló erdélyi marxista esszéírók, szociológusok fiatal gárdájával — Bányai Imre, Gáll Ernő, Csehi Gyula, Méliusz József, Kahána Mózes — nevével egészül ki, az erdélyi magyarság, a román városok és falvak, a román szellemi élet és munkásmozgalom fejlődését elemző tanulmányok, szociográfiák sorával.

A külföldi munkatársak névsora is új nevekkel gyarapodik: az emigrációban élő Lukács György, Sinkó Ervin, Balázs Béla, és a marxista szociológus Molnár Erik nevével.

A *Korunk* népfrontos fejlődése is hosszabb időszakhoz kötődik. Igazi eredményei az utolsó években értek be, az RKP által kezdeményezett, népfronti összefoglalás jegyében megrendezett Vásárhelyi Találkozón 1937-ben. A Találkozó valamennyi antifasiszta, progresszív irányzatot, írót és gondolkodót tömörítette. Megrendezésében — publicisztikai tevékenységével — — igen jelentős szerepet töltött be a *Korunk* és Gaál Gábor, felismerve a népfrontmozgalom történelmi jelentőségét, — a szocialista szövetségi politika korszerű követelményeinek megfelelően.

*

A harmincas évek kezdetén a *Korunk*ban mindössze néhány kis recenzió és rövid cikk foglalkozik a román irodalommal. Az egyik Fekete Tivadar *Klasszikus kert*jével (román költőket bemutató fordításkötet), a másik Kádár Imre *A havas balladái* című népköltészeti fordításaival. S egy rövid kis cikk *A mai román regény* címmel, néhány mondattal bemutatja a kor jelesebb román íróit: Sadoveanut, Rebreanut, Slavicit, Teodoreanut.

1933-ban közöl a *Korunk* először román verset: Aron Cotrus három költeményét. Ettől kezdve gyakran olvashatók a lapban Cotrus versei József Attila, Kibédi Sándor, Salamon Ernő és Szemlér Ferenc fordításában. Ugyanez évben Méliusz Józsefnek két román irodalmi vonatkozású cikke jelenik meg, 1934-ben pedig Kibédi Sándor Eminescu-fordításának könyvismertetése Korvin Sándor tollából.

[40] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 436—437.: Hatvany Lajosnak, Cluj, 1937. december 20.

Gaál Gábor nem tudott románul, személyesen nem kísérhette figyelemmel a román szellemi élet eseményeit. Románul tudó munkatársai pedig elsősorban történészek, szociológusok és közgazdászok voltak, nem szépirodalommal foglalkozó szakemberek vagy írók. A romániai történelmi és társadalmi valóság jelen volt a lapban, az irodalom azonban háttérbe szorult, különösen a kezdeti években. Hogy ennek mennyire érezte a hiányát Gaál Gábor, ezt bizonyítja közvetlen munkatársához, Méliusz Józsefhez írt 1932. november 22-i levele: „... Románul tanuljon meg teljesen. Románból való fordításokra igen nagy szükségem volna. Általában ismerjen meg minden román kultúrmegnyilatkozást."[41]

1935-től már észrevehető, hogy a *Korunk* tudatosan többet tájékozódik a román irodalomban. Ebben az évfolyamban jelennek meg Nicolae Dumitru Cocea, Geo Bogza, Liviu Deleanu, George-Demetru Pan művei, Cotrus: Horia-ciklusa. Külön megemlítendő még Bálint Istvánnak a *Mai román társadalmi regények* című, és Csehi Gyulának Dobrogeanu-Ghereáról írt tanulmányai.

1936-ban jelent meg a méltán és sokat emlegetett román száma a *Korunk*nak. Ebben olvasható a kommunista Alexandru Sahia *Júniusi eső* című szociográfikus elbeszélése, Stoian Gheorghe Tudornak *Hotel Maidan* című karcolata, Tudor Arghezi versei, Paul Paunnak egy verse és Csehi Gyula ismertetése Liviu Rebreanu regényéről, amely az 1907. évi román parasztfelkelésről szól.

A *Korunk* olvasói ezentúl a kortárs irodalom legjobbjainak művészetét ismerhették meg lapjukból. A lap az olvasók látóterébe akarta beemelni az akkori román valóságot. Gaál Gábor kiépítette az erre alkalmas munkatársi gárdát, melynek feladata volt a román valóság jelenségeinek, eseményeinek folyamatos közvetítése, igényes tanulmányok, recenziók, glosszák, lapszemlék formájában. E témakör munkatársai voltak: Bányai Imre, Bányai László, Csehi Gyula, Gáll Ernő, Izsák László, Jordáky Lajos, Korvin Sándor, Kovács Katona Jenő, Méliusz József, Salamon Ernő stb.

Gaál Gábor látta, hogy magyar és román közös érdek, és egyetemes emberi érdek a haladás arcvonalán tömöríteni az ország dolgozó és gondolkodó tömegeit, elhárítani a reakció ékverő szándékát. A lap, amely éveken át a magyar reakció legkülönbözőbb árnyalatú képviselőinek leleplezésére vállalkozott, most hasonló következetességgel tájékoztatta olvasóit a román reakció változatairól is. Ezzel — túl a magyar olvasók tudatosításán — a szövetséges román demokráciát is mozgósítani akarta. Corneliu Ccdarcea szerint a lapnak román olvasói is voltak.

A *Korunk* szerkesztése „önként vállalt tizenkétévi gályarabság" Gaál Gábor számára, de egyúttal létezésének egyetlen lehetséges módja is. Távol a szellemi élet centrumaitól, egy félreeső vidéki városban, nem kényelmes szerkesztői irodában, hanem egy kis albérleti szobában meghúzódva, igen nehéz körülmények között végezte szerkesztői munkáját. Munkatársaitól országhatárok választották el; Moszkvától Clevelandig, Stósztól Párizsig szétszórtan éltek, ez volt a népes gárda, nem annyira a hazai. A személyes kapcsolatot levelezéssel kényszerül pótolni. Leveleit, tömören fogalmazott levelezőlapjait naponta tucatjával küldi szét a szélrózsa minden irányába munkatársainak. „.Volt valami tettre, cselekvésre serkentő erő markáns, kemény, jel-

[41] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 188.: Méliusz Józsefnek, Kolozsvár, 1932. november 22.

legzetes kézjegyű, határozott hangú leveleiben."[42] — emlékezik a Gaál-levelekre Sándor László, a szlovákiai munkatárs. Ezek a levelek a szerkesztői műhelymunka atmoszféráját elevenítik fel. A *Korunk* fenntartásának anyagi gondjairól, az előfizetések behajtásának nehézkességéről a szerzői honoráriumok kifizetésének körülményességéről, a szerkesztő túlterheléséről, a lap tervszerű irányításának részleteiről, és a példátlanul széles körű magyar és világirodalmi információszerzésről adnak napról napra haladva krónikaszerű leírást.

Gaál Gábor és a *Korunk* sorsa az állandó létbizonytalanság. A barátoknak, munkatársaknak írott leveleiben sztereotíp módon ismétlődik a kérés: gyűjtsenek minél több előfizetőt a lapnak. Állandó gondja, vajon miből tudja biztosítani a következő számok megjelentetését. „... Minden krajcárom a nyomdáé ... A lap miatt el vagyok adósodva, senkihez sem fordulhatok ... Megkérném Önt, nagyon kérem, ha módjában áll, segítsen rajtam 500 pengővel."[43] — kéri atyai barátját, Hatvany Lajost. Sokszor nagy szegénységben, csak nehezen tudta elkerülni, hogy a hullámok össze ne csapjanak a feje felett. Más lapoknak dolgozott, hogy a *Korunk*at fenntarthassa. S a magyarországi munkatársak közül nem egy kapott ilyen levelet Kolozsvárról:

„... Ön, Uram, honoráriumot kér. Sajnos, én olyan lapot szerkesztek, ahol ilyesmit csak végső esetben fizetünk. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem becsülöm, nem tartom értékesnek, honoráriumra méltónak az Ön írását. De a Korunk szegény, olyan szegény, mint a templom egere."[44] — „... A lap anyagi fenntartása a lehető legnehezebb. Ne higgye, hogy én egy kávéházban ülő és étteremben étkező intellektuel vagyok. Én is csak szalonnát eszem vacsorára. A különbség csak az, hogy nekem a lappal kapcsolatban, illetve a lap miatt rengeteg adósságom van, ... s félő, hogy az adósságaim terhe megöli a lapot."[45] — tudatja Veres Péterrel 1932. április 27-i levelében.

Az anyagi gondok mellett drámai harc folyik a lap betiltásának veszélye ellen is. Magyarországról 1933-ban kitiltották a *Korunk*at, Jugoszláviában 1937-ben megvonták a postai szállítás jogát, 1938-ban pedig Csehszlovákiában tiltják be.

A háború kitörése végzetesen lecsökkentette a külföldi munkatársak számát. Úgyszólván teljesen lemorzsolódtak. „... Múlnak az évek, s mert magamra hagynak, én nem tudok hozzájutni az eredeti és kedvemre való munkához."[46]; „... A munka mind több, megosztani szeretném; az élet mind rövidebb, végre már én is szeretnék — írni."[47] — panaszolja Méliusz Józsefhez írott leveleiben. Ezek a tények, és a Vásárhelyi Találkozó, a Vásárhelyi Hitvallás keltette remények minden korábbinál elszántabb erőfeszítésekre késztették: a hazai munkatársi gárda kiszélesítéséért, felfrissítéséért. Ekkor tűnik fel pl. Asztalos István, Nagy István, Salamon Ernő, Gáll Ernő.

Az egyre fasizálódó Romániában pokoljárás volt ez mind a szerkesztő, mind a munkatársak szempontjából. A kéziratok így is beborítják a szerkesztő íróasztalát, de rengeteg a rossz munka, a javításhoz mérhetetlenül sok idő

[42] Sándor László: *Kapcsolatom Gaál Gáborral.* = Kortárs 1964. 8. sz. 1312.
[43] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 159.: Hatvany Lajosnak, Cluj-Kolozsvár 1931. december 8.
[44] Idézi Haraszti Sándor: *Gaál Gábor, a szerkesztő.* = Kortárs 1964. 3. sz. 473.
[45] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 166.: Veres Péternek, Cluj-Kolozsvár, 1932. április 27.
[46] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 336.: Méliusz Józsefnek, Cluj, 1936. október 7.
[47] Gaál Gábor: *Levelek.* Bukarest, 1975. 432.: Méliusz Józsefnek, Cluj, 1937. december 1.

kell, legegyszerűbb, ha maga a szerkesztő írja meg a hiányzó cikkeket, a lap nagy részét. A saját neve, valamint nevének betűjelei (G. G., g. g., g.) mellett számos álnéven publikálta a lapban saját írásait: Bolyai Zoltán, Bolyai Gábor, Gerő György, Medve Miklós, Szacsvay Gusztáv, Szalai István, Szentgyörgyi Anna, Szentgyörgyi Gábor, Szeremley László, Zlinszky Miklós, Kovalcsik Pál, Márk Viktor, Mezey Zoltán, Szalay László, valamint ez álnevek betűjelei alatt is publikált.

A színvonalról semmiképp sem mond le. Minden jó kézirat ugyanannyi terjedelmű rosszat szorít ki a lapból a szerkesztés „arkhimedészi törvényének" megfelelően. Ám a jó kézirat nem terem magától, „ki kell hegedülni". Óriási méretű levelezése ennek érdekében is született. Több, mint ezer munkatárssal tart fenn állandó levelező kapcsolatot. Ezen az úton rendeli, korrigálja a beérkezett cikkeket, tájékoztatja, tanítja a szerzőket.

Gaál Gábor mindenkor kertelés nélkül, tiszta szigorral bírálta a maga jellegzetes érdes-bogaras modorában a beküldött írásokat, javította, olykor vissza is dobta. Nem volt sérthetetlen diktátor, bár a levelekben kölcsönös bírálatok, sőt szemrehányások is gyakoriak voltak.

„Maguknak történelmi a feladatuk, s ezt a feladatot nem lehet azzal elintézni, hogy kisütik rólam, hogy bogaras vagyok. Lehet, hogy ez igaz, de bogaraim egy küldetés kikövetelését jelentik magukból. . . . Azt is mondják, . . . hogy szeretettelen vagyok, a világ közepének tartom a lapot, s hogy ezért mindent kívánok. . . . kétségtelen, hogy kötelességek halmasából áll számomra a világ, s hogy az emberekkel a legtöbbször csak ezen a síkon érintkezem. . . . Nem tehetek róla. A lap hivatása a lényegem."[48] — vallja Méliusz Józsefnek írt levelében.

A *Korunk* és Gaál Gábor a cenzúra által fojtogatva, egyre nehezebb anyagi körülmények között, egyre szűkebb körre szorítva az elnémulásig vívta hősies harcát a fennmaradásért. 1940 szeptemberében tiltották be. Idézzük Balogh Edgár visszaemlékezését:

„Amikor Erdély kettéosztásával a nagynémet Drang nach Osten Magyarországot is, Romániát is meghódoltatta, s a második világháború csillagzatába léptünk: a Korunk megszűnt. Utolsó száma 1940 szeptemberében együttélő népeink egymásrautaltságát hirdette búcsúzóul minden megosztó nacionalizmussal szemben. A Korunk-gárda nem szóródott szét. Gaál Gábor lakásán találkoztunk továbbra is, . . . ide jöttek értünk budapesti elvtársaink, s részünk volt hol a Kelet Népe csoportosulásában, hol a Történelmi Emlékbizottság akcióiban, a békéért küzdők egyre növekvő ellenállásában. Gaál Gábor magatartása számunkra továbbra is eligazító maradt."[49]

A *Korunk* betiltása után Gaál Gábor életének új szakasza kezdődik, a belső emigráció évei. „Latin külön órák és egyéb korrepetálások szűkös anyagi fedezete mögé" visszavonultan élt, miközben az ifjú Marx műveinek fordítási munkálataiba merülve várta a felszabadulást. A szerkesztési munkákat azért nem hagyta abba, folytatta folyóirat nélkül is, más módon, más eszközökkel. A kolozsvári Lapage kiadónak rendezett sajtó alá hat kötetet a régi magyar irodalomból. (*Tréfás és csúfolódó erdélyi népköltészet*, 1942.; *Hazai utazók Erdélyben*, 1942.; *Tillaárom haj! Arany János vidám versei*, 1942.; *Táncsics Mihály: Életpályám*, 1943.; *Szepsi Csombor Márton: Europica varietas*, 1943.; *Petőfi Sándor Összes költeményei*, 1945.)

[48] Gaál Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 468—469.: Méliusz Józsefnek, Cluj, 1938. május 10.

[49] Balogh Edgár: *Vázlat Gaál Gáborról*. = Kortárs 1964. 3. sz. 467.

Gaál Gábor még 1937-ben tervbe vette egy „hagyomány-rovat" megindítását.

„Szeretném szavát régi dolgokban is hallani. Mindig akad indíték, mely hagyományainkat időszerűvé teszi. Rég tervezem a lapba egy „Hagyomány és haladás" című rovat beiktatását. Távoli és közeli múlt, emlék és feledékenység, kiásás és új értelmezés lenne ez. De mit tehetek? Nem akad rá megbízható és tudós erő. Nem támogatna egy ilyen rovat megcsinálásában"[50] — kéri Hatvany Lajost.

A terv akkor nem realizálódott, s a kényszerű „pihenés" éveiben Gaál Gábor most maga fog hozzá megvalósításához. Sorra jelennek meg a kötetek, szerkesztési munkáját azonban katonai behívása megszakítja. Szepsi Csombor Márton: *Europica varietas*át már katonai szolgálatban, a dési laktanyában fejezi be. „... Az én szabadidőmet Szepsi Csombor Márton tölti bé. Bizony épp eleget kell kínlódnom vele. Nem tudom még, megcsinálhatom-e itt tisztességesen?"[51] — írja feleségének 1943. március 5-én. De egy hónappal később már nyomdában van a kézirat, mert 1943. április 6-i, ugyancsak feleségéhez írott levelében ezt kéri: „... Add át ennek az embernek ... a Csombor összes szedéseit a hozzája tartozó kézirattal." S a könyv meg is jelenik még 1943-ban. A belső címlap hátoldalán ez olvasható: „Az Europica varietas szövegét a mai helyesírásra áttette, mondatait újratagolta, röviden: alakilag restaurálta s a nélkülözhetetlen jegyzetekkel ellátta Szeremlei László."

A könyv fülszövegére már ezt a sokkal személyesebb ajánlást írta a szerkesztő:

„Az Europica varietas a magyar Európa-szerelem első halhatatlan emléke. Mai helyesírással felfrissült soraiban egy Európa megismerésére vágyó magyar ifjú vándorol 'egy inggel és egy imádságos könyvvel', végig a legfényesebb Európán 1618-ban, a harmincéves háború küszöbén, hadak és világnézeti harcok között, mindig lelkesen, mindig kíváncsian, egyre újabb és újabb élményt, megfigyelést jegyezve be útikönyvébe."

Az „új harmincéves háború" — a második világháború — kellős közepén a XVII. századi harmincéves háború fenyegető jeleit figyelő Szepsi Csombor Mártont idézni: valóban „időszerű" „kiásás", és „új értelmezés". (A Lapage-kötetek szerkesztését Szeremlei László néven végezte, nevét csak az 1945-ben megjelent, hatodik köteten tüntethette fel.)

A háború felgyorsulása, a katonai szolgálat ezután már lehetetlenné tesz bármilyen írói tevékenységet is. A tétlenség, az elpazarolt idő miatti türelmetlenség érzése, keserűség csendül ki ezekből a sorokból:

„Kétségtelenül keveset beszélek, de ez: általános lehangoltság, hogy a háború sokáig tart még, ... hogy teljesen ki vagyok lökve minden értelmesebb összefüggésből, hogy elszigetelve, zárójelben élek, hogy elmúlik felettem az élet és nem csinálhattam semmit."[52]

*

A felszabadulás után — a hadifogságból hazatérve — a kolozsvári egyetem professzora lett. Számos közéleti funkciót is betöltött. 1946 nyarától már ismét egy lap élén áll: a kolozsvári *Utunk*at szerkeszti. Írói terveiből is tető alá hozhat egy keveset.

[50] GAÁL Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 394.: Hatvany Lajosnak, Cluj, 1937. augusztus 7.
[51] GAÁL Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 545.: Gaál Gáborné Zánszky Margitnak, Dés, 1943. III. 17.
[52] GAÁL Gábor: *Levelek*. Bukarest, 1975. 549.: Gaál Gáborné Zánszky Margitnak, Dés, 1944. augusztus 20.

1950-ben, a személyi kultusz idején, támadás indul ellene. 1952-ben párttagságát is megvonják. Súlyos betegség után, 1954. augusztus 13-án halt meg, anélkül, hogy rehabilitálását megérhette, életműve kiteljesedhetett volna.

„A budapesti egyetem egyik tanári szakdolgozatának a címe: Gaál Gábor és Fábry Zoltán esztétikája. . . . Kettőnket együtt emlegetnek, és én ilyenkor szorongva arra gondolok: méltó vagyok-e erre a társításra? És a szorongó gondolat tovább gyűrűzik: mi lenne belőlem, ki, mi lennék az irodalmi köztudatban, ha meghaltam volna, mint Gaál Gábor, és nem adhattam volna ki 1955 óta (ez halálának éve) azt a hat könyvet, melyek a figyelmet felém fordították? !"[53]

— írta 1968-ban, sikereinek csúcsán a hajdani szlovákiai szerkesztőtárs: Fábry Zoltán. Gaál Gábor nem írhatta meg művei sorát — szegényebbek lettünk nélkülük.

Az ő szellemi öröksége: életműve: a *Korunk*.

„A lap január elsején a tizenötödik évfolyamába lépett. Tizenöt éve, hogy hónapról hónapra megjelenik. Hónapról hónapra ugyanazzal a gonddal, ugyanazzal az erőfeszítéssel. . . . komoly és remek játéknak nevezem, hogy tizenöt éven át akadtak itt, Románia e nyugati részén . . . az igazi fény forrásaitól távol munkatársak és olvasók, akik közösen, évről évre, hónapról hónapra összeadták az erőiket ahhoz, hogy azt a kemény és áldatlan időt, ami ez a tizenöt év, minden nagy és vad erényeivel, tartalmaival, egész dadogó, dohogó világtörténelmi gépezetének működésével megragadják — egy, a magyar irodalomban eddig sohasem kultivált s a nagy külföldi irodalmakban sem igen található célkitűzéssel, amit egyszerűen és kimerítően, röviden és határozottan: jelenkor-kutatásnak neveznek. . . . munkatársak és olvasók gyönyörű varázslata volt az, hogy évről évre, hónapról hónapra összeállt a Korunk egy száma, szerény jelképként a roppant időről az olvasók és munkatársak felé . . . a mindenkori társadalmi-történeti időélmény ítélőszéke előtt."[54]

— foglalta össze a *Korunk* 15 évét 1940-ben maga Gaál Gábor.

E „komoly és remek játék" terméke, a *Korunk*, a ma embere számára a magyar nyelvű marxista kultúra kialakulásának, formálódásának nehéz és hősi korszakát tükrözi. A marxista eszme betörése a magyar kulturális életbe forradalmat jelentett. A *Korunk* és programja ellenkezést, vitákat keltett maga körül, de úgy tette, hogy fel kellett rá figyelni. Szokatlan nyerseséggel felszínre hozta a társadalom megannyi hibáját: szellemi légvárakat robbantott szét, provincializmusra hajlamos tendenciákat kritizált. Leleplezéseivel felkavarta a kultúra erővonalait, olykor igazságtalanul és sokszor kíméletlenül sértett bírálataival, és mégis, még az ellenfelek közül is sokan érezték, hogy a lapból a jövő szava szól. Németh László, az egykori ideológiai ellenfél írta *Magyarság és Európa* című kötetében:

„A pesti kávéházak szorongva lesték, hogy a kolozsvári Korunk kit enged be az új társadalomba és kit rekeszt ki belőle." „Vállaljuk ezt az iróniát — mondta Gaál Gábor büszkén — mert akkoriban tényleg erről volt szó. Mi nem titkoltuk el hováállásunkat."[55]

Gaál Gábor nemcsak vállalta, de alkalmazta is az alkotó marxizmust a *Korunk* hasábjain. Tudatos nevelő és irányító tevékenységével igényes alkotókat formált a hazai és a világ minden táján szétszórtan élő magyar progresszió legjobbjaiból. Velük együtt, munkájuk által megalapozta a romániai magyar

[53] Fábry Zoltán: *Stószi délelőttök*. Bratislava, 1968. 127.
[54] Gaál Gábor: *Válogatott írások. I.* Bukarest, 1964. 695—696.
[55] Gaál Gábor: *Válogatott írások. I.* Bukarest, 1964. 691.

szocialista irodalmat és szilárd elvi megalapozottságú, tájékozott, művelt olvasótábort nevelt.

Gaál Gábor elsősorban mint kivételes képességű nagy szerkesztő, irodalomszervező és kritikus él a köztudatban. Ő maga a *Korunk* szerkesztését tartotta a legtöbbre. (Esztétikai, irodalomkritikai írásait alkalmi írásoknak nevezte, pedig Gaál Gábort a marxista irodalomelmélet és irodalomkritika úttörői között kell számon tartanunk.) A fiatal Gaál Gábornak olyan szerkesztő példaképei voltak, mint Karl Kraus, a bécsi *Fackel* szerkesztője, „aki Közép-Európában megcsinálta több, mint huszonöt éven keresztül a kíméletlen őszinteség s a kíméletlen igazság lapját, tekintet nélkül kormányokra, bankokra, előfizetőkre és hirdetőkre"; „aki kommentálta és leleplezte, támadta és vágta a bécsi világot . . . bűneivel, irodalmával, szellemével együtt . . . kíméletlen tollal, de kivételes emberi és írói tisztasággal,"[56] vagy Maximilian Harden, a *Zukunft* nagy szerkesztője, aki „egyéniségen kívül típus is. Típusa egy igazán csak korunkban kivirágzott művész keverékének: a kritikusnak és szociológusnak s az értekezőnek és hírlapírónak, kinek képessége a mozgó valóság, s az erről a valóságról tükröződő közvélemény művészi és tudós formálásából áll."[57]

Bennük látja azokat a példamutató egyéniségeket, akik személyes helytállásukkal és tartásukkal, életük és műveik egységével leginkább hatottak rá.

Szerkesztői gyakorlatában Gaál Gábor elérte, sőt, meghaladta ezeket a csúcsokat. Nagy szerkesztővé nem csupán irodalomszeretete és irodalomismerete, színvonaligénye, és rendkívüli szervezői adottságai tették, hanem egész életét és szemléletét átható ideológiai meggyőződése. Munkásságát az értelem és a szenvedély kettőssége irányította. Az értelem, mely egyéni adottságain túl, marxista világnézetű, tudósi rangú gondolkozását *is* jelenti, és a szenvedély: a saját magatartási normájából fakadó tiszta humánuma, nemzeti és társadalmi elkötelezettsége, mely arra sarkallta, hogy egész életével, az irodalom adta eszközökkel a társadalom haladását szolgálja.

1929-ben, Osvát nekrológjában így ír: miért volt a magyar irodalom nagy dirigense Osvát? Mert „amikor még senki sem neszelt, ő már hallott hangokat, azután elindult ezeket a hangokat összeszedni, a maga apparátusával megnövelni, s mindenfelé hallhatóvá és visszhangossá tenni." Mert míg körülötte „mindenki csak részletmunkát végzett, ő valahogy az egészet csinálta," mert amíg „mellette mindenki más vagy lírikus volt, vagy regényíró, vagy kritikus, . . . ő mindezeknél több: egy egész irodalmi korszak . . ."

Haraszti Sándor, a hajdani szerkesztőtárs írja, hogy ezekkel a mondatokkal Gaál Gábor saját szellemi önportréját rajzolta meg.

KATALIN. V. NAGY

Gábor Gaál et la revue Korunk

Les années anciennes de la revue *Korunk* (Notre Époque) de Kolozsvár ont paru, de 1926 à 1940, dans la Roumanie royale.

Elle était l'organe marxiste de langue hongroise le plus éminent de la Transylvanie dans la période d'entre les deux guerres mondiales. C'est László Dienes, commissaire du peuple émigré de la République des Conseils, qui l'a fondée en 1926.

[56] GAÁL Gábor: *Válogatott írások. I.* Bukarest, 1964. 146—149.
[57] GAÁL Gábor: *Válogatott írások. I.* Bukarest, 1964. 180—185.

Son but était de „donner des constatations objectives, impartiales, c'est pourquoi donner lieu à toutes tendances de conception du monde qui se base sur une conviction véritable." C'est l'eclectisme libéral qui caractérise les premières années. C'est aux années trente que le journal se développe en une revue marxiste, se range du côté du mouvement ouvrier et établit des relations avec le Parti Communiste illégal, dans la période de Gábor Gaál.

Après la chute de la République des Conseils, Gábor Gaál est forcé d'émigrer, à cause de son participation à la révolution prolétarienne. Il vit à Berlin et à Vienne, il publie dans la presse émigrée hongroise. En 1926, avec son ami paternel Lajos Hatvany, il part pour Kolozsvár — et il s'établit là. Dès le commencement, il publie beaucoup, son nom devient bientôt généralement connu; au cours d'une année à peine, il aura un camp de lecteurs dans les journaux hongrois les plus divers. En 1927, il s'attache à la garde de *Korunk*. En 1928 László Dienes est forcé de se réfugier de la Roumanie aussi, c'est Gábor Gaál qui prend la direction de *Korunk* et la tiendra jusqu'à son interdiction en automne de 1940. Ses collaborateurs étaient les représentants les plus éminents de la progression hongroise vivant en Hongrie, aux États successeurs ou dispersés dans le monde entier. Il a maintenu avec eux la liaison de travail à l'aide d'une correspondance étendue. Dans ses lettres, il recrute des écrivains, il demande des manuscrits et il les critique, il organise des abonnés: il rédige *Korunk*. Ses lettres rassemblées et publiées en 1975 revivifient l'atmosphère du travail d'atelier de la rédaction. Par elles se dessine l'individu de Gábor Gaál d'une manière marquante. S'il est devenu un grand rédacteur, ce n'est pas seulement à cause de son amour pour la littérature et de ses connaissances littéraires, de sa disposition excellente d'organisateur, de sa grande capacité de travail, de sa pensée éduquée, de sa culture de polygraphe et de son sens sans pareil pour la forme, mais, au delà de ses dispositions personnelles, à cause de sa conviction idéologique pénétrant sa vie entière et sa conception, à cause du marxisme à laquelle il s'est lié. Gábor Gaál a incorporé la revue *Korunk* dans le cours vivant-évoluant-se développant de la culture hongroise de Roumanie, ainsi c'est dans le processus de l'évolution que les volumes de *Korunk* documentent l'épanouissement et l'accomplissement de la pensée socialiste.

HAVASI ZOLTÁN

Kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala kiadásában 1876-ban indult *Magyar Könyvszemle* — amelynek tehát három évvel ezelőtt ünnepelhettük 100 éves fennállását — első évfolyamának 1. füzete lényegében teljes egészében *hungarika-szám* volt. A *ma ismét fellendülő hungarika-kutatások* fogalmai és kategóriái szerint magyar és magyar vonatkozású könyvtári dokumentumokról, azok felkutatásáról és feltárásáról adott közre tanulmányokat, közleményeket, katalógus- és bibliográfiai leírásokat, illetve jegyzékeket.

A *Magyar Könyvszemle* minden programadást nélkülöző legelső számának első tanulmányát Rómer Flóris (1815—1889) régész, művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja írta. Ahogy ő maga lejegyezte: mivel kutatásai egyik tárgya a „Corvin-Mátyás könyvtárához" való adatok nyomozása, illetőleg az általa már ismert „codexek constatálása" volt, 1874-ben útba ejtette Thorn ősrégi városát, hogy a „Naldi Naldii Florentini epistola de laudibus augustae Bibliothecae, atque libri IV. versibus Scriptis eodem argumento ad Serenissimum Mathiam Corvinum Pannoniae regem" című kéziratot tanulmányozhassa. Königsbergben is megfordult, négy „arabs" könyvet faggatott: „szabad-e ezeket Mátyás királyunk könyvtárához számítani?". Pétervárra „egyrészt csak" azért utazott, hogy „egy franczia munkát ... mely Mátyás király könyvtárából származott volna" konstatáljon, „és talán még más ottan lappangókat is" felkutasson. Rómer közlése a *Corvina-Codexek Thornban, Königsbergben és Szentpétervárt. (Közlemények 1874-ik évi útitárczámból)* címen jelent meg és azt példázza: milyen buzgalommal, elfogultsággal és tudományos hitelességre törekvő szándékkal indultak kutató elődeink a külföldön fellelhető magyar vonatkozású kódexek nyomába. A második közlemény szerzője: Fraknói Vilmos (1843—1924) történetíró, kanonok, c. püspök, az MTA tagja, az írás közreadása idején a M. Nemzeti Múzeum könyvtári (az Országos Széchényi Könyvtár) őre, a *Magyar Könyvszemle* megalapítója, a folyóirat első szerkesztője. A Nemzeti Múzeum könyvtárában bukkant rá a mohácsi csatáról szóló, egykorú németországi újságlapokra, „melyek a mohácsi gyásznap részleteit beszélik el." Igaz: „óvatossággal kell az íly újságlapokat használni. Tartalmuknak túlnyomó része alaptalan, kósza hírekből áll. De sok igaz részletet és jellemző vonásokat is tartalmaznak. És minden esetre érdemes látnunk, miképp értesült az eseményekről az egykorú közönség." Fraknói, mintha egyik elődje: Horváth István (1784—1846), az Országos Széchényi Könyvtár időrendben második őre intenciói szerint járt volna el a magyar vonatkozású dokumentumok közreadásával. Horváth István ismerte fel először: nem lenne helyes ugyan a múzeumot és a könyvtárt nemzeti jel-

legétől megfosztani, ám nem tartja elegendőnek a magyarok Magyarországról írt műveinek gyűjtését, a hazai történelem, irodalom, a hazai kultúra bemutatásához szükséges forrásanyagot számtalan külföldi munkából is kell összegyűjteni. A régi magyar nyomtatványok bibliográfiai számbavételének mindmáig legnagyobb alakja: Szabó Károly (1824—1890; történész, bibliográfus, egyetemi tanár, az MTA tagja) adta közre a *Magyar Könyvszemle* első számának következő közleményében 15 db XVI. századbeli magyar kalendáriumra vonatkozó adatait; valóban csak adalékokat szolgáltatva abból a hatalmas vállalkozásból, amellyel a hungarika-kutatásban, a forrásfeltáró, rendszerező és bibliográfiai munkásságban a régi magyar történelem kutatása számára kiemelkedőt nyújtott. Egy rövid leírás után, amely az egyetemi könyvtár rendezéséről ad számot idősb Szinnyei József (1830—1913; bibliográfus, az MTA l. tagja) a modern magyar tudományos bibliográfia és bibliográfiai irodalom megteremtője tollából, kezdetét veszi a — mai szóhasználattal élve — kurrens nemzeti bibliográfiai vállalkozás a *Magyar Könyvszemle* hasábjain, mégpedig szinte a teljes nemzeti bibliográfiai rendszerben öltve testet, mert először az új könyvtermésről számol be *A magyar irodalom 1876-ban* c. rovat, külön követi az *1876-ra szóló naptárak* jegyzéke, majd tanulmányozhatók a *Hazai nem-magyar irodalom*, sőt a *Hazánkat érdeklő külföldi munkák* listái is, végül az imént említett Szinnyei József — az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárának későbbi megalapítója és első rendszeres továbbfejlesztője — közli a *Hírlapirodalmunk 1876-ban* címen az első kurrens sajtóbibliográfiát. Ezután már csak a folyóiratszám vegyes közleményei következnek, de ezekben is meglepően sok a hungarika-irodalomra vonatkozó hír.

Az akadémiai kiadásban megjelenő folyóirat 1876. évi első számának a tartalmát, az imént vázolt tényeket azért tartjuk figyelemre méltónak, mert jelenünkben az országos kutatás-szervezés egy új kutatási főirányt tervez *Történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása* címmel. Ennek az új vállalkozásnak a szemszögéből nézve a *Magyar Könyvszemle* több mint száz évének a kötetei egyrészt szinte kimeríthetetlen tárháznak tekinthetők a magyar kultúra írott emlékeinek, a magyar könyvkiadás termékeinek és a bennük található művelődéstörténeti ismereteknek újra történő számbavétele során, másrészt pedig a száz év után továbbélő folyóirat közlési lehetőségei alkalmat kínálnak a tervezett kutatási főirányba vágó és torkolló új kutatási eredmények bemutatására is.

A tervezett főirány célja és feladata ugyanis szervesen összetett (valóban komplex), és ha mégis bontanánk a természetszerűen egymásra épülő feladatcsoportokat, akkor úgy fogalmazhatunk, hogy cél és feladat meghatározott tudományterületeken: — 1. reprezentatív szintézisek készítése az egyes tudományágazatok részterületeiről; összefoglaló monográfiák készítése egy-egy jelentős kulturális irányzatról a magyar történelem és kultúra egyes korszakairól, egy-egy tudományágazat történetéről; szótárak, lexikonok, egyéb gyűjtemények készítése és kiadása; — 2. a magyar történelem és kultúra tárgyi, írásos, valamint szóbeli emlékeinek kutatása és gyűjtése idehaza és külföldön; forráskiadások, szaktudományi bibliográfiák, katalógusok, topográfiák készítése, archívumok létrehozása.

Teljesen nyilvánvaló: a ránk hagyományozott, zömmel a közgyűjteményekben őrzött és részben még ezután felderítendő *tárgyi és írott emlékek, valamint a nyomtatott könyvek* számbavétele, rendszerezése, a kezdettől máig ívelő

vonulatba rendezése nélkül — vagyis az imént a célok és feladatok második csoportjába ölelt teendők elvégzése nélkül — nem képzelhető el történelmi és kulturális hagyományaink komplex kutatása, illetve az első cél- és feladatcsoportba foglalt szintézisek, összefoglalások, gyűjtemények megteremtése. A közgyűjtemények nem csupán felkutatják, számbaveszik, gyűjtik, őrzik és rendelkezésre bocsátják a forrásanyagot, hanem munkájuk szerves része a forrásfeltáró, forrásközlő tevékenység is. Ez a munka a kritikai közzététel szintjére emelkedik: a források ismertetése (katalógus, bibliográfia, repertórium) és a források közzététele — különösen ez utóbbi — vitathatatlanul tudományos feladat. Így a közgyűjtemények feladatköréhez hozzátartozik a szorosan vett kutató munka is. Az ilyen alapozású tudomány- és művelődéstörténeti jelentőségű és értékű közgyűjteményi kutatási eredmények a művelődéskutatás számára kellően alig becsülhető hozadékkal járnak.

Futó szemle, gyors történeti visszatekintés könnyen bizonyíthatná: miként szolgálta eddig is a most már több mint 150 éves akadémiai könyvkiadásunknak a több mint 100 éves *Magyar Könyvszemle* kiadásában és támogatásában érvényre jutó tevékenysége, valamint a több mint 175 éves Országos Széchényi Könyvtár és a több mint 150 éves Magyar Tudományos Akadémia közös folyóiratának kutatást szervező szerkesztő munkája történelmi és kulturális hagyományaink ápolását, illetve írott és nyomtatott kulturális emlékeink felkutatását. Erősen foglalkoztat bennünket: miként hasznosíthatók az eddigi eredmények a „nemzeti" múltunkra vonatkozó, megújhodás előtt álló kutatásokban, miként biztosíthatnánk a folyamatot és átkötést a régi és az új hungarika-kutatásokban úgy, hogy kitűnjön az azok közötti különbözőség is, hogy megvilágítsuk a mi nacionalizmustól mentes törekvéseink szándékait, bemutassuk a jelenben folyó hungarika-kutatásoknak a történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatásában betöltendő szerepét.

Nem a történeti, a múltba tekintő vagy éppen ott leragadó szempont vezet bennünket, hanem sokkal inkább egy kutatástörténeti irányzat alakulása: mit mutatnak az utóbbi száz évben a *Magyar Könyvszemle* hasábjain tükröződő hungarika-kutatások, milyen tanulságokkal járhatnak a folyóirat tartalmából leszűrhető megfigyeléseink a jelenben folyó vállalkozásokban, hogyan lehetne a jövőben elméletibb megalapozással és tervszerűbb szervezéssel kibontakoztatni az írott és nyomtatott kulturális értékek újra történő számbavételét, a még rejtettek felkutatását. Annak érdekében, hogy elegendő ilyen ismeret álljon rendelkezésre történelmi és kulturális múltunk szintézisekben, összefoglalásokban, gyűjteményekben történő hiteles bemutatásához; egy a múltra alapozott kutatási program távlatait, folyamatát, retrospektíve és perspektíve történő megvilágítását szeretnénk alátámasztani megfigyeléseinkkel.

A történelmi és kulturális emlékek szervezett, intézményes felkutatásának figyelemre méltó előzményei vannak, és azok lényegében a „kelet-európai nemzetek születésének" XIX. század eleji időszakára vezethetők vissza. Érdemes lenne vizsgálnunk: annak idején miként befolyásolta e kutatásokat a nemzet és haladás kettős jelszava, miként segítették a kutatások a *polgári* nemzet kialakítását, illetve melyek az indokai ma nemzeti történelmi és kulturális hagyományaink és emlékeink újra történő számbavételének, miként kívánjuk ma az új, nemzetközi perspektivájú, vagyis az egyetemleges emberi haladás folyamatába ágyazott kutatásokkal szolgálni a *szocialista* nemzeti fejlődés alakulását.

A polgári nemzet születésének, a kelet-európai nemzetek születésének történész szakértője szerint: „a reformkor — hogy a magyar történetírás hagyományos elnevezését alkalmazzuk, hiszen nagyon is helyénvaló egyébként — a nemzeti ideológia és a nemzeti azonosulás szempontjából nagyon lényeges továbblépést jelentett. Mert az addigra már igen jelentős kulturális eredményeket, a valóban megújított nyelvet és a nyelv meg a tudományok ápolására alakult Magyar Tudományos Akadémiát, meg az ugyancsak a nemzeti fejlődést szolgáló Nemzeti Múzeumot éppúgy magában foglalta, mint a . . . társadalmi kérdéseket."[1] Igaz ugyan, hogy az „Akadémiától az új nemzeti műveltség megteremtését és a régi dicsőséges nemzeti nagyság felidézését várták egyszerre. A polgári értelemben vett nemzeti eszme nemegyszer a rendi nacionalizmussal átitatódva tűnik itt elénk."[2]

Egyetlen példát hozunk csak elő a *Magyar Könyvszemle* megindulását megelőző időkből, azt a példát, amely egyébként meggyőzően alátámasztja a fenti nézeteket. A *Magyar Könyvszemle* 1967. évi egyik számából, V. Waldapfel Eszter tanulmányából[3] tudjuk, hogy már 1802 novemberében, alighogy a Nemzeti Múzeum, illetőleg az Országos Széchényi Könyvtár megalapításáról, Széchényi Ferenc adományának befejezett tényéről tudomást szereztek a rendek, azonnal állást foglaltak a Buda várának a török általi feldúlása során külföldre került korvinák felkutatása és hazahozatala érdekében és csaknem félévszázados rendi küzdelem vette ezzel kezdetét. V. Waldapfel Eszter tanulmányában bemutatta a rendek követeléseiben fellelhető fogalomzavarokat, valamint az osztrák uralkodó körök kétértelmű viselkedését a követelések fogadásában. A különböző kancelláriák közötti levelezésekben a visszaszerzendő kéziratokról szólva többször az „eredetiben vagy másolatban" kitétel szerepel, tehát nem mindig volt kellően tisztázott, hogy a Corvin-kódexek, mint nemzeti múltunk dicső emlékei értékesek-e, ez esetben ezeknek másolatban való megszerzése érdektelen, vagy tartalmuknál fogva jelentenek nélkülözhetetlen értékeket, mert azok egyike-másika a magyar történetírás számára is fontos forrásmunkát jelent. Az pedig fel sem nagyon merült: Mátyás király könyvtárának a rekonstruálása, legalább a kutatás révén eszmeileg bemutatható összetétele, egysége a kor műveltségére nézve hozhat értékes művelődéstörténeti felismeréseket, megvilágíthatja, mit jelentett ez a könyvtár a hazai és az egyetemes kultúrában. Az osztrák uralkodó körök viszont, mert a korvinákra vonatkozó rendi követeléseket a közjogi követelésekkel egyenértékűnek tekintették, mindig a pillanatnyi erőviszonyok szerint reagáltak mind az osztrák földről visszaadandó kódexek ügyében, mind a más országoktól visszaszerzendő kéziratok megszerzésére nyújtandó segítés témájában. Ha a rendek Bécset emlegették a korvinák lehetséges lelőhelyeként, sűrűsödtek a félreértések; igaz, a diplomatáknak, a kancelláriai tisztviselőknek gyakran sejtelmük sem volt, hol keressék a kért kéziratokat. Máskor úgy vélték, a Habsburg-ház számára is hasznot jelent, ha a rendek előtt kedvező benyomást tudnak kelteni. Hosszú időnek kellett eltelnie, míg a követelések eredménnyel jártak. József nádor még 1844-ben is — az uralkodóhoz intézett felterjeszté-

[1] Niederhauser Emil: *Nemzetek születése Kelet-Európában*. Bp. 1976. 149.
[2] *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. 1825—1975*. Bp. 1975. 22.
[3] V. Waldapfel Eszter: *Rendi kísérletek a külföldre került korvinák visszaszerzésére a XIX. század első felében. A két modenai kódex további sorsa.* = Magyar Könyvszemle, 1967. 2. sz. 113—125.

sében — amiatt panaszkodik, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumnak egyetlen egy korvinája sincs.

Százhuszonöt év elteltével a *Magyar Könyvszemle* 1969. évi 1. számának Figyelő rovatában azután „A magyarországi korvinák kiállítása a Nemzeti Múzeumban" címen adhat hírt:[4] „Ez az első alkalom, hogy a jelenleg hazánkban őrzött korvinák minden kimagasló értékű darabja (az összesen 45-ből 37) együtt látható." Ez az írás rámutatott, hogy a Bibliotheca nem a semmiből lett improvizáció. A magyarság európai történelmének első évezredeiből is maradtak ránk értesülések és emlékek, amelyek azt bizonyítják, hogy a régi Magyarország életének is szerves tartozéka volt a könyv, a könyvtár. Keresztury Dezső szép szavaival: „A Bibliotheca Corviniana eleven hagyomány folytatásaként jött létre, mint e hagyomány legrangosabb, mert legeredetibb, a maga korában a legmodernebb, legteljesebb és legfényesebb hordozója: egy történelmi pillanatra betetőzője." Pusztulása azután úgy következett be, hogy a könyvtár jelenleg hazánkban őrzött darabjai közül egyetlen egy sem vészelte át itthon a dúlás századait. „De a Bibliotheca mégsem tűnt el nyomtalan. Nemcsak legendája élt tovább a nagy uralkodó legendájával együtt. A szorosabban vett magyar humanizmus fejlődésére is komoly hatással volt. Elég, ha itt, annyi más mozzanat közül, csak Bonfini nagy történeti művére utalok, amely ott készült a Bibliotheca körében, s századok magyar történetírásának mintája, tehát a magyar történeti tudat döntő formálója lett." Tovább kell idéznünk Keresztury Dezsőt, mert szavainak nem pusztán a szépségére figyelünk, hanem gondolatait tartjuk a továbbiakban figyelemre méltónak, olyannak, amelyet most már egész hungarika-kutatásunkra nézve iránymutatónak tekinthetünk.

„A kört azonban kissé tágabbra kell vonnunk. Mátyás utolsó jelentős nemzeti királyunk volt, a közép-európai magyar nagyhatalom végső megújítója és kibontakoztatója. De ezt a nagyhatalmat nem érthetjük meg a maga igazi mivoltában valamilyen legújabbkori nacionalizmus szűk látóhatárai között. Mátyás birodalma s e birodalom szellemi központja nemcsak a magyaroké volt, hanem egész Közép-Kelet-Európáé, sőt, nyugodtan mondhatjuk: lényeges része volt az egész akkori világpolitikának és európai művelődésnek. Ezért maradhatott élő valóság a nagy király legendája a szomszéd népek legmélyebb rétegeiben is, s ezért válhatott a Bibliotheca Corvinianában felhalmozott szellemi kincs a szerencsésebb történelmi körülmények közt kibontakozó krakkói, prágai és bécsi humanista központok táplálójává. Ezért is őrizték meg a könyvtár jeles darabjait Európa könyvtárai. A Bibliotheca egy nemzetek felett áramló műveltség, egy nemzeteket összekötő szellemi szolidaritás szülötte és hordozója volt s annak élő emléke maradt."

Amikor tehát a *Magyar Könyvszemlé*ben tükröződő hungarika-kutatásokat említjük, ezen belül az akadémiai könyvkiadásnak a kulturális emlékeink megőrzésében kifejtett tevékenységét is érintjük, az a szándék vezet bennünket, hogy a jelenünkben kibontakozó történeti kutatásokhoz nyújtsunk segítséget. Mutassunk rá: az egész történeti hagyomány letéteményeseinek tekintjük magunkat; letéteményesének, ám nem mindenben örökösének, mert a történeti hagyományok teljessége nem nélkülözheti kritikai magatartásunkat, ezért a forradalmit és a haladót előtérbe állítjuk, nem tévesztve szem elől a történeti folyamatok és a történelmi hagyományok komplex egységét, törekedve nemzeti fejlődésünknek a közép-európai, különösen pedig a Duna-völgyi háttérbe való behelyezésére, a velünk együtt élő nemzetiségekkel való kapcsolatainkra különös gondot fordítva.

[4] Keresztury Dezső: *A magyarországi korvinák kiállítása a Nemzeti Múzeumban.* = Magyar Könyvszemle, 1969. 1. sz. 76—78.

2.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége 1978 elején tárgyalta a *Történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása* című tervezett új főirány koncepcióját.[5] A célok és feladatok sorában megjelölve többek között a magyar történelem és kultúra tárgyi, *írásos emlékeinek* kutatását és gyűjtését *idehaza és külföldön;* forráskiadványok, szaktudományi bibliográfiák, katalógusok, topográfiák készítését, archívumok létesítését.

A könyvtári előkészületek már korábban megkezdődtek, vezető könyvtáraink időben felismerték: az előző periódusok tapasztalatainak, valamint a tudományos kutatás (elsősorban a „nemzeti" tudományok komplex kutatására irányuló törekvések) többször kifejezésre juttatott igényeinek ismeretében erősíteni kell a legjelentősebb könyvtárakra, elsőrenden az Országos Széchényi Könyvtárra háruló (művelődéstörténeti és tudománytörténeti szempontú, valamint a közművelődés igényeit figyelembe vevő) hungarika-kutatásokat, azon belül, mint valódi könyvtári hivatást: a gyűjtést és a feltárást. Erősíteni kell azokat a possessorok felderítésével is járó könyvtörténeti kutatásokat is, amelyek nélkülözhetetlen feltételt jelentenek az irodalmi közönségtörténet, a történeti ízlés-szociológia, az irodalmi hatáskutatás számára, de a tudománytörténet műveléséhez is elengedhetetlen az empirikus alapok szisztematikus kiépítése. Ezeknek a felismeréseknek a jegyében került összeállításra a *Könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretterve* című, átfogó programot tartalmazó dokumentum — két ütemben (1977, 1978) és két részben.

Szerkesztőségünk úgy véli: a szakkörök tájékoztatására érdemes közreadni a két dokumentumot. Belőlük kitűnik a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztálya és a Kulturális Minisztérium Könyvtarügyi Osztálya Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának kezdeményező és orientáló szerepe. A dokumentumok közreadása után kiegészítő, módosító megjegyzéseket teszünk, amelyek a keretterv pontosabbá tételét szolgálják, és amelyek tükrözik a különböző fórumokon megnyilatkozott szakértők nézeteit. Végül röviden jelezzük, hogy a keretterv jegyében milyen munkálatok vannak folyamatban és milyen új vállalkozások indultak el.

KÖNYVTÁRI HUNGARIKA DOKUMENTUMOK BIBLIOGRÁFIAI REGISZTRÁLÁSÁNAK KERETTERVE

Első rész

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának és a Kulturális Minisztérium Könyvtárügyi Osztályának Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága 1976. december 15-én a hungarika-kutatási program teljes kerettervének kidolgoztatását határozta el. Külön bizottságot jelölt ki soraiból a munkálatok megkezdésére. A bizottság elnöke: Havasi Zoltán, tagjai: Borsa Gedeon, Komjáthy Miklósné, Rózsa György, Szentmihályi János, Vízkelety András.

A kijelölt bizottság úgy vélte — egyébként az MTA és a KM Munkabizottsága sem képzelte másként —, hogy a hungarika-kutatási program teljes keretterve csak több szakaszban és több megközelítésben dolgozható ki. Legalább három fő ága van a teljes keret-

[5] *Akadémiai Közlöny* 1978. 4. sz. 57—58.

tervnek. Az egyik feladatcsoport a dokumentumok *gyűjtését* öleli fel, a másik a könyvtári hungarika dokumentumok *bibliográfiai regisztrálásának* tervét jelenti, a harmadik a voltaképpeni *hungarika-kutatások* tervének kimunkálására irányul. A három feladatcsoportba fogható vállalkozás részfeladatai ugyan szorosan összefüggnek, a munkálatok időben minden esetben nem is különülnek el, mégis célszerű a tervezést differenciáltan megközelíteni. Kézenfekvőnek látszik először a bibliográfiai regisztrálás eddigi eredményeinek számbavételét és az ebből adódó feladatok kijelölését elvégezni, mert ez a munka megbízható támpontot adhat mind a gyűjtés, mind a kutatások fő irányainak meghatározásához. Az MTA és a KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának már évtizedek óta egyébként is az a fő törekvése, hogy a kutatások számára nélkülözhetetlen segédeszközök (bibliográfiák, katalógusok) összeállítását és megjelentetését szorgalmazza elsősorban.

A kijelölt bizottság számolt a vállalkozás jelentőségével, a feladat nehézségeivel, a készítendő tervezet átfogó szemléletet és részleteiben szolid megbízhatóságot együttesen kívánó jellegével.

A megbízatás teljesítése a vezető nagy tudományos könyvtárak — elsősorban a nemzeti könyvtár — feladatainak ismeretében, ezekkel az intézményekkel összehangoltan képzelhető el. A külön bizottság ezért az OSZK Hungarika Koordinációs Munkabizottságának és az OSZK Vezetői Tanácsának állásfoglalásait igényelte. Továbbá leszögezte, hogy az OSZK-ban kialakított és az MTA Munkabizottsága által már korábban elfogadott elvek (hungarikum-meghatározás) és módszertani megfontolások alapján jár el.

A keretterv kidolgozása közben egységes koncepció következetes érvényesítésére törekszünk, azonban a dokumentumok különbözősége néha akadályozza a merev keretekbe szorítást (pl. a kéziratoknál). A bibliográfiai regisztrálást gyűjtő kifejezésnek tekintjük, amely a nyilvántartásokra, azok kiegészítését célzó kutatásokra, valamint a publikációk megszerkesztésére egyaránt vonatkozik.

Átfogó kép felrajzolása közben megvizsgáljuk: *A)* milyen bibliográfiai (katalógus-) munkálatok történtek a múltban, *B)* a mai feltételek mellett milyen munka elvégzése van folyamatban és mi várható, *C)* végül javaslatokat teszünk a (hosszú távra) tervezett vállalkozásokra.

A jelenlegi, szükségszerűen tömörített összefoglaló alapjául alaposan kimunkált részlettervek szolgáltak, amelyekben egyrészt számos probléma kifejtése, illetve sok adat is megtalálható.

A keretterv kidolgozása, a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság mellett, más akadémiai munkabizottságokkal (pl. az MTA Középkori Munkabizottsága), sőt az MTA Irodalomtudományi Főbizottságával történő együttműködést is megköveteli.

A munka első szakaszában, tervezetünk *első részében* az OSZK hungarikum meghatározása szerinti első kategóriák keretei között maradunk, vagyis a nyelvi és területi (I—II.) hungarika kategóriákkal foglalkozunk a kezdetektől jelenünkig. Tehát most nem öleljük fel a külföldi anyagot a nyomtatványok vonatkozásában és egyelőre nem terjesztjük ki a figyelmet az ország határain kívüli kéziratokra sem.

Ez utóbbi feladatot — mintegy *második lépcsőben* — kívánatos lenne még ez év végéig elvégezni, hogy a bibliográfiai regisztrálás egész kérdéskörében mielőbb átfogó kép alakulhasson ki.

Jelen előterjesztésben a hungarikum meghatározásában felsorolt dokumentumféleségek közül egyesek (fototechnikával előállított dokumentumok, kötés stb.) figyelmen kívül maradtak, mert ezek a hagyományos nemzeti bibliográfiák tárgykörén kívül esnek.

KÉZIRATOK

A Magyarországon levő kéziratok

A) Közismert, de nem meglepő tény, hogy a kéziratok országos regisztrálásáról sajnos nem beszélhetünk. Ennek az a következménye, hogy a kutatás számára elsőrendűen fontos kéziratos anyag nagyobb méretű összesítése, katalógusban történő áttekintése hazánkban sajnos nem biztosított.

A kéziratok lelőhelyeinek felderítése és az egyes darabok nyilvántartása nem követheti mindenben a nyomtatványok bibliografizálásának módszerét, amelyre különben a hungarikum-meghatározás támaszkodik. Ezt a különbözőséget egyrészt maguknak a kéziratoknak, másrészt az ezeket gyűjtő intézményeknek jellege okozza: 1. A kéziratok egyedi vol-

tából adódik, hogy katalógusról és nem bibliográfiáról kell beszélnünk. — 2. A nyomtatványoknál alkalmazott időhatárok (1800, 1918 és 1945) a kéziratos gyakorlatban nem használatosak. Itt csak középkori és újkori kéziratokról beszélünk: a határ a nemzetközi gyakorlatban 1500, Magyarországon 1526. — 3. A kéziratok felállítási rendjét — ami a katalogizálás előfeltétele — formai szempontok befolyásolják: a kötetes kéziratok, kiskéziratok („analekták"), levelek. Súlyos gondot okoz a levéltári anyagtól történő elválasztásuk, főleg olyan — mindenekelőtt egyházi — intézményeknél, amelyek levéltárral is és könyvtárral is rendelkeznek. — 4. A levéltári törvény (1969. évi 27. sz. tvr.) kibocsátása további bizonytalanság forrása lett a kéziratok elhelyezése és hovatartozása kérdésében. — 5. Az ország mai határain belül őrzött kéziratok a hungarikum-meghatározás III/E pontja alapján eleve hungarikumnak minősülnek.

Az OSZK Kézirattárában 1952—1964 között értékes előmunkálatok folytak az országban levő kéziratok központi nyilvántartása és katalogizálása érdekében. Ez kiterjedt: 1. a kéziratokat közlő vagy megemlítő irodalom (folyóiratcikkek) gyűjtésére, 2. a ténylegesen vagy potenciálisan kéziratokat őrző intézményekhez kérdőívek kiküldésére, 3. néhány városban ezeknek a gyűjteményeknek helyszínen történő felmérésére, 4. a Pécsi Egyetemi Könyvtár esetében maguknak a kéziratoknak katalogizálására is, 5. külföldi árveréseken felmerülő hungarika-kéziratok nyilvántartására. Mindezekről részletes beszámolót közölt Csapodiné Gárdonyi Klára a *Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája* c. cikkében (Magyar Könyvszemle 1957. 282—287.)

Az évekre kiterjedő előmunkálatok teszik indokolttá a rész- vagy részlegkatalógusok kiadását, a régebben megjelentek kellő megbecsülését, illetve azok folytatását, továbbfejlesztését. A 175 éves Országos Széchényi Könyvtár számos részkatalógust jelentetett meg, az elsőt 1814—15-ben. A felszabadulás előtti időkből egyik legjelentősebb munka Bartoniek Emma: *Codices manuscripti Latini.* 1. vol. Codices Latini medii aevi. Bp. 1940. OSZK. Még a múlt században jelent meg *A budapesti M. kir. Egyetemi Könyvtár codexeinek címjegyzéke.* Bp. 1881.

A kódexek nyomtatott katalógusokban történő feltárásában, publikálásában a felszabadulás utáni időszak jelentős eredményekről adhat számot. Az OSZK kiadásában megjelent Radó Polikárp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae.* 1. tom. Pestini, 1947. A magyarországi könyvtárakban őrzött liturgikus kódexek katalógusa 1973-ban újra megjelent. A kötet első része Radó korábban megjelent munkájának javított kiadása, a második rész új anyagot ölel fel, mindkettőt Mezey László rendezte sajtó alá.

Megjelent az Egyetemi Könyvtár kódexeinek a katalógusa (Mezey László: *Codices Latini medii aevi Bibl. Univ. Budapestiensis.* Bp. 1961.), a magyarországi könyvtárakban őrzött német nyelvű középkori kódexek katalógusának két kötete (Vizkelety András: *Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken.* Bp. 1969—1973.), a budapesti könytárak görög nyelvű kódexeinek katalógusa (Kubinyi Mária: *Libri manuscripti Graeci in bibliothecis Budapestiensibus asservati.* Bp. 1956.). A szegedi egyetemi könytár műhelyében Kulcsár Péter rendezte újra kiadás alá a híres gyulafehérvári Batthyány Könyvtár kódexeiről készült katalógust (Szentiványi Róbert: *Catalogus concinnus manuscriptorum Bibliothecae Batthyanae Albae in Transilvaniae.* 4. ed. Szeged, 1958.).

A kódexek mellett az újkori kéziratok nyomtatott katalógusokban történő feltárásában is vannak eredmények, de korántsem kielégítőek. Itt már felsorolásra sem vállalkozunk. Csak példaként említjük a nemzeti könyvtár két kiadványát: *Kéziratos források az Országos Széchényi Könyvtárban 1789—1867.* (Bp. OSZK, 1950.), ill. *Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratainak katalógusa 1—3.* (Bp. OSZK, 1956.) című összeállítást. Általában megállapíthatjuk, hogy a külön kézirattárral rendelkező tudományos könyvtárakban (OSZK, EK, MTAK) az újkori kéziratoknak van valamilyen felállítási rendje, rendelkeznek használati (cédula-) vagy kötetes (nyomtatott, sokszorosított) katalógusokkal. Érdemes felfigyelni az MTAK az utóbbi időben egyre gyarapodó kézirat-katalógusainak megjelentetésére.

B) Ami a jelenlegi helyzetet illeti, elmondható, hogy három vezető fővárosi tudományos könyvtárunkban — ha nem is elegendő tervszerűséggel és a feltételek hiányában nem elég hatékonysággal — folyamatos tevékenység figyelhető meg a kéziratos források feltárásában. A kézirattárakkal szemben egyre fokozódó kutatási igények sürgetik a feltáró tevékenységet, követelik a hozzáférhetővé tételt. Nincs ugyan még katalógusa az MTA Könyvtára latin kódexeinek (a munkát jelenleg Csapodi Csaba végzi), de megjelent az MTA Könyvtára Kézirattárának katalógus-sorozatában a „Magyar Codexek" elnevezésű gyűjtemény (a kötet nagyobb része újkori kéziratokat tartalmaz). Az OSZK-ban folyamatban van (az intézmény munkatervében szerepel) a Bartoniek-katalógus óta be-

szerzett kódexek tudományos feldolgozása (VIZKELETY András) és nyomtatott katalógus előkészítése.

Ha a közelmúltat és a jelent nézzük együtt, nem hagyhatók említés nélkül azok a mi regisztrálásra irányuló törekvésünkön túlhaladó és túlmutató kutatások, amelyek a Corvina-kutatásban CSAPODI Csaba és CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára nevéhez fűződnek. Igaz, ezek már a külföldön még fellelhető kódexek feltárása, regisztrálása fejezetébe is tartoznak.

Különleges jelentőségűnek, országos viszonylatúnak és a hazánkban található értékek felderítését célzónak minősülnek a kódex-töredékekre vonatkozó kutatások, amelyeket MEZEY László végez, illetve — fiatal szakembereket nevelve — irányít, és amelyek eredményei már a közeljövőben a *Fragmenta Codicum* tervezett köteteiben realizálódnak, kerülnek publikálásra. A héber kódex-töredékeknek az anyaga már publikálásra került SCHEIBER Sándor munkája révén *(A héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban.* Bp. 1969.). A kódextöredék-kutatás bizonyos rendszerességgel folyik a könyvtárakban, egyrészt az MTA Könyvtörténeti Munkabizottsága irányításával, másrészt — zenei kéziratokra vonatkozóan — az MTA Zenetudományi Intézetében.

Különös gondot jelentenek, ezért megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a külön kézirattárral nem rendelkező könyvtárak és intézmények (állami könyvtárak, egyházi könyvtárak, múzeumok, levéltárak, magángyűjtemények) könyvtári kéziratanyagai.

Kedvező fejleménynek tekinthető az egyházi könyvtárakkal történő munkakapcsolatoknak a kiépítése. A Kulturális Minisztérium és az Országos Széchényi Könyvtár az elmúlt években elérte, hogy az egyházi könyvtárak kutatás szempontjából fontos értékei regisztrálásra kerülnek. Az egyházi gyűjteményekben levő kódexekről az OSZK RMNY-csoportjának szerkesztésében jegyzék készül. Ez a munka a befejezéshez közeledik.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1977. évi kiadványtervében, a készülő kiadványok között az alábbi tételek szerepelnek: — A magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai 1. A magyarországi egyházi könyvtárak középkori kódexeinek jegyzéke. — A magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai 2. A Szent Benedek Rend (pannonhalmi) központi könyvtárának kézirat-katalógusa. — A magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai 3. A Tiszántúli Református Egyházkerület (debreceni) Nagykönyvtárának kézirat-katalógusa.

A régi kéziratos zeneművek katalogizálására a nemzetközi RISM-vállalkozás keretében a legutóbbi időben megindult a munka. Az OSZK Zeneműtára elsősorban az egyházi gyűjtemények e kategóriába tartozó anyagát veszi számba.

C) Javaslatok:

1. A Magyarországon őrzött kéziratok országos nyilvántartására kapjon az illetékes fórumoktól megbízást, ill. utasítást az OSZK Kézirattára, amely e feladat elvégzéséhez azután készítsen részletes tervjavaslatot. Ennek kialakításához — saját, eddigi eredményeinek felhasználása mellett — vegye igénybe a következő gyűjteséket, ili. lehetőségeket: *a)* a vezető tudományos könyvtárak kutatási terveinek a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság által ez év derekán történő áttekintésekor majd rendelkezésre álló írásbeli dokumentumok; — *b)* az OSZK RMNY bibliográfiai csoportjánál az egyházi gyűjteményekben őrzött kéziratokról készült adatgyűjtés; — *c)* az OSZK Gyarapítási Osztályának a nem egyházi könyvtárakra vonatkozó védettségi nyilvántartása; — *d)* az állami gyűjtemények muzeális jellegű könyvtári dokumentumainak nyilvántartási kötelezettségére vonatkozó 3/1975 (VII. 17.) KM—PM sz. rendelet; — *e)* a Levéltári Igazgatóságnak a levéltári törvény végrehajtási utasítása (30/1969 (IX. 2.) korm. rend.) alapján vezetett nyilvántartása.

2. A Magyarországon őrzött kéziratos térképek és zeneművek országos nyilvántartására, amely az OSZK Térkép-, ill. Zeneműtárának lenne feladata, készüljön a fentiekkel párhuzamosan a határterületek pontos egyeztetésével külön tervjavaslat.

NYOMTATVÁNYOK

A kezdetektől napjainkig

A) A nyomtatványok bibliográfiai regisztrálásának, másképpen szólva a retrospektív és kurrens nemzeti bibliográfiai törekvéseknek két nagy korszakáról beszélhetünk. Az egyik a 19. század második felében indult kiadványsorozat, amely a magyar könyvtermést többéves ciklusbibliográfiákban regisztrálta, a másik a felszabadulás utáni években létrehívott nagyszabású tudományos vállalkozás, amely a szinte naprakész kurrens bibliográfia mellett az előbbi könyvészeti összefoglalások pótlásait, kiegészítéseit, ill. új kiadását indította meg.

A legújabbkori könyvtári dokumentumok bibliográfiai regisztrálásánál külön figyelembe veendő, a korábbi időszakoktól eltérő tényezők: — 1. a sokszorosítási eljárások rohamos fejlődésével párhuzamosan a dokumentumok számának mennyiségi növekedése, továbbá fajtáinak differenciálódása; — 2. a nemzeti bibliográfiai tájékoztatással szemben támasztott újabb követelmények (tudományos, gazdasági és műszaki tájékoztatás, kulturális propaganda támogatása stb.) előtérbe kerülése; — 3. a legújabbkori kurrens nemzeti bibliográfiák elsősorban az aktuális tájékoztatást szolgálják, míg az egyes szaktudományok történetére vonatkozó kutatások inkább a nagyobb korszakokat felölelő összefoglalásokra támaszkodnak.

Az első korszak egyik legjelentősebb eredménye Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* köteteinek megjelenése. Az első (1879) az 1531—1711 közt megjelent magyar nyelvű könyvek, a második (1888) az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok időrendes könyvészeti kézikönyve. Ehhez csatlakozott Sztripszky Hiador *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának 1—2. kötetéhez* — Budapesten 1912-ben publikált gyűjtése. Szabó Károly munkásságát folytatta Petrik Géza *Magyar Könyvészet* sorozata a 18—19. század teljes hazai könyvtermésének feldolgozásával. Fő műve *Magyarország bibliographiája 1712—1860* (1—4. köt. Bp. 1888—1892), amely az addig ismert könyvészeti adatokon kívül mindenekelőtt a budapesti három nagy közkönyvtár katalógusára támaszkodott. Az 1860 utáni *Magyar Könyvészet* (Petrik szerkesztésében), amely az újonnan megjelent nyomtatványok rendszeres nyilvántartása alapján készült, első kötetében (1885) az 1860—1875 években megjelent magyar könyvek és folyóiratok bibliográfiáját, a másodikban (1890), amelyet Kiszlingstein Sándor szerkesztett — az 1876—1885. évek könyvészetét, a következőkben (1908—1913) — ismét Petrik-től — az 1886—1900-ig megjelent nyomtatványok bibliográfiáját adja. A Petrik által szerkesztett utolsó ciklus — amelyet Barcza Imre fejezett be — az 1901—1910-es évtized nyomtatványait közli. (1—2. köt. 1917, 1928.) Az 1911—1920-as évek *Magyar Könyvészetét* pedig Kozocsa Sándor rendezte sajtó alá (1—2. köt. 1939—1942.).

Ezzel a kötettel a Magyar Könyvészet sorozata hosszú időre megszakadt. 1921—1935 között csupán könyvkereskedelmi célokat szolgáló jegyzékek láttak napvilágot, különféle periodicitásban és szerkesztési elvek szerint, a Corvina folyóirat mellékleteként és a Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének évkönyvében. Az 1936—1941. évek könyvtermését tartalmazó, a kötelespéldányokat igényesen feltáró éves könyvészet hat kötetben, már az OSZK szerkesztésében került közreadásra. Ezt követően az 1942—1944. évekre csak a Szociográfiai Intézet negyedéves füzetei adnak tájékoztatást a hazai új könyvekről.

A második korszakban az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia közös vállalkozásában az egész szintézisre való törekvés megújhodik és mára már konkrét tudományos segédeszközöket eredményez. 1971-ben megjelenik az *RMNY* első kötete (Borsa Gedeon, Hervay Ferenc stb.). Ugyanebben az évben lát napvilágot (az OSZK vállalkozásában) a Petrik-féle bibliográfia 18. századi ötödik pótkötete (Komjáthy Miklósné) és a következő évben az 1712—1800 időkörre vonatkozó nyomdamutatót tartalmazó hatodik kötet (Markos Béla).

Az OSZK 1946-ban megindította a kurrens nemzeti bibliográfiát, s ezzel annak 1960-tól fokozatosan kiteljesedő rendszerét alapozta meg. Ennek eddig megjelent kumulációi: — *Magyar Könyvészet 1945—1960.* 1—5. köt. Bp. 1964—1968. — *Magyar Könyvészet* 1961/1962—1972/1973. Éves kumulációk.

A *Magyar Könyvészet* kötetei a *Magyarország területén* nyomtatott könyveket tartalmazzák nyelvre való tekintet nélkül. A külföldi magyar nyelvű könyvek regisztrálása 1876—1918 között teljességgel hiányzik.

A két világháború közötti külföldi magyar nyelvű könyveket Csehszlovákiában az 1919—1928, Romániában az 1925—1942 évekre vonatkozóan önálló publikációk formájában adták közre.

Ami az *időszaki kiadványokat* illeti, az *évkönyvek, almanachok, naptárak* a nemzeti bibliográfia különböző köteteiben a könyvekkel együtt kerültek közreadásra (1712—1976). Az *iskolai értesítőket* a Magyar Könyvészet köteteiben csupán az 1712—1860, 1901—1910, 1936—1941 közötti korszakokban regisztrálták, holott azok 1850-től 1944-ig jelentős értekezéseket tartalmaznak. Az intézmények és vállalatok *éves beszámolóit* és *zárszámadásait* a Magyar Könyvészet 1920-ig csupán jelentéktelen mennyiségben tartalmazza, de az 1936—1941. évi kötetek ezeket rendszeresen közölték.

A *hírlapok, folyóiratok* és a *folyóiratcikkek repertóriuma* a Magyar Könyvészet köteteinek egy részében szintén a könyvekkel együtt kerültek regisztrálásra. A korszak hírlap- és folyóirat címanyaga a Magyar Könyvészeten kívül az alábbi kötetekben nyert bibliográfiai feldolgozást: — Dezsényi Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada. 1705—1805.* Bp. 1941. — Kereszty István: *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867.* Bp. 1916. ; —Rézi Henrik: *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918.* München 1935. ;— Szalády Antal: *A magyar hírlapirodalom statistikája 1780—1880.* Bp. 1884. — Busa Margit: *Az 1848—49. évek sajtóbibliográfiája.* = Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc napilapjaiban. Bp. 1957. — Szinnyei József, id. — Kereszty István: *A magyar hírlapirodalom 1895—1909.* Bp. 1895—1913. klny. MKsz. — Kemény György: *Magyarország időszaki sajtója 1911—1920.* Bp. 1942.

Az utóbbi években a helyismereti munkálatok fellendülése a megyei sajtóbibliográfiák egész sorát eredményezte. Ezek együttesen részben helyettesítik a felszabadulás előtti korszak hiányzó retrospektív sajtóbibliográfiáját.

A felszabadulás utáni hazai hírlapok és folyóiratok címanyagáról az alábbi összefoglalások jelentek meg: — Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit: *A magyar sajtó bibliográfiája. 1945—1954.* Bp. 1956. — *A magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke. 1958.* Az MNB melléklete. Bp. 1958. — Gombocz István—Szekeres Margit—Szigethy Jolán: *A magyar folyóiratok válogatott jegyzéke.* Bp. 1960. — *Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke.* 1965. Bp. 1968. OSZK. — *Kurrens Magyar Időszaki Kiadványok Jegyzéke. 1974—1975.* 1976. Közp. Stat. Hiv. Könyvtára. A hazai anyagot egészíti ki a *Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára. 1945—1970.* 1. köt. Szomszédos szocialista országok. Összeáll. Kemény G. Gábor. Bp. 1974. OSZK; 2. köt. Nem szocialista országok. Összeáll. Németh Mária. Bp. 1972. OSZK.

A Magyar Könyvészet kötetein kívül a *folyóiratcikkek repertóriumát* a felszabadulás előtt csupán egy kiadvány foglalta össze: Szinnyei József, id.: *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriuma.* 1/1. Hazai folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítvények repertóriuma. *1778—1873.* Történelem és annak segédtudományai. 1/2. Hazai szaklapok, folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítvények repertóriuma. *1778—1874.* Természettudomány és matematika. 2/1. Hírlapok. *1731—1880.* Történelem és segédtudományai. Bp. 1874—1885.

A *zeneműveket* a Magyar Könyvészet az 1936—1940. kumulálásában, az 1941. évi kötetében, az 1946—1969 közötti években az MNB füzeteiben a könyvek között, de önálló fejezetben, végül az 1945—1960. önálló kumulációban (1969) tartja nyilván. Ehhez járul az összes nem-zenei hanglemezekről: Pócsiné Munkácsi Gabriella: *Irodalmi hanglemezek Magyarországon.* Diszkográfia. *1953—1974.* Bp. 1975. OSZK.

A *térképek* és *atlaszok* a Magyar Könyvészet köteteiben a könyvekkel együtt kerültek közreadásra a következő korszakokban: 1876—1885; 1886—1900; 1901—1910; 1911—1920; 1936—1941. Részben pótolja a hiányos magyar térkép-bibliográfiát: Fodor Ferenc: *A magyar térképírás.* 1—3. köt. Bp. 1952—1954. A felszabadulás utáni térképek címanyagát 1946—1976 között az MNB füzetei a könyvek között, de önálló fejezetben tartják nyilván, amelyeknek egy része az 1945—1960. önálló kumulációban (1969) is napvilágot látott.

A *kisnyomtatványokról* szólva: a legrégibb korszakokban retrospektív nemzeti bibliográfiánk ciklusai terjedelemre való tekintet nélkül feltárta a nyomtatványokat. Az RMNY anyaggyűjtése során tudatosan kihagyásra kerültek az 1750 utáni címlap és impresszum nélkül kiadott, levéltári jellegű kiadványok. 1850-től azonban a kisnyomtatványok száma rendkívüli mértékben megszaporodott, így ettől kezdve csak bizonyos speciális kategóriák bibliográfiai regisztrálására mutatkozik reális társadalmi igény: színlap, grafikai plakát, metszet stb. A legújabbkori kisnyomtatványok területéről egyedül *Az Országos Széchényi Könyvtár grafikai plakátjai 1914-ig.* c. leíró katalógus jelent meg (1961.).

A felszabadulás utáni korszak kisnyomtatványai közül a grafikai *plakátok* és *metszetek* iránt a legnagyobb az érdeklődés. A Magyar Könyvészet keretein belül ezek három kötetben az 1961—1966. évkörben nyertek rendszeres feldolgozást.

B) A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* első kötete (1473—1600) mint már említettük 1971-ben jelent meg. A második kötet kézirata (1601—1635) lektorálás alatt áll. Folyik a 18. század anyagának gyűjtése. 1981 előtt az RMNY második kötetének megjelentetése mellett szerkesztésre kerül a harmadik kötet (1636—1660) kézirata, befejeződik továbbá a 18. századi anyaggyűjtés a hazai közgyűjteményekben, majd ennek eredményeként elkészül az ún. Petrik újabb kiegészítéseket tartalmazó hetedik kötetének szerkesztésre kész alapanyaga.

A *Magyar Könyvészet* 1801—1920. közötti időszak könyveiről készült kötetek megjelenése óta (1882, 1942) előkerült eddig ismeretlen nyomtatványok bibliográfiai gyűjtésével és feldolgozásával jelenleg szervezetten sehol sem foglalkoznak. A tudományos közvélemény igénye pedig a 19. század ma már elavult és erősen hiányos bibliográfiáinak legalább kiegészítéseire állandóan növekszik. Az új adatok publikálása elsősorban a társadalomtudományok különféle területein működő kutatók számára nélkülözhetetlen.

A *Magyar Könyvészet* 1921—1944 közötti időszak retrospektív nemzeti bibliográfiája jelenleg az OSZK-ban szerkesztés alatt áll. A mintegy 150 000 tételt tartalmazó, tudományágak szerint rendszerezett kiadványt hat szöveges és két index-kötetre tervezik. A kiadványsorozat nyomtatása 1980-ban indul.

Kurrens kiadványsorozatok: — *Magyar Nemzeti Bibliográfia.* 1946— havi, 1961— félhavi periodicitással. A szorosabb értelemben vett könyvek címanyagán kívül a következő dokumentumokat is tartalmazza: tankönyvek 1964-ig; zeneművek 1969-ig; zenei hanglemezek 1962—1969 között— nem-zenei hanglemezek 1970-től; évkönyvek, almanachok, naptárak és egyéb könyv jellegű periodikumok 1975-ig; térképek 1976-ig. — *Magyar Könyvészet. Tankönyvek.* 1965/66— kétéves periodicitással. — *A magyar bibliográfiák bibliográfiája.* 1956— két, ill. hároméves periodicitással. — *Magyar Könyvészet* 1961—1975. Szerkesztés alatt álló kumuláció.

Az 1919—1944 közötti korszak *külföldi magyar nyelvű* könyveinek bibliográfiai regisztrálásával jelenleg sehol sem foglalkoznak. Az 1945 utáni külföldi magyar nyelvű könyvek eddigi jelentős anyaggyűjtésének felhasználásával az OSZK kiadványsorozatot tervez. Ennek első ciklusa: *Magyar Könyvészet 1961—1970. Külföldi magyar nyelvű könyvek* — 1. köt. Románia; 2. köt. Csehszlovákia; 3. köt. Jugoszlávia; 4. köt. Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária; 5. köt. Egyéb országok; 6. köt. Összesített mutató az 1—5. kötethez. Az 1—2. köt. sajtókész, a 3. köt. majd Csáky Piroska: A jugoszláviai magyar könyv. 1945—1970. (Újvidék 1973.) kiadványra támaszkodik. 1977-től a külföldi magyar nyelvű könyvek kurrens publikálása a *Külföldi Magyar Nyelvű Kiadványok*, amely a Külföldi Magyar Nyelvű Folyóiratok Repertóriuma anyagába épül be, negyedéves periodicitással.

Az *időszaki kiadványok* közül, mint már említettük Petrik kötetei 1860—1900 között az *iskolai értesítőket* nem tartják nyilván, holott az iskolai értesítő irodalom Magyarországon 1850-nel veszi kezdetét. Jelenleg az iskolai értesítők bibliográfiai gyűjtésével és feldolgozásával tervszerűen sehol sem foglalkoznak.

Ennél még szembeszökőbb, hogy a *hírlap- és folyóiratanyag* retrospektív bibliográfiai feltárásának munkálatai is elakadtak. A 60-as évek első felében szakértők közreműködésével kidolgozott koncepció alapján indult az *Ephemerides Hungaricae* sorozat vállalkozása, amelynek munkálatai több évvel ezelőtt megszakadtak. A tervek szerint hat kötetben az 1705—1919. években a történelmi Magyarország területén bármely nyelven megjelent hírlapok és folyóiratok címanyagát fogják tartalmazni. Az első kötet — még mindig vitatható — kézirata nyomdai szerkesztés alatt áll.

A két világháború közötti korszak hazai időszaki kiadványainak retrospektív bibliográfiai feldolgozásával csak közvetve, rekatalogizálás során foglalkozik az OSZK. Az OSZK Hírlaptárában a *Magyar Időszaki Kiadványok Bibliográfiája 1976.* c. kiadvány szerkesztés alatt áll. Ez az éves, kurrens bibliográfia a hagyományos periodikumokon kívül a könyv jellegű időszaki kiadványokat is tartalmazza.

Szinnyei folyóiratrepertóriumának megjelenése óta nem folyik szervezett bibliográfiai feldolgozó tevékenység a retrospektív folyóiratcikk repertórium területén sem.

A felszabadulás után indult kurrens folyóiratrepertórium a *Magyar Folyóiratok Repertóriuma.* 1946—1976; — 1946— negyedéves— 1950— havi; 1965-től kéthetes periodicitással. A Magyarországon nyomtatott tudományos és tudomány népszerűsítő folyóiratok válogatott cikk-bibliográfiája.

1977-től *Magyar Időszaki Kiadványok Repertóriuma.* Kéthetes periodicitással. Címanyaga az MNB-ből átvett könyv jellegű időszaki kiadványokkal bővült.

Az MFR retrospektív kumulációja — a korábbi korszakokhoz hasonlóan — már az anyag mennyiségi növekedése miatt sem látszik reálisnak.

A *külföldön megjelent magyar nyelvű folyóiratok* válogatott cikkanyagát tartalmazza a *Külföldi Magyar Nyelvű Folyóiratok Repertóriuma* (1972—1976). A külföldi magyar

nyelvű könyvekkel bővítve 1977-től *Külföldi Magyar Nyelvű Kiadványok* címmel, negyedéves periodicitással megjelenő kurrens kiadvány.

Eddig a Magyarországon megjelent *zeneművekről* összefoglaló bibliográfia nem készült. Kéziratban van Mona Ilona: A magyarországi zeneműkiadványok jegyzéke 1867-ig. — 1970-től az MNB-ből kivált önálló kiadvány a *Magyar Zeneművek Bibliográfiája.* Negyedéves periodicitással, amely a zeneműnyomtatványokat és a zenei hanglemezeket tartalmazza.

Továbbá meg kell állapítanunk, hogy jelenleg a *térképek* retrospektív bibliográfiai feltárására irányuló kimunkált tervet is nélkülözzük. 1977-től az MNB-ből kivált önálló kiadvány a *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Térképek bibliográfiája.* Évente kétszer jelenik meg.

Hasonlóképpen eddig még nem történt gondoskodás az 1850 után nagyobb mennyiségben jelentkező speciális kisnyomtatványok bibliográfiai feltárásáról. A regisztrálás szempontjából jelentős egyleveles nyomtatványok: a *grafikai plakát*, a színházi dokumentumok közül pedig a *színlap* és a 19. században a *szórólap.*

A legújabbkori kisnyomtatványok területéről egyedül Az Országos Széchényi Könyvtár grafikai plakátjai 1914-ig c. leíró katalógus jelent meg (1961.). 1945 után a kisnyomtatványok számos típusa közül mindenekelőtt a grafikai plakátok és metszetek bibliográfiai nyilvántartására mutatkozik társadalmi igény. Ezek a Magyar Könyvészet keretén belül három kötetben az 1961—1966. évkörben nyertek feldolgozást. A kisnyomtatványok közül a *gyártmányismertetőket* 1976-tól a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára feldolgozza. Bibliográfiai közreadásuk tervéről nincs tudomásunk.

C) Javaslatok:

1. Vegye fel az OSZK távlati tervébe az 1801—1918 között Magyarországon készült és bibliográfiailag eddig még nem regisztrált könyvek adatainak gyűjtését, majd ezek pótlások, kiegészítések formájában történő publikálását. Elsőnek az 1801—1850 közötti periódus kerüljön korszerű feldolgozásra, a kisnyomtatványokkal együtt.

Ezzel párhuzamosan és azonos módon kellene eljárni a külföldön megjelent magyar nyelvű könyvekkel, amelyek bibliográfiai nyilvántartása 1801-től 1920-ig egyetlen kumulációval megoldható lenne.

Az 1921—1944 közötti korszak külföldön nyomtatott magyar nyelvű könyveinek bibliográfiai összefoglalása későbbi feladatnak látszik.

2. A külföldi magyar nyelvű könyvek retrospektív bibliográfiai összeállításait 1945-től kezdve a territoriálisan illetékes nemzeti könyvtárral szoros együttműködésben kell teljessé tenni.

Támogatni kell az olyan vállalkozásokat, amelyek az 1945—1960 közötti külföldi magyar nyelvű nyomtatványok bibliográfiai feltárását segítik elő.

3. Készüljön el — esetleg az OSZK és az OPKM közös vállalkozásaként — a hazai iskolai értesítőkben (zömmel 1850—1944 között) kiadott értekezések szakrepertóriuma, ill. ennek alapjául maguknak az iskolai értesítőknek bibliográfiája.

4. Az intézmények és vállalatok éves beszámolóinak és zárszámadásainak összefoglaló bibliográfiája csak közös vállalkozás formájában valósítható meg: a dokumentumokat az OSZK rendezett formában bocsátaná rendelkezésre, míg a szakbibliográfiai és szerkesztési munkát az illetékes közgazdasági információs szerv végezné.

5. Az OSZK Hírlaptárában megindult rekatalogizálás eredményeinek felhasználásával fel kell újítani a hazai időszaki kiadványok retrospektív bibliográfiai munkálatait is, beleértve a külföldi magyar nyelvűeket is.

6. Minthogy az 1945 előtti folyóiratcikk-repertórium elkészítése (beleértve a külföldi magyar nyelvűeket is), valamint az MFR retrospektív kumulálása nem látszik reálisnak, annak megoldását más úton kell keresni. Ezért ösztönözni és támogatni kell a jelentősebb tudományos folyóiratok repertóriumának elkészítését, valamint a különféle tudományágak kumulatív szakbibliográfiáit.

7. Tegye meg az OSZK a szükséges intézkedéseket, hogy a hazai zeneművek, hanglemezek és térképek, atlaszok retrospektív bibliográfiája idővel összeállításra kerüljön.

8. A Munkabizottság vizsgáltassa meg, hogy az 1850 utáni hazai kisnyomtatványok közül melyek azok a speciális kategóriák (grafikai plakát, metszet, színlap stb.), amelyeknek bibliográfiai feltárására reális társadalmi igény mutatkozik.

(1977.)

KÖNYVTÁRI HUNGARIKA DOKUMENTUMOK BIBLIOGRÁFIAI REGISZTRÁLÁSÁNAK KERETTERVE

Második rész

A könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálása kerettervének első részében — a külön bizottság (elnök: Havasi Zoltán, tagok: Borsa Gedeon, Komjáthy Miklósné, Rózsa György, Szentmihályi János, Vízkelety András) munkájának első szakaszában — az OSZK hungarikum meghatározása szerinti első kategóriák keretei között maradtunk, vagyis a nyelvi és területi (I—II.) hungarika kategóriákkal foglalkoztunk kezdetektől jelenünkig.

A keretterv első része a kéziratok és nyomtatványok különféle típusaira vonatkozóan — a kezdetektől napjainkig — a következőket vizsgálta meg: A) milyen bibliográfiai (katalógus-) munkálatok történtek a múltban, B) a mai feltételek mellett milyen munka elvégzése van folyamatban és mi várható, C) végül javaslatokat tettünk a (hosszú távra) tervezett vállalkozásokra.

A keretterv első része ígérte, hogy a második részben kerül sor a minket érintő, az ország határain kívüli kéziratok és a külföldi magyar vonatkozású nyomtatványok regisztrálási helyzetének áttekintésére, a nyilvántartásokra vonatkozó javaslatok kimunkálására.

A keretterv második részének kidolgozása közben is egységes koncepció következetes érvényesítésére törekszünk, még akkor is, ha a dokumentumok (kéziratok, nyomtatványok) különbözősége nehezíti a közös keretbe foglalást. A bibliográfiai regisztrálást ebben a fejezetben is gyűjtő kifejezésnek tekintjük, amely a nyilvántartásokra, azok kiegészítését célzó kutatásokra, valamint a publikációk megszerkesztésére egyaránt vonatkozik.

Már az első részben tárgyalt, a Magyarországon levő kéziratok kérdésének vizsgálatakor is kitűnt, hogy a kéziratok lelőhelyeinek felderítése és az egyes darabok nyilvántartása nem követheti mindenben a nyomtatványok bibliografizálásának módszerét. A Magyarország jelenlegi határain kívül lévő kéziratok regisztrálására irányuló törekvésekben még inkább kell bizonyos sajátosságokkal számolnunk. (Az MTA—KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága elnökének egyetértésével a külön bizottság munkájába bevontuk e kérdés kiváló szakértőjét: Csapodi Csabát is.) A kéziratokra vonatkozó fejezetben nem tudjuk követni a tárgyalás eddigi tiszta szerkezetét (ti. az eddig végzett munka, a folyamatban levő tevékenység és a javaslatok sorrendjét), az a kérdés más metszetekben történő megvilágítást követelt, ám a fejezet szerkesztésében mégis megközelítően az eddigi csoportosítást (A, B, C) alkalmaztuk.

A magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok (Hung. III—IV., személyi-intézményi, tartalmi hungarikum) gyűjtésének, bibliográfiai regisztrálásának és publikálásának az eddigi szempontok szerinti kidolgozása is sokkal bonyolultabb feladat, mint a hazai anyagé. Ezért a „Nyomtatványok" fejezetben ugyan korszakbontás nélkül egybeöleljük az áttekintést a kezdetektől napjainkig, de külön vesszük a személyi-intézményi hungarikum ügyét és külön a tartalmi hungarikumot.

KÉZIRATOK

A Magyarország jelenlegi határain kívül levő kéziratok

A) A jelenleg az országban levő kéziratok regisztrálásával egyenlő jelentősége van a határokon kívül őrzött hungarika-kéziratok feltárásának. Ismeretes, hogy a középkori magyar könyvállomány legnagyobb része elpusztult. Ami fennmaradt, az is túlnyomórészt jelenlegi határainkon kívül található. Részint ugyanis az ország határai megváltoztak, részint pedig a XVI—XVII. században a háborús események miatt a kódexek egy részét külföldre menekítették. Ebből az anyagból a XIX—XX. század magyar kutatói már sokat feltártak, munkájuk azonban többnyire egyéni vállalkozás volt — személyes lehetőségeiknek megfelelően. Központilag irányított, szervezett kutatásra nem került sor.

Mind az anyag természete, mind a kutatás módja, mind pedig a kutatók felkészültsége, ill. felkészítése szempontjából különbséget kell tennünk a középkori és az újkori kéziratok között. (A középkori kutatások határévenként az eddigi gyakorlatnak megfelelően 1526-ot kell venni, az újkoron belül további időhatár felvétele nem látszik célszerűnek.) A középkori kéziratok esetében ugyanis a szerző és a téma magyar voltán kívül döntő fontossága van minden egyes példánynak (az illuminátor, scriptor, kötés,

eredet, előző tulajdonos miatt), ezért elkerülhetetlen a gyűjtemények példányonkénti átvizsgálása.

Újkori kéziratok esetében a szerző és a tartalom mellett a példány vizsgálata csak kivételes esetben szükséges. Az újkori kéziratokkal kapcsolatos munka nagy része tehát a katalógusok átvizsgálására irányul.

B) Ez a munka évtizedekre szóló feladatot jelent, a katalógusok és gyűjtemények nagy tömegének átvizsgálását igényli. Szükséges ezért a tervszerű sorrend megállapítása. Mindenekelőtt sort kell keríteni elsősorban azokra a külföldi gyűjteményekre (könyvtárakon kívül esetleg múzeumok és levéltárak is szóba jöhetnek), és azokra, amelyek egykor Magyarország határain belül voltak, vagy amelyek Magyarországhoz ugyan sohasem tartoztak, de vele a történelem folyamán szoros politikai, ill. kulturális kapcsolatban álltak (Ausztria, Lengyelország, Csehország, Itália, Dél-Németország, Törökország). Különbséget kell tenni, hogy a volt magyarországi gyűjtemények minden darabját (mint proveniencia-hungarikát) kell regisztrálni, míg a külföldiekben csak a magyar vonatkozásúakat.

A külföldi kutatások előkészítéseként, ill. azokkal párhuzamosan jelentős feladatok elvégzésére van szükség már itthon is.

A munka első fázisaként mindenekelőtt megállapítandó: — melyek egyes országokon belül az átvizsgálandó gyűjtemények, — milyen katalógusok jelentek meg az illető gyűjtemény anyagáról, — mi az, ami ezek közül itthon hozzáférhető, — magyar részről eddig milyen kutatások folytak az illető gyűjteményben és ezek során mit tártak fel; ehhez nagy segítséget nyújt az OSZK Kézirattárában felállított, 1952 és 1964 között összegyűjtött kézirat-bibliográfia — mintegy 30 000 cédula; vö. Csapodiné Gárdonyi Klára: *Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája.* MKsz 1957. 282—287.; ezt a gyűjtést is folytatni kellene, — minden előzetesen verifikált hungarika-kéziratról készüljön központi kartotéklap; erre kerüljenek rá — ha szükséges — a helyszíni vizsgálat adatai, a mikrofilmrendelés időpontja és a beérkezett film jelzete.

A publikált katalógusok döntő jelentőségéből következik, hogy ezek terén a magyarországi (budapesti) könyvtárakban fennálló hiányokat pótolni kell (ha másként nem megy, mikrofilmen), és az újabban megjelenő katalógusokat folyamatosan be kell szerezni. Kívánatos a fölös, kettős beszerzések elkerülése érdekében, hogy az OSZK és az MTA Könyvtára egyeztesse ilyen irányú beszerzéseit.

Ezeknek a munkálatoknak az elvégzésére kézirattárosi szakképzés és gyakorlat nem, csak megfelelő szakember irányítása szükséges.

A fentiek alapján gyűjteményenként készüljön jegyzék: — minden olyan kéziratról, amelynek hungarikum-voltára e katalógusok valamiféle pozitív ismérvet nyújtanak (pozitív jegyzék), — minden olyan középkori kéziratról, amelynek idegen voltát (bohémika, valahika, germanika stb.) e katalógusok nem bizonyítják, tehát ilyen adatok hiányában *lehetnek* magyarok is (negatív jegyzék).

Ugyanilyen szempontok szerint kell tanulmányozni minden, csak a helyszínen rendelkezésre álló cédulakatalógust vagy más segédletet is.

A folyamatos és sorozatos külföldi kiutazást előzzék meg az illető országban végzett rövid helyszíni vizsgálatok annak megállapítására, hogy melyik gyűjteményben milyenek a kutatási lehetőségek, milyen csak helyben használható (cédula-) katalógussal rendelkeznek, milyen a közép- és újkori kéziratok hozzávetőleges aránya, kb. mennyi időt igényel a tervezett munka.

Ilyen előzetes, tájékoztató bejárást kell végezni Szlovákiában, Jugoszláviában (dalmát kolostorok), Erdélyben, Lengyelországban, a történelmi Csehországban. Az osztrák kolostori könyvtárak állapotáról az ÖNB-ben kell tájékoztatást kérni.

Az előkészítő munkákkal párhuzamosan folytatni kellene a munkát a már megkezdett területeken (Bécs, München, Róma, Firenze), valamint a tájékozódó utaktól függetlenül olyan gyűjteményekben, ahol biztosan várható eredmény: — Szlovákia: a Matica slovenská Túrócszentmártonban; — Jugoszlávia: az egyetemi és az érseki könyvtár Zágrábban; — Lengyelország: a Jagello-könyvtár Krakkóban; — NDK: a Landesbibliothek Drezdában.

A helyszínen kutatók számára segédletként készüljön jegyzék az idegen nevű, de magyarnak számító potenciális szerzőkről, valamint a történelmi Magyarországhoz tartozó legfontosabb idegen nyelvű helynevekről.

A külföldi (elsősorban a szomszéd országokban levő) könyvtárakban, levéltárakban és múzeumokban őrzött hungarika-kéziratok központi nyilvántartásának elindításánál érdemes lenne összegyűjteni a közgyűjteményeink (OSZK, MTAK, OL stb.) mikrofilmtáraiban őrzött kéziratanyag adatait. Az elmúlt évtizedekben történész, irodalomtörténész stb. kutatók útjai nyomán tekintélyes mennyiségű mikrofilmet hozattak meg

ezek az intézmények, s ezek központi nyilvántartása kiegészíthetné a nyomtatott katalógusokból nyerhető adatokat, ugyanakkor megelőzné adott esetben a másodszori mikrofilm megrendelést.

Mindezen munkálatokat az OSZK és az MTA könyvtára egymással kooperálva irányítaná és végezné külső szakemberek bevonásával. A középkorra vonatkozó kutatásokat az MTA megbízásából az MTA Könyvtára, az újkorra vonatkozókat pedig az OSZK fogná össze. Ilyen munkamegosztással történne a mikrofilmek beszerzése is.

C) Javaslat: A Magyarország jelenlegi határain kívül levő kéziratok regisztrálásának tervszerűbbé és szervezettebbé tétele érdekében az OSZK és az MTA Könyvtára kapjon az illetékes fórumoktól megbízást, ill. utasítást és anyagi feltételeket a B) pontban meghatározott és ütemezett, szakmailag átgondolt feladatok teljesítésének megkezdésére. A két intézmény készítsen részletes tervtanulmányt a külföldi kutatásokat előkészítő hazai regisztráló munkára, nyilvántartásokra és készüljön részletes kiutazási terv a rövid helyszíni vizsgálatok, majd a hosszabb időtartamú külföldi kutatások egybehangolása céljából.

NYOMTATVÁNYOK

A kezdetektől napjainkig

A magyar vonatkozású, külföldön keletkezett nyomtatványok bibliográfiai regisztrálásához szükséges helyzetelemzésnek igen összetett képpel kell szembenéznie.

Számolnunk kell például azzal a különbözőséggel, amely az 1801 előtti nyomtatványok és a 19—20. századi nyomtatványok között mutatkozik. Az újabbkori külföldi idegen nyelvű hungarikumok egyre növekvő mennyisége a gyűjtés és feltárás szempontjainak körülhatárolását, felderítési súlypontok kialakítását igényli. Felmerült a kérdés: lehetséges-e korszakhatárok nélkül egybeölelni kezdetektől napjainkig a külföldi nyomtatványok ügyét. Ezt választottuk mégis, mert a hazai anyag tárgyalásakor is ezt a szerkezetet alkalmaztuk.

Ezen a vizsgálódási fejezeten belül azonban mégis külön tárgyaljuk a személyi-intézményi hungarika (Hung. III.) kérdését és külön a tartalmi hungarikumot (Hung. IV.). Így két részben történik: — A) az eddigi eredmények, — B) a folyamatban levő munkák számbavétele, ám — C) a javaslatok együttesen kerülnek megfogalmazása.

Személyi-intézményi hungarikum

A) Ha az eddigi eredményeket *időrendben* tekintjük át, akkor Szabó Károly—Hellebrant Árpád: *Régi Magyar Könyvtár 3. köt.* Magyar szerzőktől külföldön *1480—1711-ig* megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve (1—2. Bp., 1896—1898.) jelenti a kiindulási alapot. Időrendben ennek folytatása Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája. 1712—1860.* Könyvészeti kimutatása a Magyarországban, s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak (1—4. köt. Bp. 1888—1892.), amely azonban színvonalban erősen az előbbi alatt marad. A jóval teljesebbnek mondható RMK. III. hiányosságára is jellemző, hogy az OSZK-ban az RMNY-csoport az elődök anyaggyűjtésének a felhasználásával és a legutóbbi időkben beszerzett adatok alapján még nem rendszeres gyűjtés eredményeképpen több mint ezer, bibliográfialilag ismeretlen ilyen kiadványt vett számba. Megemlítendő még itt a történeti értékű legrégibb kísérlet is: Kertbeny Károly: *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete. 1441—1876.* 1. füz. A magyar irodalom a világirodalomban. A magyar művek idegen nyelven önállóan megjelent fordításainak könyvészeti kimutatása (Bp. 1876.). A két világháború közötti időben készült egy kereskedelmi jellegű kiadvány is: *Magyarország a világirodalomban* (Bp. 1937.), amely a Magyarországra vonatkozó idegen nyelvű könyveknek és magyar írók idegen nyelvre fordított műveinek jegyzéke volt, ám erősen válogatottnak tekintendő. Ugyancsak válogatott, bár könyveket és folyóiratcikkeket egyaránt ismertet a *Südosteuropa — Bibliographie 1945—1971.* (München). A személyi hungarikumok, a magyar nyelvű munkák fordításainak felderítésében segédeszközként használható egyetemes jellegű (nemzetközi) bibliográfia: *Index translationum.* Répertoire international des traductions. Paris, 1932—1940. Inst. of Intellectual Cooperation, majd: New series. Vol. 1—. 1948—. UNESCO;

Ha *nyelvek szerint* tekintjük át az eddig keletkezett magyar vonatkozású külföldi nyomtatványokra vonatkozó bibliográfiákat, a következők említendők: angol: SZENTKIRÁLYI JÓZSEF: *Hungaro-Britannica bibliographia. 1937—1942.* (Bp. 1944.); — CZIGÁNY Magda: *Hungarian literature in English translation,* published in Great-Britanian *1830—1968.* (London, 1969.); — *Chartotheca translationum alphabetica.* XIV. 7. Übersetzung ungarischer Autoren ins *Englische.* Zgt. hrsg. Hans Willi BENTZ. Frankfurt/M 1954—; francia: *Chartoteca translationum alphabetica.* XIV. 2. Übersetzung ungarischer Autoren ins *Französische.* Zgt. hrsg. Hans Willi BENTZ. Frankfurt/Main 1954—; dán: LEFFLER Béla: *Magyar írók dán nyelven.* = Irodalomtörténet 3. (1914.) 215—220. l.; német: *Chartoteca translationum alphabetica.* XIV. 1. Übersetzung ungarischer Autoren ins *Deutsche.* Zgt. hrsg. Hans Willi BENTZ. Frankfurt/M. 1958—; olasz: *Chartoteca translationum alphabetica.* XIV. 4. Übersetzung ungarischer Autoren ins *Italienische.* Zgt. hrsg. Hans Willi BENTZ. Frankfurt/M. 1959—; osztrák: GALAMBOS Ferenc: *Adatok a bécsi magyar emigrációs könyvkiadáshoz. (1919—1933.)* Bp. 1961.; orosz: RADÓ György: *Adalékok a magyar irodalom orosz bibliográfiájához.* Bp. 1949.; — RADÓ György: *Magyar irodalom oroszul. (1834—1959.)* Kézirat. Fol. Hung. 3171. — ZENCOVA, E.: *Vengerszkie avtorü.* Izdanija v SzSzSzR v *1922—1963* gg. Moszkva 1964. A Ezsegodnik knigi évfolyamaihoz készült nyelvi mutatók alapján megállapítható magyarból fordított művek; svéd: LEFFLER Béla: *Magyar írók svéd nyelven.* = Irodalomtörténet 3. (1914) 67—71. l.

A magyar *szépirodalom* idegen nyelven segédeszközei: GULYÁS Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* Bp. 1915. Függ. l. *Magyar szépirodalom idegen nyelven* a Magyar Nemzeti Múzeum *naptárgyűjteményében.* Bp. 1920.; — DEMETER Tibor: *Bibliographia Hungarica.* Magyar szépirodalom idegen nyelven. Bp. 1957—1958.; — Kéziratban több nagykönyvtárunkban megtalálható: DEMETER Tibor: *Bibliographia Hungarica.* Magyar szépirodalom idegen nyelven. *1800—1973.* Bp. 1973., amelyet a szerző folyamatosan kiegészítésekkel lát el; gyűjtése a periodikában megjelenő fordításokra is kiterjed. — A Szerzői Jogvédő Hivatal megbízásából és közreműködésével az OSZK-ban teljességre törekedve elkészült és kiadásra került: FAJCSEK Magda—SZILVÁSSY Judit: *Magyarországi irodalom idegen nyelven.* A hazai szépirodalom fordításának bibliográfiája. 1945—1968. közötti kiadások. Bp. 1975.

A bibliográfiák általában a szellemi közreműködőkre vagy intézményekre adnak felvilágosítást, a magyar személy vagy testület számára készült kiadványról vagy a kiadvány fizikai létrejöttében magyar közreműködésről, magyar possessorról csak kisebb résztanulmányok vannak; módszeres összefoglalás nincs.

B) A személyi-intézményi hungarikum kategóriában folyamatban levő *retrospektív* munkákra térve és az RMK III.-ról mondottakra visszautalva, megállapítható, hogy jelenleg e területen gyakorlatilag még nem folyik munka; jóllehet a tudományos közvélemény igénye e kategóriával szemben állandóan fennáll, sőt egyre növekszik. Az OSZK-ban az RMNY-csoport a hazai egyházi gyűjteményekben őrzött példányok regisztrálását végzi, amelyet 1978 végére feltehetően sikerül befejezni. Ennek kapcsán az RMK III. bibliográfiai adatkiegészítését és folytatását 1800-ig bizonyos mértékig gondozni kényszerül. Ez azonban még nem jelenti a szervezett foglalkozást.

Ami a *kurrens* feldolgozást illeti, örvendetes fejlemény, hogy 1971-ben megindult a külföldi folyóiratok magyar vonatkozású közleményeinek rendszeres figyelése és az adatoknak kurrens kiadványban történő közreadása: *Hungarica. Külföldi Folyóiratszemle.* A Magyar Folyóiratok Repertóriuma negyedéves melléklete. Szerk. SZENTMIHÁLYI János. Közreadja az OSZK. 1971—1976. Ezen időszak alatt 28 — könyvtárban, tájékoztatási intézményben, tudományos kutatóintézetben dolgozó — munkatárs gyűjtése alapján, három szinten (bibliográfiai címleírás, annotált leírás, jelző referátum) ismertette a kiadvány a külföldi folyóiratokban megjelent tartalmilag magyar vonatkozású, magyar szerzőktől származó, főleg tudományos jellegű közleményeket, valamint a magyar vonatkozású és magyar szerzőktől származó munkák ismertetéseit. 1977-től *Hungarika Irodalmi Szemle* címmel jelenik meg. Tartalmában bővült a magyarországi könyvtárak által beszerzett idegen nyelvű, külföldön megjelent magyar vonatkozású könyvekkel (beleértve magyar szerzők külföldön, idegen nyelven megjelent műveit is). A kiadvány alapjául az OSZK Könyvek Központi Katalógusának anyaga szolgál. E változás a címleírás eddigi gyakorlatában is érezteti hatását. Az 1978-as 1. számtól kezdve a külföldön megjelent, hungarikáknak minősülő zeneműveket is ismerteti. (Hanglemez ismertetéseket eddig is közölt.) 1971—1976. között évente átlag 2400 tételt, 1977 óta átlagosan 3200 tételt dolgoz fel.

A jelenleg folyó regisztrálási munkák között említjük az általános, vegyes tartalmú újabbkori hungarika-*adattárakat,* feldolgozatlan vagy nem publikált *gyűjtemény-leírá-*

sokat. Ilyen pl. a két világháború közötti retrospektív bibliográfia cédula-kéziratából kiemelt nemmagyarországi nyomtatványok anyaga. A kb. 4—5 ezer bibliográfiai tételt tartalmazó — feltehetően hiányos — gyűjteményt az OSZK Retrospektív Bibliográfiai Osztályán őrzik. A szomszéd országok szerint csoportosított cédulaanyag az 1921—1935 évek könyvtermését tartalmazza. Említésre érdemes még a szocialista országok nemzeti bibliográfiai szolgáltatásairól szóló, 1958-ban Varsóban létrejött egyezmény, amelynek értelmében az egyes országok nemzeti könyvtárai kölcsönösen kicserélik a nemzeti bibliográfiákban szereplő, más országokra vonatkozó bibliográfiai leírásokat. Az OSZK Bibliográfiai Osztályán ily módon mintegy 10 000 magyar vonatkozású bibliográfiai címleírást tartalmazó cédula gyűlt össze, amely anyag jelenleg feldolgozatlan.

Az OSZK — nemzeti könyvtári feladatainak megfelelően —, az ismert, elfogadott szabályzat (hungarikum-meghatározás) értelmében, a hungarikának minősülő nyomtatott dokumentumokat rendszeresen gyűjti és azokat *katalógusaiban* feltárja. A Gyarapítási Osztályon, a Bibliográfiai Osztályon, valamint az egyes különgyűjteményi részlegekben is *nyilvántartást* vezetnek a külföldön élő és publikáló magyar szerzőkről; ezek munkáinak rendszeres beszerzése (a lehetőségek szerint) folyamatosan történik. Az új szerzemények kurrens feltárása — mint már említettük — a Hungarika Irodalmi Szemle keretében megvalósul.

A magyarországi könyvtárak állományában levő XIX—XX. századi idegen nyelvű személyi-intézményi hungarikumok retrospektív feltárására — a magyar nyelvű irodalom fordításának nyilvántartására irányuló törekvéseken kívül — csupán egyes szakbibliográfiák vállalkoznak. Némely könyvtár, ill. intézmény (MSZMP Párttörténeti Intézet, Színháztudományi Intézet, Filmtudományi Intézet) gyűjteményében számos külföldi idegen nyelvű, magyar vonatkozású feltáratlan dokumentum van. E dokumentumok feltárását nehezíti, hogy azok nem különgyűjteményi kezelést kapnak. Az egyházi könyvtárakban különösen a külföldi magyar egyházközségekre vonatkozó idegen nyelvű, külföldön megjelent, bibliográfiailag feltáratlan anyag található.

Ha a szépirodalom jelenleg folyó feltárási munkálatait nézzük, ismét említendő az idegen nyelvű magyar szépirodalom folyamatos számbavétele. Demeter Tibor: *Bibliographia Hungarica*. Magyar szépirodalom idegen nyelven. *1800—1974*. Gépirat és Suppl. 16. Bp. 1975. Gépirat. Az Országos Széchényi Könyvtár tervbe vette (akadémiai céltámogatással számolva) a *Magyarországi irodalom idegen nyelven*. A hazai szépirodalom fordításának bibliográfiája. *1969—1978*. közötti kiadások — bibliográfiai anyaggyűjtését

Tartalmi hungarikum

A) Ha a tartalmi hungarika dokumentumok eddigi regisztrálási eredményeit vesszük számba, megállapítható, hogy a már meglevő feldolgozások többségében keveredik a tartalmi vonatkozás a személyi hungarika kategóriával. De végig e kérdés vizsgálata során számolnunk kell bizonyos átfedésekkel.

A tartalmi hungarika kérdéskörében átfogó bibliográfiai publikációk nem készültek, hanem helyettük csupán katalógusokra és részbibliográfiákra lehet támaszkodni. *Időrendben* a katalógusok közül a legfontosabbak: Apponyi Sándor: *Hungarica*. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. 1. köt. *XV—XVI. szd*. 2. köt. *XVII—XVIII. szd*. (1720-ig). Bp. 1900—1092. — Apponyi Sándor: *Hungarica*. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Bd. 1—2. München 1903, Rosenthal. — Apponyi Sándor: *Hungarica*. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Bd. 3. Neue Sammlung. 1. *XV. und XVI*. Jahrhundert. Bd. 4. Neue Sammlung. 2. *XVII. und XVIII*. Jahrhundert. Besorgt von Lajos Dézsi. München 1925—1927, Rosenthal. — Az 1712—1800 közötti időszakban megjelent kiadványokat Petrik bevette ugyan nagy összeállításába (az előzőekben már lejegyeztük a 4 kötetet), ez azonban csak anyaggyűjtési kísérletnek tekinthető. — *Bibliographia Hungarica*. Verzeichnis der 1861—1921 erschienenen, Ungarn betreffenden Schriften in nicht ungarischer Sprache. Zgt. v. Ungarischen Inst. an d. Univ. Berlin. 1—4. Bd. Berlin, 1923—1929, de Gruyter. A kötetek alcíme: 1. Historica. 2. Geographica. Politico-eoconomica. 3. Philologica. Periodika. 4. Register. A nélkülözhetetlen bibliográfia szerkesztője és kezdeményezője Gragger Róbert volt. *Kiegészítése:* Osteuropäische Bibliographie für das Jahr 1920—1923, 1—4. Jg. Leipzig — Breslau, 1921—1928. Miután kevés a jelentős mű, ezért a részvállalkozásokat is fel kell használnunk: *Magyarországra vonatkozó idegen nyelvű művek jegyzéke*. Közzéteszi a Magyar Külügyi Társaság. Bp. 1921. Említettük már

az 1937-ben megjelent kereskedelmi jellegű kiadványt: Magyarország a világirodalomban.

A magyar vonatkozású külföldön keletkezett könyvtári dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának forrásai a rendelkezésre álló retrospektív és kurrens bibliográfiák. Közöttük: *What to read about Hungary.* A selection of representative books on the history and civilization of Hungary. Comp. by Klára Szőllőssy. Bp. 1937. Hungarian Quarterly. Ugyancsak leírtuk már az előző fejezetben a *Südosteuropa — Bibliographie*-t. Időrendi áttekintésünkben említünk még két újabb segédeszközt: *Bibliography on Hungary.* Comp. by Zoltán Sztáray. New York, 1961. Kossuth Foundation. 101. p. (Hungarian Bibliography Series 1.) — Bakó Elemér: *Guide to Hungarian studies.* Vol. 1—2. Stanford, 1973. Hoover Inst. Press.

Nyelvek szerint: a n g o l: *The Béla Iványi-Grünwald collection of Hungarica.* Catalogue ed. with a short boigr. notice and with a bibliogr. of his writings by Lóránt Czigány. London, 1967. — Szentkirályi József: *Magyar költemények angol fordításban.* Klny.: Angol Filológiai Tanulmányok IV. 1942. 217—294. p. — *The American bibliography of Slavic and East-European studies.* Ed. by J.T. Shaw. Vol. 1—4. Bloomington. Indiana University Publications. Slavic and East European Series. 1956—1959. *Folytatása:* American bibliography of Slavic and East-European Studies (évente megjelenő kiadvány). *Előzménye:* Byrnes, Robert Francois: Bibliography of American publications on Central Europe. Bloomington, 1957. XXX, 213 p. (Slavic and East-European Series 12.); f r a n c i a: A külföldi hungarika bibliográfiák egyik legjobb, bár régi alkotása: Kont Ignác: *Bibliographie française de la Hongrie.* (1521—1910.) avec un inventaire sommaire des documents manuscrits. Paris, 1913. Leroux. XVI, 325 p. Ismerteti azokat a szépirodalmi műveket is, amelyeknek színhelye Magyarország. (Időrendi felsorolás.) *Kiegészítései:* Leval, André: *Supplément à la Bibliographie française de la Hongrie de I. Kont.* Bp. 1914. Ranschburg. — Baranyai Zoltán: *Újabb adalékok Kont Ignác: Bibliographie française de la Hongrie-jához.* = Magyar Könyvszemle, 1918. 68—77. p. n é m e t: Kertbeny Károly: *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete. 1. köt. Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. 1454—1600.* Ungarn betreffende deutsche Erstling-Drucke. Bp. 1880. — Kertbeny Károly—Petrik Géza: *Magyarországi német könyvészet. 1801—1860.* A Magyarországban és hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent német nyomtatványok jegyzéke. Bp. 1886. Az 1. r. az 1801—1830. évek. irodalma szakmutatóival. A 2. r. az 1831—1860. évek irodalmát tartalmazza. — Peterdi Ottó: *Schrifttum über Ungarn.* Kurzes Verzeichnis der in deutschen Sprache zugänglichen Werke über ungarisches Land, ungarische Geschichte und geistige Kultur. — Ungarische Jahrbücher 1938. o l a s z: Pálinkás László: *Bibliografia italiana della lingua e litteratura ungheresi.* Roma, 1943. r o m á n: Veress Anrei (Endre): *Bibliografia română-ungară.* Românii in literatura ungară şi Ungurii in literatura română. *(1473—1878.)* Vol. 1—3. Bucuresti 1931—1935. Az anyagot időrendben dolgozza fel 1878-ig. Folytatása kéziratban 1920-ig. az MTA Könyvtárában. — Bakó Elemér—Sólyom Fekete (Vilmos) William: *Hungarians in Rumania and Transsylvania.* A bibliographical list of publications in Hungarian and West European languages. Washington, 1966. Libr. of Congress.

Dokumentumtípusok szerinti keresztmetszetben vizsgálódva, a *nem könyv* jellegű *egyéb dokumentumfajták* tartalmi hungarika bibliográfiai az alábbi retrospektív kiadványokat, ill. közleményeket vehetjük számba: Bleyer Jakab: *Magyar vonatkozású német újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában. 1600—1711-ig.* = Magyar Könyvszemle, 1900. — Hubay Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718.* Bp. 1948. — Eperjesi Kálmán: *Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárban.* Szeged, 1928. — Eperjesi Kálmán: *A bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke.* Szeged, 1929. — Faller Jenő: *A bécsi Hadilevéltár tatatóvárosi vonatkozású rajzai és térképei.* Tata, 1938. — Glaser Lajos: *A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga.* Bp. 1933.

A *tematikus* jellegű hungarika bibliográfiák közül egyet említünk: Ballagi Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban. 1473—1878.* Bp. 1925.

B) Mind a régi időkre vonatkozó jegyzékek és kiadványok vizsgálata, mind az újabb kori tartalmi hungarikumokat felsoroló bibliográfiák áttekintése meggyőzhet bennünket arról, hogy jelenleg olyan bibliográfiai rendszer, amely retrospektíven, kurrensen felölelné a magyar vonatkozású kiadványokat és kumulálva nyilvántartaná a kurrens bibliográfiákat, nem áll rendelkezésre.

A tartalmi hungarikumok számbavételével összefüggő, jelenleg folyó és általunk ismert munkálatok a közeljövőben kevés, kiadványban tükröződő eredményt ígérnek. Holott

a történelmi emlékek és hagyományok komplex kutatására irányuló törekvések igénylik a legrégibb időktől a jelenünkig terjedő bibliográfiai összegezéseket.

Az újabb kori, külföldi idegen nyelvű hungarikumok rendszerező számbavételének és a megismerés alapját képező dokumentumok gyűjtésének jelentősége a történeti kutatások, a magyar szépirodalom és szakirodalom külföldi fogadtatásának megismerése szempontjából (az utóbbi hazánk kulturális, gazdasági és tudományos életének irányítása, a műszaki fejlesztés szemszögéből sem közömbös) — közismert.

A folyamatban levő retrospektív munkák között említést érdemel, hogy a közelmúltban Vekerdi József foglalkozott az Apponyi-féle hungarika-gyűjtemény utolsó részének publikációra szánt katalogizálásával.

A *kurrens* feldolgozásokat tekintve pedig itt is — tehát a tartalmi hungarikumról szólva — megismételhető lenne mindaz, amit a *Hungarica Irodalmi Szemléről* az előzőekben már elmondottunk.

Az Országos Széchényi Könyvtárban folyamatban van a *hungarika-adatgyűjtés* szervezettebb formájának kialakítása. A Hungarica Koordinációs Munkabizottság tagjai közül kijelölt témafelelősök a hazai mellett a külföldi bibliográfiai adatgyűjtéssel is foglalkoznak, és az egy-egy korszak bibliográfiai feldolgozásával megbízott munkacsoportok számára is rendszeres figyelést végeznek.

A tartalmi hungarikumra is vonatkoznak mindazok a megállapítások, amelyeket a varsói cédula-csere szerződés alkalmazásáról, illetve az OSZK katalógusainak a szerepéről tettünk.

C) Javaslatok:

1. Munkahipotézisként abból indultunk ki, hogy az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága által kijelölt alkalmi bizottságnak *keretterv*et kell összeállítania. A helyzetfelmérő és a *további munkálatok irányát* kijelölő vállalkozás közben megerősödött az a meggyőződés, hogy az egész bibliográfiai regisztrálási program kidolgozása során *súlypontokat* kell meghatároznunk. A keretterv elfogadása után az egyes fő feladatok részletes megtervezéséhez *tervtanulmányok* összeállítására vonatkozó elhatározásokat kell megfogalmazni. A személyi-intézményi és tartalmi hungarikumok bibliográfiai regisztrálása *reális tervének* kidolgozása érdekében egyes esetekben a korábban már meghatározott hungarika kategóriák gyakorlati alkalmazásának problémáit kell tisztázni. (A legújabbkori magyar szerzőség kérdése; mely esetekben hungarika és mely esetekben nem hungarika a XVI—XVII. századi turcika? stb.)

2. A személyi-intézményi hungarikum kérdésének áttekintése meggyőzően bizonyítja, hogy regisztrálásra *elsőrenden* azok a nyomtatványok jöhetnek szóba, amelyeknek szellemi létrehozásában a hungarikum meghatározás III. A—B kategóriájába tartozó személyek és intézmények működtek közre, korszakonként differenciálva.

Különféle előmunkálatokat kell végezni: jegyzék formájában össze kell állítani a magyarnak tekintett személyek és intézmények névsorát; számba kell venni az 1801 előtti magyar származású nyomdászokat; meg kell vizsgálni, hogy a magyar possessorok feltárása reálisan milyen mértékben oldható meg.

3. A tartalmi hungarikumok teljességre törekvő bibliográfiai regisztrálási rendszerének kiépítését csak józan mértéktartással lehet elhatározni. A mindenre kiterjedő rendszer olyan szellemi és anyagi ráfordítást jelentő feladat lenne, amelynek megoldása körülményeink között lehetetlennek látszik. A dokumentumokra irányuló kutatásokban *fő irányokat* és *súlypontokat* kell meghatározni.

4. Szükséges az *RMK III.* munkálatok megindítása az 1800-as évvel bezárólag, mert ez viszonylag jól körülhatárolható és fontos anyagot ölel fel. Az elvi kérdések tisztázására készüljön tervtanulmány, majd kerüljön az illetékes fórumok elé megvitatásra. Az így jóváhagyott elvek alapján induljon meg az érdemi munka az OSZK-ban.

Kívánatos lenne az *Apponyi V. kötet* befejezése és megjelentetése, továbbá az RMK I—III. és az Apponyi I—IV. kötetek reprintelése.

5. A *külföldi nagykönyvtárak* fel nem tárt külföldi hungarikáinak fokozatos felkutatására erőfeszítéseket kell tenni. A felmérésekhez a külföldi nagykönyvtárak gyűjtőköri elhatárolása és a gyűjtemények jellege nyújthat támpontot. A Farmington-terv alapján az USA-ban a New York Publik Library a magyar vonatkozású iradalom gyűjtőhelye. Az NSZK-ban ugyanezt a feladatot az Universitätsbibliothek, Göttingen látja el. A British Museum könyvtárában történő kutatás is már bizonyos támpontokat nyerhet Czigány Lóránt ilyen jellegű kezdeményezéseinek kiépítése révén. A kiválasztott gyűjtemények és hagyatékok módszeres számbavétele nem csupán az említett, hanem számos más ország-

ban eddig feltáratlan dokumentumok (különlenyomatok, plakátok) bibliográfiai feltárását teszi lehetővé.

6. El kell végezni az országok szerinti vizsgálatokon túl az *egyes korszakok* keresztmetszetében történő áttekintést is. Emellett szól, hogy vannak teljesen „fehér foltok" 1860-tól szinte napjainkig.

A XIX—XX. századi külföldi magyar hungarika-kutatás bizonyos súlypontok köré csoportosuljon. Témák szerint különösen a következő hungarika-anyag rendszeres feldolgozására lenne szükség:

a) az 1848/49-es szabadságharc és az elnyomatás-korabeli magyar emigráció külföldi fogadtatása az egyes országokban. Itt elsősorban az angol, francia, német és amerikai sajtóközleményekre is kiterjedő analitikus feldolgozás lenne kívánatos (párhuzamosan szervezendő a külföldi nagykönyvtárakban végzendő kutatásokkal);

b) a dualizmus korának magyar kivándorlására vonatkozó külföldi irodalom számbavétele. Itt elsősorban az egyesült államok-beli folyóirat-irodalom és sajtóközlemények válogató jellegű feldolgozása a feladat;

c) az OSZK-ba került ún. Bánóczi-féle gyűjtemény külföldi hungarikáinak bibliográfiai feldolgozása. E feldolgozás anyagainak kiegészítése az 1919 utáni magyar emigrációra és a Tanácsköztársaságra vonatkozó külföldi irodalom feltárása. A Párttörténeti Intézettel közösen az OSZK által elvégzendő feladat lenne.

7. Javasoljuk a kurrens hungarika-bibliográfiai vállalkozások fejlesztését és egyes ciklusok kurrens bibliográfiai nyilvántartásai alapján témabibliográfiák elkészítését (pl. a nemzetiségi kérdés a külföldi irodalomban, az egyes művészeti ágak külföldi fogadtatásainak irodalma stb.).

8. A *műfaji* keresztmetszet jegyében folytatni kell a magyar szépirodalom és szakirodalom fordításainak rendszeres nyilvántartását, a kurrens kötetek kiadását.

9. Elvégzendő a *dokumentumtípusok* szerinti vizsgálódás is. Az *időszaki kiadványoknál* az intézményi hungarika kategória szempontja alkalmazandó, az egyes szerkesztőkre (személyi hungarika) nem terjeszthető ki a figyelem. A *térképekről* szólva: átfogó bibliográfiai munkálat, ill. publikálás helyett csupán néhány külföldi gyűjtemény magyar vonatkozású térképeinek katalógusa jelent meg. Kezdeményezés szükséges e dokumentumtípusba tartozó nyomtatványok módszeres feltárásának elvi és gyakorlati szempontjainak tisztázására. A régi hungarika *zeneművek* jelentős része zenei illusztrálású kiadványok formájában a „nyomtatványok" csoportjában kerül regisztrálásra. Az ebbe a csoportba sorolható kevés, nem ilyen jellegű nyomtatvány bibliográfiai rögzítését helyesnek látszik az 1801-től kezdődő korszak vállalkozásainak hatáskörébe utalni. A *képek és metszetek* ügyében javasoljuk, hogy amennyiben ilyen önálló sokszorosítványon nincs szedett szöveg, úgy — a jelenlegi, intézmények közötti profil értelmében — a hungarika anyag gondozója továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeum metszetgyűjteménye legyen. Az OSZK birtokában is van jelentős hungarika metszetgyűjtemény (Apponyi, ex-libris stb.), de a mai gyakorlat szerint a bibliográfiai regisztrálás a történeti múzeum hatáskörébe tartozik.

10. A Magyar Könyvszemle váljék még jobban a hungarika bibliográfiai regisztrálási feladatok és eredmények közlésének műhelyévé. Ha gyarapodnak a közlemények és adatközlések, meggondolandó egy „Miscellanea Hungarica" jellegű kiadvány életrekeltése, melyben a könyvtörténeti és tartalmilag hungarika vonatkozású részadatok kerülnének publikálásra.

11. Törekedni kell arra, hogy a hazai tudományos és egyházi könyvtárak birtokában levő eddig bibliográfiailag fel nem dolgozott hungarika-anyag feltárása és a feltárás publikálása megtörténjék. Ehhez megfelelő adadémiai támogatás biztosítandó.

12. Meg kell indítani a külföldön végzendő kutatások előkészítését szolgáló tervszerű és módszeres hazai előmunkálatokat az itthon rendelkezésre álló adatok gyűjtésével. A magyar vonatkozású, külföldön keletkezett könyvtári dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának elsődleges forrásai ugyanis a rendelkezésre álló külföldi kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfiák, bio-bibliográfiák, életrajzi lexikonok, címtárak, könyvtári katalógusok (szerzői és szakkatalógus), valamint a külföldi magyar kulturális intézmények (kutatóközpontok) és a külföldi egyetemeken működő magyar lektorátusok dokumentációs szolgáltatásai.

(1978.)

3.

Mindkét dokumentumot külön-külön megtárgyalta előbb az Országos Széchényi Könyvtár Vezető Tanácsa, majd a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának és a Kulturális Minisztérium Könyvtárügyi Osztályának Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága. Főleg a kéziratok katalógusokban történő regisztrálása kérdésében hangzottak el módosító indítványok. Az OSZK Vezetői Tanácsának állásfoglalása (1977. április) szerint például: annak elismerése mellett, hogy a központi kézirat-katalógus felállítása nemzeti könyvtári feladat, az e téren teendő javaslat megfogalmazása — különös tekintettel a Kézirattár jelenlegi helyzetére — további megfontolást igényel. Az MTA és a KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának ülésén pedig a keretterv második részének vitáján (1978. április) főként Mezey László elnök tett a Magyarország jelenlegi határain kívül levő kéziratok feltárása, számbavétele kérdésében figyelmen kívül nem hagyható értékes megjegyzéseket. A szakértői vélemény olyan jelentős, hogy a kerettervnek a kéziratokra vonatkozó fejezete voltaképpen módszertanilag átdolgozásra szorul. Az országos kéziratkatalógus munkálatai is — a kerettervbe foglaltaktól eltérően — Mezey László szervezési vázlata szerint indulnak el: az ország kéziratos könyvtári állományának feltárására úgy, hogy az országos állományon belül a három nagy könyvtár (OSZK, ELTE Könyvtára, MTA Könyvtára) kéziratainak feltárását saját feladatának tekintse.

A nyomtatott hungarikumokkal kapcsolatos elvi és gyakorlati problémák tisztázásához vezető út sok évtized óta ismert és járt, ám a tanácskozó testületek joggal vetették fel, hogy a nyomtatványok bibliográfiai regisztrálásával kapcsolatban a feladatokat határozottabban rangsorolni kell.

A két részből álló keretterv tehát továbbfejleszthető, finomítható, ám már így is alapul szolgálhatott és szolgált is a folyamatban levő munkálatok tervszerűbb továbbviteléhez, illetve új vállalkozások elindításhoz.

Az átfogó program felvázolása tette lehetővé a *Történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása* című tervezett fő irány munkálataiba bekapcsolódást, azoknak a vállalkozásoknak az indítását, amelyeket a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság jóváhagyott és amelyeket 1978-tól pénzeszközeivel támogat.

Ez a program adott biztatást a régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája munkálatainak megtervezéséhez és elindításához is, amelyekről Borsa Gedeon e folyóirat 1978. évi 3—4. számában már számot adott.[6]

[6] Borsa Gedeon: *A régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája.* = Magyar Könyvszemle 1978. 3—4. sz. 303—313.

KÖZLEMÉNYEK

Vitéz János ismeretlen levele egy 1471 körül keletkezett kéziratban. Az 1950-es évek elején az Országos Széchényi Könyvtárba került — ajándékképpen — egy kézirat mikrofilmje, melynek forrását — sem az ajándékozó személyét, sem a kézirat lelőhelyét — mind ez ideig nem sikerült megállapítani.[1] A kézirat, amelyről a mikrofilm készült, olyan latin nyelvű szövegek másolatát tartalmazza, melyek közül kettő eddig teljesen ismeretlen volt a magyar humanizmus történetében, és egy olyat, amely ismert volt ugyan, de értékes szövegváltozatot őrzött meg. Ezeken kívül néhány már ismert és nyomtatásban is kiadott szöveget, az utolsó lapon pedig egy horvát nyelvű vers részletét meg egy sor olasz nyelvű szöveget találhatunk a mikrofilmen.[2]

A kézirattal, illetve annak mikrofilmjével kapcsolatos problémák legfőbb forrása az a körülmény, hogy lapjait egykor helytelen sorrendben kötötték be, úgyhogy a benne foglalt szövegek valódi összefüggését csak a mikrofilmről készült fényképmásolat alapján lehetett megállapítani.[3] Kérdés azonban, hogy vajon a mikrofilmre a kéziratnak minden lapja rákerült-e, amit csak az eredeti ismeretében lehetne eldönteni.

A XV. századi szövegeket tartalmazó kézirat elé valaki — feltehetően a XIX. században — latin nyelvű tartalommutatót csatolt, ez azonban több téves megállapítást tartalmaz.[4]

[1] A kézirat két első oldalán feltüntetett jelzet szám szerint egyező, de először római, másodszor arab számmal írva (Nr. DCXXIV.; B. 624.). A könyvtár kézirattárában őrzött mikrofilm jelzete: FM I/1660.; az erről készített fényképmásolatot ugyanitt Facs. I.Mss. 705. sz. alatt őrzik. A mikrofilm évtizedekkel ezelőtt készített katalóguscéduláján lelőhelyként Zágráb szerepel, az itteni kézirattár vezetőjétől, S. Bozena Kukoljától érdeklődésemre azonban azt a választ kaptam, hogy sem náluk (Nacionalna i sveucilisna biblioteka), sem máshol Zágrábban ilyen jelzetű és tartalmú kéziratot nem őriznek. A negatív válasz következtében ez idő szerint nem ismerjük sem a kézirat anyagát (bár az látszik valószínűnek, hogy papír és nem pergamen), sem méretét, sem esetleges kötését.

[2] A horvát nyelvű szöveget Hadrovics László olvasta el, ill. fejtette meg, amiért neki ezúton is köszönetet mondok. Megállapításainak lényege, hogy egy ismert, kiadott vers változatának egy részével van dolgunk, amely írását (a cirill írás ún. bosnyák típusa), tartalmát és keletkezési helyét illetően egyaránt Dubrovnik felé, ill. Horvátország keleti részére utal. Hadrovics László vállalta — más, a régi horvát irodalom történetéhez tartozó adalékokkal együtt — kódexünk e szövegének közlését. Az egy sor olasz szöveg feltehetően a horvát vers fordításának kezdete.

[3] A kézirat, ill. a mikrofilm elején és végén folyamatos a szöveg, de a közbülső lapok teljesen összekeveredtek. Eredeti lapszámozás nincs, csak későbbi, feltehetően XIX. századi, azonban ez nem látszik minden lapon és különben is akkor történhetett, amikor már a kézirat lapjai összekeveredtek. Jelenlegi ismertetésünkben az volt a célunk, hogy az egyes szövegeket különválasztva ismertessük. Az összes lapok (nem fóliók!) száma — számozásom szerint — 148.

[4] A tartalommutatótól eltérő megállapításainkra a megfelelő helyeken utalunk.

A szövegeket két különböző kéz írta le és egy közel egykorú harmadik elejétől végig emendálta. Ezekhez csatlakozik a már említett horvát és olasz szöveg bejegyzője. A két elsőként említett másoló közül az egyik csupán az első 31 lapra írt és nem nevezte meg magát. Az összes többi latin szöveg másolója a 104. lapon következőképpen jelzi nevét és munkáját: *Anno 1471. Laurentius de Matuuczina scripsit istos duos libellos, seruus doctoris regie Maiestatis amen.* A „két könyv", amely után ezt a bejegyzést olvashatjuk, Janus Pannonius [Pseudo-]Demosthenes fordítása és Giovanni Castiglione pápai követ beszéde. Ezektől függetlenül a többi latin szöveget is ez a scriptor írta le, aki feltételezésem szerint a magyarországi Matucsinai-család egyik tagja.

A család nevét többféleképpen is írta (Matuchinai, Machuchinai, Matutinai, Mathucsinai stb.) és már a XIII. században szerepel egy Matucsinai Lőrinc, aki nádor volt (1267—1273). Mátyás király uralkodása alatt a család kiemelkedő tagja Matucsinai Gábor, előbb alkancellár (1468—1471), majd kalocsai érsek, fő- és titkos kancellár (1471—1478). Egy 1462-es oklevélben szerepel többek között a családnak egy Lőrinc nevű tagja is, aki feltehetően azonos kéziratunk scriptorával.[5]

Hogy a „királyi felség doktora" ki lehet, akinek ő szolgája, nem tudtuk megállapítani, de bizonyos, hogy nem csak orvos-doktorra gondolhatunk.[6] Minthogy azonban valószínűnek látszik, hogy az illető a királyi udvar, illetve a kancellária közelében élt, valahol itt kerülhettek Matucsinai kezébe azok a szövegek, melyeket lemásolt. A szövegek kiválasztásában scriptorunk határozott humanista érdeklődésről tesz tanúságot, mégis valószínű, hogy pusztán időtöltésből vagy gyakorlásból másolt, erre vall a tudatos szerkesztés teljes hiánya és az a körülmény, hogy két megkezdett szöveget félbe is hagyott.

Ami a kézirat tartalmának részletezését illeti, abban elsőként Sextus Rufus *Historia Romana*ja olvasható az első, ismeretlen nevű másolótól. Közvetlenül ez után — Matucsinai írásával — Nicolaus Modrusiensisnek egy munkája következik, a szerző ajánlásával Várdai István kalocsai érsekhez.[7] Nicolaus Modrusiensis pápai követként 1463-ban jött Magyarországra, ahonnan a következő esztendőben végleg eltávozott. Mint ismeretes, itt-tartózkodása alatt hosszasabban időzött Vitéz János váradi udvarában és egy munkáját neki ajánlotta.[8] Arról azonban eddig nem tudtunk, hogy Várdaival is kapcsolatban állt, illetve, hogy egy másik munkáját neki ajánlotta. Mivel a teológiai tárgyú szövegnek nincs címe és mivel Nicolaus Modrusiensis munkáinak ez idő szerint nincs teljes kiadása, a művet nem tudtuk azonosítani, de tartalma alapján valószínűnek látszik, hogy *Opus consolationis* etc. c. értekezésével vagy annak egy részletével (fejezetével) van dolgunk.[9]

[5] A Matucsinai családra nézvel.: Csánki Dezső: *Ajnárd-fiak és Matucsinaiak*=Századok 1893. 217—226.; Puky Andor: *A Matucsinaiak.* = Turul XI. 1893. 96—97. — Érdélyhelyi Menyhért: *A kalocsai érsekség a renaissance korban.* Zenta, 1899. — Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában.* Bp. 1966. I. 609—610., 672., 694—695.

[6] Balogh Jolán: Id. m. 653. lapján említ egy Petrus raguzai orvost, aki 1463-ban jött Magyarországra. U.itt említve van egy olasz orvos, Francesco Fontana, „arcium et medicinae doctor."

[7] A szöveg kezdete: „Reuerendissimo in christo patri et domino domino Stephano Archiepiscopo Colocensi dignissimo Nicolaus Episcopus Modrusiensis Salutem exoptat sempiternam."

[8] Vö.: Fraknói Vilmos: *Miklós modrusi püspök élete, munkái és könyvtára.* = Magyar Könyvszemle 1897. 1—23.

[9] A 4. sz. jegyzetben említett tartalommutató a mű címét következőképpen jelöli meg: De potestate Ecclesiae Romanae. Modrusi Miklósnak ilyen című munkája azonban a vonatkozó irodalomban nem ismeretes. Az *Opus consolationist* Fraknói említi, de ez nyomtatásban nem jelent meg. Ismeretes egy kézirata a Vatikáni könyvtárban (Cod.Vat.lat. 5139.) és egy másik a Casale Monferrato-i püspöki könyvtárban (I.a.8.cart.XIX.183 f.); utóbbit P. O. Kristeller említi *Iter Italicum*ában. Eddig még nem volt alkalmam a tárgyalt kézirat szövegét ezek valamelyikével összevetni.

Ehhez a szöveghez közvetlenül csatlakozik Vitéz Jánosnak egy eddig teljesen ismeretlen levele, melyet az Várdai István kalocsai érsekhez és Pálóczy László országbíróhoz intézett, közvetlenül V. László halála után.[10] Szövegét — betűhíven — teljes egészében ide iktatjuk:

„Reuerendissimo patri domino Stephano Archiepiscopo Colocensi et Magnifico Comiti Ladislao de Palocz iudici Curiae Regie maiestatis etc. Reuerendissime pater et Magnifice uir: domine nobis honorande, dolores ac suspiriis uerba ructantibus, et omnibus pene membris sudore madentibus, scribimus has litteras, quas credimus antequam ad finem legatis: eque lachrimis perfundetis. Nudiustercius ante noctis cursum medium Serenissimus Rex noster leui prius: ut apparebat: febre correptus: demum paulatim oborto pestifero apostemate in lectum deiectus fuit. Post hesterna die hora prope uicesima tercia nobis non sibi mortuus exspirauit. Perceptis ecclesie Sacramentis et sua Regnorum suorum commendacione premissa. Aspexi hiis lacrimosis oculis faciem illam speciosam inter filios hominum iam palore mortis occupatam: Vidi oppressum fati dominio, dominatorem tanti orbis: Intempestiuoque casu dignas peccatis nostris! sed se indignas penas ferentem. O uere miserabilis humana condicio, que semper spes letas fallens, tunc maxime mergit hominum conatus, cum erigit. Plura uos ipsi lamentis addite, nobis admonere postremo sufficiat, ut curate omni industria ut redire possitis in salute, si qua salus potesse membris mancis, amisso dulci capite. Hoc credite michi et frimissimis tenete: alteram hanc succedere uexacionem animo meo, tamdiu duraturam! quousque uos uidero incolumes in regno. Ualeatis bene si potestis. Ex Praga. In festo sancte Katerine I[4]57 Iohannes Episcopus Varadiensis."

(Magyarul: Tisztelendő atyának István kalocsai érseknek és nagyságos Pálóczi László grófnak, őfelsége országbírájának. Tisztelendő atyám és nagyságos általunk tisztelt uram, fájdalommal és sóhajoktól elcsukló szavakkal és szinte minden tagunkban verejtéktől ellepve írjuk ezt a levelet, melyet hisszük, hogy ha végigolvastok, ugyancsak könnyek öntenek el. Három napja az éjszaka közepe előtt felséges királyunk először — ahogy látszott — könnyebb láz által megragadtatott, majd lassankint veszedelmes kelevény keletkezvén ágyba vettetett. Tegnapelőtti napon, körülbelül a huszonharmadik órában, számunkra — nem a maga számára — kilehelte lelkét. Fölvéve az egyház szentségeit, és előrebocsátva országainak ajánlását. Ezekkel a könnyes szemekkel néztem ezt az emberek közt oly drága arcot, melyet már birtokba vett a halál sápadtsága. Láttam a végzet uralma által elnyomva ekkora ország uralkodóját. Rosszkor jött esemény, a mi bűneinkhez méltó, de neki méltatlan büntetést hozó. Ó valóban nyomorult emberi állapot, mely mindég megcsalva az örvendetes reménységet, akkor sújt le az emberi igyekezetre, midőn felemeli. Ti is adjátok hozzá siralmaitokat, nekünk elegendő inteni, hogy igyekezzetek minden erővel, hogy épségben érkezzetek vissza, ha még lehet valami üdv a csonka tagok számára, elvesztvén a drága főt. Higyjétek el nekem és vegyétek komolyan, hogy mindaddig csatlakozik lelkemhez egy másik gyötrelem, amíg nem látlak titeket sértetlenül visszatérni az országba. Éljetek boldogul, ha tudtok. Prága, 1457. nov. 25. János váradi püspök.)

Vitéz János levele, melynek hitelességéhez kétség nem férhet, ahhoz a két személyhez szól, akik részt vettek abban a követségben, melyet V. László indított Franciaországba, hogy elhozzák onnan menyasszonyát, VII. Károly leányát. Eddig nem volt ismeretes, hogy Vitéz Prágában időzött, mikor V. László pár napi betegség után meghalt. Leveléből viszont kiderül, hogy szemtanúja volt a szomorú eseménynek. Így nyilván módjában állt azonnal tárgyalásba bocsátkozni Podjebrád György cseh helytartóval Mátyás kiszabadítása ügyében, aminek zálogaként azonban ígéretet kellett tenni arra nézve, hogy Mátyás feleségül veszi Podjebrád leányát. Vitéz levele őszinte megrendülésről tanúskodik a halálesettel kapcsolatban, de nem visz közelebb a sokat vitatott kérdés megfejtéséhez, hogy V. László természetes halállal halt-e meg, vagy nem.

Vitéz levele után Leonardus Aretinusnak egy rövid levele következik, melyben egy közelebbről meg nem nevezett „puer" engedélyért folyamodik a pápához, hogy fiatal kora

[10] A kézirat XIX. századi tartalommutatója szerint Vitéz János levele Mátyás király halálával kapcsolatos, ami kronológiai lehetetlenség.

ellenére tanulmányokat folytathasson.[11] Ez a szöveg, valamint Nicolaus Modrusensis munkája és az utána következő Janus fordítás szövege egymással összekeveredett. Janus Pannonius [Pseudo-] Demosthenes Epithaphiosa latin fordítása kéziratunkban 1465-ös évszámmal szerepel,[12] míg a nemrég megtalált Sevillai I. Janus kódexben 1460-as évszám előzi meg.[13] A két szöveg sem fedi egymást teljesen: több helyen ugyanazt a tárgyat másmás szóval adja vissza és sok esetben másként szerkeszti meg a latin mondatot. Az eltérő évszámok és a szövegváltozatok alapján arra kell gondolnunk, hogy Janus több ízben is próbálkozott a görög nyelvű beszéd lefordításával.[14]

Közvetlenül a Janus fordítás után Tam et si nichil dubitet szavakkal — cím jelzése nélkül — Giovanni Castiglione pápai követnek 1454-ben V. László előtt elmondott beszéde következik, mely Konstantinápoly elestével kapcsolatos. Ennek szövege teljes és a végén olvasható Matucsinai Lőrinc már említett másolói bejegyzése. Majd ugyancsak ő elkezdte másolni Vitéz Jánosnak a pápai követ beszédére adott első válaszát, de ezt félbehagyta.[15]

Végül — egy üresen hagyott lap után — belefogott Aeneas Sylvius *De institutione puerorum* címen ismert, V. Lászlónak ajánlott munkájának lemásolásába, de a szövegnek csak mintegy harmadrészéig jutott el.[16]

Mivel a kéziratban található szövegek nyilván mind megvoltak Magyarországon, s a Sextus Rufus és a Leonardus Aretinus kivételével 1450 és 1471 közé helyezhetők, nem lehet kétséges, hogy a korai magyar humanizmus emlékeként kell elkönyvelnünk Matucsinai Lőrinc másolatgyűjteményét. Különösen értékessé teszi ezt a két eddig ismeretlen szöveg: Modrusi Miklós Várdai Istvánnak ajánlott munkája és Vitéz János levele, valamint nem utolsó sorban Janus Pannonius [Pseudo-] Demosthenes fordításának eddig ugyancsak ismeretlen szövegváltozata.

Ez idő szerint az itt elmondottaknál többet nem lehetett a kéziratról megállapítani, de talán róla szóló közleményünk is elősegítheti a mikrofilm eredetijének megtalálását.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Szenci Molnár Albert album- és könyvbejegyzései külföldi gyűjteményekben. Az elmúlt évek során több nyugat-európai könyvtárban volt alkalmam dolgozni, s az ottani hungarikák átnézése során számos, eddig ismeretlen Szenci Molnár-bejegyzésre bukkantam. Mint naplója és levelezése tanúsítja, Molnár rengeteget utazott, állandó kapcsolatban állt

[11] Leonardus Brunus Aretinus firenzei humanista, 1369—1444-ig élt. A szöveg kiadását még nem találtam meg.

[12] „Oracio Demosthenis greca, per Reuerendum domin[um]Iohannem Electum confirmatum Quinqueecclesiensem. Millesimo quadringentesimo LX quinto Idus Iunias latina facta."

[13] Vö.: HORVÁTH János: *Janus Pannonius ismeretlen versei a sevillai kódexben*. Bp. 1975. (Reneszánsz füzetek 27.) 608—609. l. Az itt közölt szöveggel vetettem össze a kéziratban található szöveget.

[14] Ezzel a Janus-filológia körébe vágó kérdéssel ezen a helyen nem kívánunk részletesen foglalkozni.

[15] Mind a két beszéd több kéziratban is fönnmaradt, szövegük kiadva: *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Friedrich III.* Herausgegeben von H. Weigel und H. Grüneisen. V. Abt. I. Hälfte, 1453—54. Göttingen 1969. — Giovanni Castiglione és Vitéz János beszédének feltételezett dátuma: 1454. jan. 10. körül. A szövegek az idézett munka 77—80., ill. 81—87. lapjain találhatók.

[16] Az 1449-ben készült munkát a szerző 1450-ben V. Lászlónak ajánlotta. Több kézirata fennmaradt, így lehetett belőle Budán is. Több kiadása és magyar fordítása is ismeretes. A tartalomjegyzék készítője két külön munkának veszi, illetve külön jelöli meg az V. Lászlóhoz szóló ajánlást és külön a szöveget, *Consilia* címen.

kora protestáns teológus- és tudós-elitjével, akik közül többen nagyra értékelték munkásságát. Praxisában a magyar nyelv és a magyar történelem nyugati népszerűsítése összefonódott saját kiadói-szerkesztői-fordítói munkásságának előmozdításával és dokumentálásával: így maradtak fenn Svájctól Londonig olyan kiadványai, amelyek alapján nyomon követhetjük tevékenységét. Az már külön szerencse, hogy egyes európai országokban a második világháború pusztítása csak jelentéktelen károkat okozott a könyvállomány egészében.

Az első Szenci Molnár-bejegyzéscsoport a hágai királyi könyvtárból (Koninklijke Bibliotheek) került elő. Mindhárom bejegyzést a könyvtár méltán híres *album amicorum* gyűjteményében találtam. Az időrendben első szöveg keltezése Heidelberg, 1600. június 23-a, az album posszeszora pedig Wolfgang Marcus Gualtherus (vagy Waltherus), weinheimi születésű humanista, aki ez idő tájt Heidelbergben tanult, s később Kampenben lett a latin iskola rektora. Molnár nem az egyetlen magyar, aki Gualtherus albumában (jelzete: 133 L8) szerepel; néhány hónappal korábban írja be nevét és jókívánságait különböző színű tintákkal Thököly István gróf és nevelője, Szerdahelyi Mihály, továbbá beírta a nevét az albumba Visolyi (Wesolinus) Hunyor Mihály és Patai (Patavinus) Tatár Mihály is. Mindezeket a heidelbergi magyarokat Molnár jól ismerte, Thökölyről és Szerdahelyiről több ízben a legnagyobb megbecsülés hangján nyilatkozott.[1] A szöveg, amelyet ő írt be Gualtherus albumába, három nyelvű s egy teljes oldalt betölt. Egy rövid görög idézetet: *ὅτι καλὸν, ψίλον ἐςτ, Τὸ δ'ὴ καλὸν ἡ ψίλον ἐςτ,* latin epigramma követ: „Mons formosa tegi formoso corpore gaudet / Sic etiam in turpi, turpe cor, orelatet". Ezt egy hoszszabb, tizenkétsoros latin szöveg követi, feltehetőleg idézet Raph(ael) Michael *De mis(eris?) humanae vitae* c. művéből, amely az emberi élet egyes szakaszait kíséri végig, s annak nyomorúságán meditál. Ezt más tintával írt, szépen kirajzolt magyar vers követi:

„Vesd Istenbe remenséged
S mind öröke meg tart téged."

Végül meleg hangú latin ajánlás következik Gualtherusnak, akit Molnár „amicus suus dilectissimus"-nak aposztrofál, s akivel egy ideig együtt is lakhatott, mert „contubernali perjucundo"-nak ajánlja bejegyzését. Az aláírás utal Molnár szűkebb pátriájára: „Albertus Molnar Szenciensis Ungarus"-ként írja itt nevét.

A másik két albumi bejegyzés jóval későbbi — mindkettőt 1623-as hollandiai körútja során vetette papírra Dávid zsoltárainak magyar fordítója. Erről az útról a Kálvin *Institutio* magyar fordításának utószavából tudunk:[2] Szenci Molnár Albert tizenkét városban is megfordult és gyűjtött pénzt a nagy terjedelmű, s feltehetőleg igen költséges kötet kinyomtatására és saját költségeire. Eközben írt be két alkalommal az erre őt felkérők albumába: Harderwijkben 1623. június 27-én a világot járt és sokat tapasztalt Ernst Brinck (1582/3—1649) emlékkönyvébe (jelzete: 135 K4), valamint 1623. július 30-án a Rajna melléki Reza városában[3] Matthias Gotslebius Thebius herborni professzor albumába (71 J 60). Brinck albumában már olyan híresség szerepeltek, mint Galilei; a magyarokat azonban Molnáron kívül csak Ferenczffi Lőrinc császári titkár (akit Molnár is ismert) képviseli, aki 1614-ben hét nyelven, a többi közt magyarul is, írt be egy szóláσmondást Brinck részére.[4] Molnár bejegyzéseinek alapszövege mindkét esetben ugyanaz, csak a személynek szóló ajánlást variálja kissé: „Auxiliare Mihi Sanctarum Vita, Salus, Sors: Tu sis Sancta Trias, Sors mea, Vita, Salus." Majd: „Rom. 8. fo. 31. Hogyha az Úr Isten vagyon mivelünc, /

[1] Szenczi Molnár Albert *válogatott művei*. Budapest, 1976. 188, 503, 599.
[2] Szenczi Molnár: I. m. 398—399.
[3] Német neve *Rees*, Emmerich és Wesel között fekszik.
[4] „Az ky madarat akar liony / Ne pöngesse ujáth" *Album 71 J 60*, fol. 122 v.

SZENT

BIBLIA

AZ AZ:

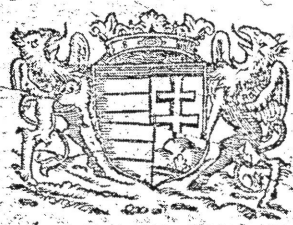
ISTENNEC Ó ÉS UY TESTAMENTOMA-

NAC PROPHETAC ES APASTA-
loc által megiratott ſzent könyvei.

MAGYAR NYELVRE FORDITATOTT
egéſzſzen, az Iſtennec Magyarorſzagban valo anya ſzen:
Egyházának épülésére.

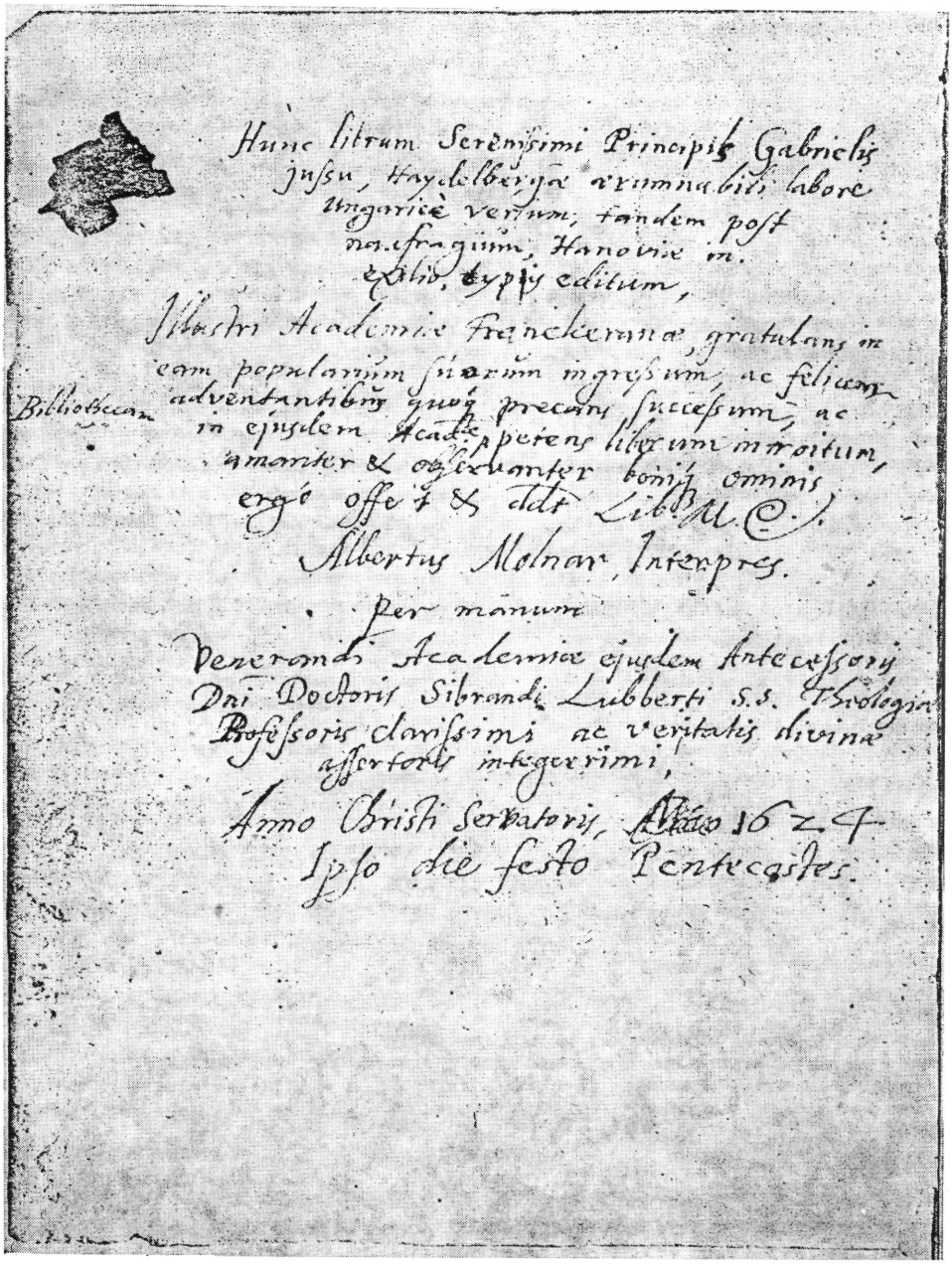
Caroli Caſpar Elöljarobeſzédével.

EZ MASODIC KINYOMTATAST IGAZGATTA
uéhol megis jobbitotta Szenci MOLNAR ALBERT.

HANOVIÁBAN
Nyomtattatott Halbejus Janos által, Levinus
Hulſzius örökösinec költségével.
MDCVIII. eſztendöben.

Charissimo, genere, & doctrina viro, Dno Joh. Rodolpho Lavatero Tigurino, hospiti, meo, de me optime merito, ummodo in testimonium animi grati dono dedi Albertus Molnar Scentiensis Ungarus, Editor.
Mense Septembri Hanoviae discessurus.

Hunc librum Serenissimi Principis Gabrielis
Jussu, Haydelbergæ xrumnabili labore
Ungaricè versum, tandem post
naufragium, Hanoviæ in.
Typis editum,
Illustri Academiæ Franckeranæ, gratulans in
eam popularium suarum ingressum, ac felicem
adventantibus quæ precans successum, ac
in ejusdem Academiæ penetralibus librum mœstum,
amanter & observanter bonis omnibus
ergò offert & dedit Lib. M. C.
Albertus Molnar, Interpres.
Per manum
Venerandi Academiæ ejusdem Antecessoris
Dni Doctoris Sibrandi Lubberti S.S. Theologiæ
Professoris clarissimi ac veritatis divinæ
assertoris integerrimi,
Anno Christi Servatoris, Millesimo 16 24
Ipso die festo Pentecostes.

Bibliotheca

Vallyons' kicsoda álhatna ellenünc?" Pál apostolnak ezeket a szavait tekintette Szenci Molnár a saját jelmondatának; s később, mint azt Kemény János leírja, ezeknek a soroknak a vígasztalásával búcsúzott az élettől Bethlen Gábor is.[5]

A bejegyzések egy másik csoportja nem albumokban, hanem könyvekben maradt fenn — szabályos dedikációk ezek Molnár tollából. Kettőt közülük Hanauban írt be latin—magyar szótára, illetve a *Biblia* hanaui kiadásának (1608) címlapjára, mindkettőt Johannes Rudolf Lavaterhez intézve. 1608 áprilisától ugyanaz év szeptemberéig Molnár Lavaternél, a hanaui iskola akkori rektoránál lakott,[6] természetes tehát, hogy megajándékozta műveivel. Mindkét könyvet jelenleg a zürichi Zentralbibliothek őrzi, a szótár jelzete Z.XV.221, a bibliáé pedig Z.Bibl.34.n. A két ajánlás közül itt csak a hosszabbat, a *Szentírás*ba írt dedikáció-szöveget idézzük:

„Clarissimo genere, et doctrina Viro, Dno Joh. Rodolpho Lavatero Tigurino, hospes hospiti meo, de me optime merito amico item incomparabili aeternumque colendo et . . . ndo, in testimonium animi grati dono dedi Albertus Molnar Szenciensis Ungarus, Editor. Mense Septembri Hanovia discessum parans."

A hanaui biblia következő Molnár által dedikált példányát a londoni British Libraryban találtuk (jelzete 1411.K.1—2). Nem könnyű eldönteni, hogyan s mikor került oda, mert azt Molnár alighanem közvetlenül a mű megjelenése után adhatta támogatójának és barátjának Hermann Wolf orvosprofesszornak. A dedikáció szövege a következő: „Excellenti viro Dn.Hermanno Wolfio M.Doct. fautori suo magno observantia & amoris ergo ddt Albertus Molnar, editor". Wolf eleinte Marburgban működött, majd Kasselben Móric hesseni fejedelem orvosa és építésze lett. Molnárral 1607-ben ismerkedett meg, később több levelet intézett hozzá,[7] jelentős anyagi és erkölcsi segítséget nyújtott a hanaui biblia kinyomtatásához. Lehet, hogy az övé volt a Molnár által dedikált bibliába a címlap utáni belső oldalon beragasztott ex libris, amelynek felirata „Si Deus pro nobis quis contra nos" — jóllehet ez megegyezik a magyar tudós jelmondatával.

A negyedik 1608—12 közötti időszakból származó Molnár-ajánlás elég szűkszavú: „Viro Magnifico & Nobilissimo Dn. J(ac) Bongarsio, ac humilis observantiae e . . offert & ddat Alb.Molnar, Aut(or)" — s a szöveget még meg is csonkította kissé a könyvkötő, aki a lap széléből egy darabot levágott. Ezt az ajánlást Molnár *Lexicon Latino—Graeco—Hungaricum* (Hanau, 1611) c. kiadványában találtuk, amelyet jelenleg a berni Stadt- und Universitätbibliothek őriz G.403 jelzet alatt. Jacques Bongars kiváló francia diplomata és művelt humanista volt, aki 1585-ben Konstantinápolyba menet Magyarországon is megfordult; az ő nevéhez fűződik a *Rerum Hungaricarum Scriptores Varii* (Frankfurt 1600) című értékes magyar tárgyú szemelvény-antológia összeállítása. Molnár már 1602-ben kapcsolatba került vele, amikor a Majna melletti Frankfurtban pénzért lemásolta részére Dudith és Henry Savile leveleit.[8] Latin—magyar szótára ajánlólevelében Molnár idézi is Bongarsot Magyarország romlásáról.[9] Az ajánlás szövegéből nem egészen biztos, vajon személyesen adta-e át lexikonját Molnár a francia követnek, de ha a személyes találkozás mellett döntünk, ez alighanem Frankfurtban történhetett, vagy esetleg Heidelbergben. Mindenesetre Bongars már 1612-ben Párizsban meghalt. Könyvtárának nagyobbik részét René Gravisset nevű strassburgi bankárékszerész barátjára hagyta, s az ő Svájcban megtelepedő fiától kerültek aztán könyvei egy-két évtized múlva Bernbe.

[5] Kemény János: *Önéletírása és válogatott levelei*. Budapest, 1959. 149.
[6] Szenczi Molnár; I. m. 519.
[7] Szenczi Molnár: I. m. 586, 597, 607.
[8] Szenczi Molnár: I. m. 511.
[9] Szenczi Molnár: I. m. 183.

A húszas években meggyérülnek a fennmaradt Szenci Molnár-levelek és dokumentumok — ezért számíthat érdeklődésre az a bejegyzés, amit legutóbb Hollandiában találtam. 1624 elejére Molnár befejezte Kálvin *Institutió*jának magyarra fordítását, nyomdába adta a kéziratot, s amikor Bethlen Gábor unszolására útra kelt, hogy hazatérjen, már a kinyomtatott könyvvel indult útnak. Útját azonban megszakasztotta egy bosszantó epizód — poggyászának és könyveshordójának visszatartása Kölnben — de így támadt ideje, hogy ellátogasson Angliába. Családját Amszterdamban hagyta, s mint írja, maga „egy alkalmatos hajóval" átkelt a Csatornán.[10] Itt körülbelül egy hónapig időzött — angliai tartózkodásának első írásos bizonyítéka éppen a közelmúltban került elő.[11] Az viszont Ludovicus Camerariusnak írt és fentebb idézett leveléből nem derült ki, hogy Molnár még az angliai út előtt megfordult Franekerben is. Erről a tényről az *Institutio* magyar fordításához fűzött sajátkezű bejegyzéséből-dedikációjából értesülhetünk (a könyvet jelenleg Leeuwardenben, a fríz tartományi könyvtárban őrzik, jelzete 784 Godg.), amelynek szövegét teljes egészében közöljük:

„Hunc librum Serenissimi Principis Gabrielis
jussu, Haydelbergae aerumnabili labore
Ungaricè versum, tandem post
naufragium, Hanoviae in
exilio, typis editum,
Illustri Academiae Franekeranae, gratulans in
eam popularium suorum ingressum, ac felicem
Bibliothecam adventantibus quoq(ue) precans successum, ac
in ejusdem Academiae petens liberum introitum,
amanter et observanter boniq(ue) ominis
ergo offert & ddt Lib. M. C.
Albertus Molnar Interpres
per manum
Venerandi Academiae ejusdem Antecessoris
Dni Doctoris Sibrandi Lubberti S. S. Theologiae
Professoris clarissimi ac veritatis divinae
assertoris integerrimi
Anno Christi Servatoris (áthúzva: Anno) 1624
Ipso die festo Pentecostes."

Bár ebben az időben még aránylag kevés magyar peregrinus-szerző ajánlkozott könyvet külföldi nyilvános könyvtárnak, Szenci Molnár e gesztusát természetesnek vélem. Heidelberg pusztulása után egyre több magyar indul el „Belgiumba", hogy ott folytassa teológiai és egyéb tanulmányait; érdekes módon a magyar hullám előbb ér el Franekerbe, mint például a már korábban is nagyhírű Leidenbe. 1622-ben két, 1623-ban már hét magyar matrikulál a franekeri egyetemen és Sibrandus Lubbertus rektorátusának első hónapjaiban (Lubbertus 1624. VI. 3-án lett rektor) nem kevesebb, mint tizenegy magyar hallgató írja be nevét az egyetem anyakönyvébe.[12] Molnár már előző hollandiai útja során is találkozhatott Franekerben megfordult magyarokkal, s nyilván a hazai diákok érdeklődése is hozzájárult ahhoz, hogy olyan szavakkal gratulált az egyetem sikeréhez, mint ahogy azt a fenti szövegben tette. Ami a rektor személyét illeti, Sibrandus Lubbertust (1566—1625) korában mint a konzervatív kálvinista teológia fontos alakját tartották számon, feltehetőleg Molnár is ismerte Bellarminus, Conrad Vorstius és Faustus Socinus ellen írt vitairatait, s ezért nevezte őt dedikációjában „az isteni igazság feddhetetlen oltalmazójának". A bejegyzés időpontja 1624 Pünkösdje, ami abban az évben az új nap-

[10] Szenczi Molnár: I. m. 626.
[11] Dán Róbert—Gömöri György: *Szenci Molnár Albert Angliában ItK* 1979. 278—280.
[12] Vö. *Album Studiosorum Academiae Franekerensis*, Franeker 1968.

tár szerint május 26-ra (a régi szerint 16-ra) esett.[13] Ebből az időpontból úgy látszik, hogy Molnár Franekerből a közeli Harlingen kikötőjébe utazott, s onnan kelt aztán útra Angliába, ahonnan Sir Robert Anstruther angol követtel együtt tért vissza övéihez Hollandiába. Egy korabeli angol jelentés szerint ez a visszatérés 1624. június 14/24-én vagy röviddel azelőtt történhetett.[14]

Franekeri dedikációjában Szenci Molnár Albert megemlíti az *Institutio* fordításához fűződő legfontosabb mozzanatokat; azt, hogy Bethlen parancsára állt neki a munkának, s hogy Heidelbergben dolgozott rajta, munkáját végül „hajótöröttként" Hanauban fejezve be. Könyvajándékával Molnár kifejezte megbecsülését a franekeri egyetem, s annak könyvtára iránt, mintegy előlegezve Franekernek azt a szerepet, amelyet ez a kis lélekszámú fríz város az elkövetkező évszázad folyamán játszani fog a magyar protestáns irodalomban és a magyar művelődéstörténetben.

GÖMÖRI GYÖRGY

Balassa Bálint gróf újabban előkerült alkotásairól. Gróf Balassa Bálintról irodalomtörténetírásunk 1858-ban Balassa Antal közléséből szerzett tájékozódást.[1] A múlt század első felében ő fedezett fel a család kékkői levéltárában különböző régi írásokat, köztük Balassa Bálint költeményes gyűjteményének maradványait. Ezekből hármat[2] nyomtatásban is kiadott. Azzal a tervvel foglalkozott, hogy megírja majd életrajzát, és kiadja valamennyi költeményét. Szándékát azonban nem sikerült megvalósítania. Balassa Bálint verseiből pedig csak a kinyomtatott versek maradtak ránk, továbbá az a más nyolc ének (egy vers közös Balassa Antalnál és Jankovichnál !), melyeket Jankovich Miklós számára 1826-ban „a Kékkői Levéltárban negyed formán, és 13 Leveleken a' XVII. Század Irásmódjával irva" „az Eredeti Példánybol" lemásoltak.[3]

Toldy Ferenc már Balassa Antal közleménye előtt ismerte Balassa Bálintot, bizonyára az ő segítsége révén. 1854-ben arról tájékoztatott ugyanis *A magyar költészet története* c. munkájában,[4] hogy az *Átok* címen tőle 1826-ban megjelentetett költemény[5] nem I. Balassa (Balassi !) Bálinté, hanem a gróf Balassáé. Elmondta itt azt is, hogy ismeri annak egyéb verseit is. Az első magyar lexikon V. kötetében pedig,[6] a Balassa Antaltól kapott adatokra utalva, egykorú dokumentumokból vett hivatkozásokkal megírta költőnk mai napig is legrészletesebb életrajzát, melyet jelentéktelen változtatásokkal később is közzétett.[7]

Dézsi Lajos 1923-ban publikálta gróf Balassa Bálintnak addig ismert valamennyi költeményét.[8] A tizenegy verset megtoldotta egy Toldytól idézett háromsoros töredékkel[9] és — tévesen — egy Amade-verssel, melynek versfői a BALASSA nevet formálják.[10]

[13] Vö. C. R. CHENEY: *Handbook of dates for students of European History*, London, 1970.
[14] *Calendar of State Papers, Domestic Series, 1623—1625*, London, 1859, 274.
[1] II. *Balassa Bálint legújabban feljedezett költeményei.* = Hazánk 1858. 72—74, 215—218.
[2] Uo. 73—74: *Bujkálsz, s nyilván van szépséged* . . . 215—217: *Bátorütsad benned bízó bús szívemet* . . . 217—218: *Az elmúlt esztendők* . . .
[3] *Kékkői-kódex.* OSzK Quart. Hung. 144.
[4] Pest, 1854. 88—89.
[5] TOLDY Ferenc: *Magyar költői régiségek.* Pest és Bécs 1828. 30—36.
[6] *Egyetemes Magyar Encyclopaedia.* Pest V. 1866. 396—400.
[7] TOLDY Ferenc: *Magyar költők élete.* Pest 1870. I. 110—116. — Uő.: *A magyar költészet kézikönyve.* Bp.[2] 1876. I. 211—217.
[8] BALASSI Bálint: *Minden munkái. II.* Bp. 1923. 381—411: Nyolcadik rész. A kékkői kézirat Balassa-énekei.
[9] TOLDY Ferenc: *A Magyar költészet kézikönyve.* Bp.[2] 1876. I. 85.
[10] ECKHARDT Sándor: *Balassi két verséhez.* = It 1914. 248—252. — Gálos Rezső: *Balassa vagy Amade?* EPhK 1936. 62—64.

Ezzel a versállománnyal került bele gróf Balassa Bálint a magyar irodalmi „köztudatba" a XVII. század barokk udvari költészet képviselőjeként, több tévedést, félreértést hordva magával. Így pl. a Dézsitől neve alatt kiadott Amade-vers legújabb irodalomtörténetünkben is az ő alkotásaként szerepel.[11] A *Magyar irodalmi lexikon* szerint is[12] verses életrajzot írt „költőelődjéről", Balassi Bálintról; *Bejyró verse* — mely *Átok* néven is ismert —, feltételezhetően mostohájára vonatkozik; legfőbbképpen pedig, hogy énekeinek kéziratai elvesztek.

Balassa Bálint nem írt verses életrajzot költőrokonáról, hanem önmagáról írt egy „allegóriai színjátékot, melyben fiatalkori szenvedéseinek ad kifejezést".[13] Ebben beszél Balassi Bálintról, ebben van a fentebb említett háromsoros „töredék". Énekeinek kéziratai pedig — legalábbis a Balassi Antaltól a múlt század első évtizedeiben megtalált maradványok — megvannak a Balassi-család levéltárában. Eredetiben és másolatokban.[14] Ez utóbbiakból négy példány is található. Csak a XIX. századi másolatok őrizték meg azonban allegorikus önéletrajzdrámáját, benne Balassának több költeményét, melyeket lírai betétekként fűzött a műfaji és tematikai tekintetben egyaránt jelentős színjátékába.

Balassa Bálint verseiből tehát lényegesen több ránk maradt, mint ez ideig gondoltuk, és ez a többlet jelentősen megemeli költészetét. Az alábbiakban leltárba szeretnénk venni az előkerült anyagot.

A Jankovich-féle másolat címlapja 13 levél „eredeti szöveg"-ről beszél. A Balassa-család levéltárában az előbb idézett helyen ma egy 31 levélből álló negyedrét alakú, XVII. századi kézírással íródott kézirat-maradvány található. 53 lapon olvasható versszöveg. Jankovich kezén tehát nem fordult meg a most meglevő valamennyi lap, így másolata csonkán tartalmazza Balassa Bálint egykori szerzeményeit.

A gyűjtemény-töredéken öt kéz írását lehet megkülönböztetni, figyelmen kívül hagyva Balassa Bálintnak több helyen végzett javításait és a kézirat két levelén az üres helyekre beírt 3 rövid versét. A jelek szerint Balassa összeíratta költeményeit, a gyűjteményt átolvasta, szövegükbe belejavított, s pótlólag maga is lejegyzett versszövegeket. Közülük kettő ajándékkísérő vers *(Paranczolatodra küldöm hat kövemet . . .* és *Most elojaroul harom par kövemet . . .*), egy pedig mindössze öt sorból álló szerelmes vers vagy verstöredék *(Kegies Kupidouak bizonjos tegzeim . . .)*.

Ma már nem állapítható meg a fennmaradt levelek, lapok eredeti sorrendje. Valami mégis rekonstruálható.

A gyűjteményt több fajta papirosból (ezt mutatják a vízjelek) egyforma nagyságúra hajtogatott negyedrét alakú, cérnával füzetekbe összefűzött részek alkották. Egy nyolc levélből álló füzet ma is megvan ilyen állapotban; tematikailag egységes énekcsoportot, istenes verseket tartalmaz. Egy négy levélből és négyszer két-két levélből álló összefüggő részeken kívül a gyűjtemény többi lapját szétszakadt levelek alkotják.

A levelek ma rendezetlenül következnek egymás után. Megpróbáltuk a leveleket a kézírások alapján rendezni. A következő eredményre jutottunk.

Legtöbb verset másolt a feltételezhetően elsőként író kéz. Tőle származik a *Békóban már* (Dézsinél az 5. sz. alatt, 390—4.). A befejezés után álló őrszó szerint ezt a *Pártos a szerencse* (Dézsinél a 6. sz. alatt, 395—7.) kezdetű vers követte, amely az utolsó versszak tanúsága szerint 1649-ben írt a költő Petrőczi István nevére. A gyűjteménybe másolás

[11] *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig.* Bp. 1964. 199.
[12] Bp. 1963. I. 82.
[13] Tolby Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. Bp.[2] 1876. I. 217.
[14] OL Balassi-lt. P. 1761. 2. és 3. tétel.
De vagion az urnak, *Balassa Bálintnak* egy *husvetj aldasa,*
Melliet irt, s van abban, az *vissa valo*ban valas, akarki lassa,
Mert mit irtak s irnak, s ellene irhatnak, ott az valas adasa.

után azonban Balassa a verset átdolgozta. (Erről Dézsi kiadása nem ad hű képet!) Elsősorban a versszakok kezdősorait változtatta meg, úgy hogy az eredeti versfők helyett a megváltoztatott szöveg strófakezdő betűi a BALASSA BALINTE értelmet adják. A lap alján olvasható őrszó: *Tündöklő Venusnál* egy elveszett Balassa-versre utal.

Az első kéz írta le a *Bujkálsz s nyilván van szépséged* (Dézsinél a 3. sz. alatt, 388—9.) kezdetű verset, melyet az őrszó tanúsága szerint a *Bujdosván tétova repdesek* kezdetű ének (Dézsinél a 4. sz. alatt, 390.) követett. Csak az első öt versszakja maradt ránk, és őrszóként a hatodik strófa kezdő szava. (A versfő így fest: BALASS.). A *Botlősz-é vagy myr régen el is estél* (Dézsinél a 9. sz. alatt, 402—6.) sorral induló verset két összefüggő levél tartalmazza. A végén a *finis* záradék, a lap alján a *Batorsagoth* őrszó áll. Egy újabb elveszett Balassa-ének kezdőszava.

Az első kéz írásában maradt fenn a Toldytól már 1828-ban (Balassi Bálint költeményeként!) kiadott *Éles elméd légyen* kezdetű, *Átok* címmel ismert dira. A versfők ma ETI AJANDEK HELET VISSA VALO ALDASA értelmet adnak. Nyilvánvaló, hogy az eleje hiányzik. Az ALDASA szó birtokos személyragos alakja azt a feltételezést kívánja, hogy nemcsak az ETI szó egészítendő ki, hanem a versfők megadták a versírónak a nevét is. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a Balassa-család levéltárában található egy pasquillusra írt felelet,[15] melyből az tűnik ki, hogy a pasquillust a Balassa-család valamelyik tagja ellen írták, s Balassa Bálint szolgájával íratott levélben kérte a szerzőt, válaszoljon, mert ő majd csak később felel rá, ha ideje lesz. Ebben olvashatjuk a következő strófát: Logikus tehát a következtetés, hogy a hiányzó első rész versfői BALASSA BÁLINTH HUSV értelmet kellett hogy formálják.

A verset záró *Finis* után őrszóként a *Bejáró vers* olvasható. (Dézsinél a 7. sz. alatt, 397.) Ezt a bevezetőnek tetsző pár sort általában az *Átok*hoz tartozónak vélik, s vele, valóban, logikus egységet alkot. Ennek azonban ellene mond a kéziratból megállapítható egymás utáni rend, és hogy e 12 soros versikét tartalmazó lap alján a *Finis* záradékon kívül a *Bimbojában* őrszó olvasható. Így kezdődött Balassa Bálintnak egy elveszett éneke. Legfeljebb ennek bevezetője lehetett a *Be járó vers*. Ennyit tartalmaz ma a kézirat az első kéz másolatából.

Egy második kéz jegyezte le a *Bánom, hogy úgy búsulok* (Dézsinél az 1. sz. alatt, 383—6.) és a *Gyöngynél kegyesb szépet* (Dézsinél a 2. sz. alatt, 386—8.) kezdető énekeket.

Két vers mutat egy harmadik kéz másolatára: a *Búmra vonta, látom, vak világ harangját* (kiadatlan!) és a *Bátorítsad benned bízó bús szívemet*. (Dézsinél a 10. sz. alatt, 404—6. — A Jankovich-féle másolatban nincs meg, Dézsi Balassa Antal közléséből vette át.)

Egy újabb, a negyedik — kéz írását mutatja a ma is egybetartozó nyolcleveles füzet öt istenes éneke. Három *(Egekett alkato, mindentt altal hato Jsten, ki lakol menúben ... Bünös Lelkemett, megh Valtto Üdveössegemett Ohajtto ... Tudom, nem Eörülleöd, seött oyod s kerülleödk Uram, Veszedelmemett ...)* „Egy teöredelemes szjunek Büne Boczianattyaertt s Boldogh Kj Mulasaert Valo Harom Jmatsaga Az Szent Haromsaghnak Tisztessegere" összefogó cím után következik. Ezek után áll „Mas Rendbeli Jstenes Enekek" címmel két ének *(Az ki az szelekre s Habos Tengerekre Erezti vi orlajatt ... és Az El mult esztendeök, Megh Nem Tereö üdeök Fördulanak Eszemben)*, melyek közül az utolsót közölte Balassa Antal fentebb idézett kiadásában, és az ő szövege alapján Dézsi (11. sz. alatt, 406—9.). Jankovich másolatában egyik istenes ének sem szerepel.

Egy ötödik kéz írásában találjuk a gyűjteményben a *Mit tr:fálsz Cupido, mint saját mátkáddal* kezdetű, tíz strófából álló verset. Két lapra terjed. Az első végén őrszó mutatja a folytatást, a második végén ilyent nem találunk, nem tudjuk, következett-e utána több versszak. Az éneknek ez a legrégibb előfordulása. Stoll Béla az RMKT XVII/3. 245. szám

[15] OL P 1776. 19. cs. 11. tétel.

alatt[16] az éneknek hat változatát említi, belőlük ötöt közzé is tesz. Felmerül a kérdés, Balassa szerzeménye-e a vers. A Balassa-versek szomszédsága valószínűsíti ennek a feltevésnek a helyességét, de magában nem kétségtelenül döntő tényező. Stoll a Cupidóval való veszekedés témájával kapcsolatban Balassi Bálint *Ydest keserűvel elegyítö gyermek . . .*[17] kezdetű énekére hivatkozik, a verset az *Átok*ra emlékeztető jellegűnek mondja. A vers strófakezdő sorai azonban nem adják Balassa Bálint nevét.

Pedig Balassának világi verseiben a versfők, csaknem kivétel nélkül a nevét formálják. Ezt a sajátosságot megjegyezte már Balassa Antal is: „A költő világi tárgyú költeményeit úgy szerkeszti, hogy a versszakok kezdőbetűiből saját neve tűnjék ki."[18]

Az istenes énekekben nincsenek versfők. A *Be járó vers* és a Balassától saját kezűleg lejegyzett három párosoros versikénél ez eleve elképzelhetetlen. Az újabban előkerült darabokkal együtt Balassának 23 versét ismerjük. A kilenc vers leszámításával megmaradt 14 énekből 12 tartalmaz versfőt. A kezdőszavakból ismert három elveszett ének közül kettő szintén *B* betűs szóval kezdődik, feltételezhető, hogy bennük szintén megvolt a költő neve.

Az említett számba, a 23 Balassa-énekbe beleszámítottuk azt a három versbetétet is, melyek nem XVII. századi kézírásban maradtak ránk, hanem a Balassa Antaltól a XIX. század közepe táján készíttetett modern másolatokban, pontosabban az allegorikus önéletrajz-drámában. A darabot indító énekben *(Bujóságnak senki versemet ne vélje . . .* — kiadatlan) különböző témájú verseiről beszél, valószínűleg gyűjteményének beosztásáról; említést tesz elveszett énekeiről, versfőket tartalmazó költés-módját indokolja stb A *Bátorságot veszek zivemre ez nyyron* kezdetű ének (kiadatlan !) önéletrajz-vers, melyet a dráma első felvonásának az elején énekel a Genius néven szereplő költő. A *Bátorságom indítója* kezdetű ének (kiadatlan !) szervesebben illeszkedik bele a dráma cselekményébe az előbbi kettőnél. Az elrejtett helyes utat kereső Genius énekli egy útkereszteződésnél, miután Venus, Cupido, Pluto, Bacchus megpróbálta már saját magának megnyerni a Pallas iskolájába törekvő és a Virtustól tanácsokkal irányított ifjút.

Huszonhárom magyar nyelvű vers, három elveszett ének, ennyi az a versállomány, mellyel Balassa Bálintnak a kutatás mai állapotában szerepelnie kell a XVII. század magyar költészetében. Mennyiségileg is jóval több az eddigi tizeneggyel szemben. Az előkerült darabok kétségkívül—új megvilágításba helyezik költői alakját.

Elsősorban a drámai formában, a jezsuita iskolai színjátszás szabályai szerint megírt allegorikus játékával emelkedik ki kortársai közül a valóságos életből vett tárgyválasztásával, magyar nyelvűségével, szubjektív énekbetétjeivel. Önálló felfogásról tanúskodó eredeti munka. Előkerült az eddig ismert egy istenes éneke mellé más négy istenes éneke. Az ajándékkísérő versek érdekes képviselői a Balassa saját kezű lejegyzésében olvasható versikék. Személyével, költészetével kapcsolatban végleg tisztázódott néhány tévedés. Hogy nem írt Balassi Bálintról verses életrajzot, az *Átok* nem mostohája ellen készült. És ami talán a legfontosabb, ma is megvannak a Balassa Antaltól megtalált kékkői gyűjtemény maradványai, azoknak általa készíttetett másolatai, köztük a magyar nyelvű világi dráma egyik legérdekesebb XVII. századi emléke a tárgyában, műfajában egyedülálló, eredeti alkotás.

VARGA IMRE

[16] *Szerelmi és lakodalmi versek.* Bp. 1961.
[17] ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint összes művei. I—II.* Bp. 1951. 60. sz.
[18] BALASSA Antal: I. m. 215. l. jegyzete.

Nagyajtai Kovács István könyvajándéka a Manchester (New) College-nak. A magyar—angol művelődéstörténeti kapcsolatokban külön fejezetet alkotnak a hazai könyvek útját, olvasottságát és hatását feltáró kutatások. R. J. W. Evans, Gömöri György és mások folyamatosan számolnak be a Szigetország könyvtáraiban végzett vizsgálataikról, melyek nyomán számos magyar könyv londoni, oxfordi, cambridge-i múltját ismerhettük meg. Az évszázadok során Angliát járt hazánkfiai úticsomagjában mindig akadt a magyar szellemi élet termékeiből, amiket rendszerint megfelelő ajánlásokkal adtak át ottani barátaiknak, patrónusaiknak. Az sem számított kivételnek, ha hazánkat vagy a szomszédos országokat látogató angolok vittek magukkal magyar provinenciájú munkákat.[1]

A XVIII—XIX. században megsokszorozódtak a kölcsönös utazások, melyek természetszerűen megnövelték a könyvek cseréjét is. A legújabb kutatások azt látszanak igazolni, hogy ezek eredményeként az angliai nagy könyvtárak viszonylag jól ismert állományán túl, jó néhány könyvészeti meglepetést rejtenek az évszázadok óta működő kisebb gyűjtemények is. Elsősorban olyanok, melyeket személyes vagy eszmei kapcsolatok fűztek hazánkhoz. Ezek közé sorolhatjuk az oxfordi Manchester College-t. Az angol unitárius lelkészképzés máig egyetlen bázisa már a múlt század közepétől rendszeresen fogadott magyar diákokat. A kolozsvári unitárius kollégiummal kiépített együttműködést hivatalosan az Erdélyben élő angol John Paget tevékenysége hozta létre. Paget aktív szerepet játszott az 1848-as forradalomban és a világosi fegyverletétel után egykori hazájába menekült. 1855-ig tartó emigrációja alatt érte el, hogy a kolozsvári teológiai hallgatók felkereshették az akkori Londonban működő Manchester (New) College-t.[2]

A magyar múlt emlékei iránt szenvedélyesen érdeklődő angol unitárius 1840 táján kötött barátságot Nagyajtai Kovács Istvánnal, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi levelező tagjával. Paget és Kovács ekkortájt együtt térképezték fel a Kolozsvárt övező és lebontásra ítélt falakat. Néhány jel arra mutat, hogy a Manchester (New) College és az erdélyi unitáriusok között már az 1840-es évek legelején kialakult valamiféle kapcsolat. Angliából könyvcsomagot indítottak útnak az unitárius kollégium számára, amit Kovácsnak sikerült kimenteni a bécsi hivatalok útvesztőiből.[3] Valószínűleg ezt viszonozandó, néhány évvel később, 1845-ben, Kovács István értékes korai hungarikákat tartalmazó küldeményt juttatott el Angliába.

A jelenleg Oxfordban működő Manchester College könyvtárának polcain számos magyar könyv sorakozik. Többségükben XVIII—XIX. századi nyomtatványok, de a különgyűjteményként kezelt anyagban XVI—XVII. századi hungarikák is találhatók, többek között a Kovács-féle könyvek.

A Manchester College 1844—1845. esztendei tanévének gyűjtemény gyarapító donációit megörökítő jegyzőkönyv 7—11. pontjai „*Mr. Stephan Kovacs. Transylvania.*" adományát sorolják fel: „7) *Defensio Francisci Davidis in negotio de non invocando Jesu Christo inprecibus. 12vo.; 8) Explicationes Locorum Vet. et Nov. Test. auctore Georgio Eniedino. 4to.; 9) Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios. 1787. 8vo.;* 10) *Novum*

[1] R. J. W. Evans: *Hungarica in the Bodleian Library.* = Bodleian Library Records. I. 1978. 333—345. — Gömöri György: *Szenci Molnár Albert művei és bibliakiadásai cambridgei könyvtárakban.* = Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszánsz. Szeged 1978. 297—300. — Dán Róbert—Gömöri György: *Szenci Molnár Albert Angliában.* = ItK 1979. 278—280. — További XVI. századi hungarikák a londoni Lambeth Palace Library-ből l. Dán Róbert: *Erdélyi könyvek és John Dee.* = MKsz 1979. 225—230.

[2] Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története. I.* Kolozsvár 1935. 473.

[3] Szilágyi Sándor: *Emlékbeszéd Nagy-Ajtai Kovács István lev. tag fölött.* Bp., 1876. 14—15. (Értekezések a tört. tud. köréből. VI/3.) — Gál i. m. 472.

et Vetus Calendarium ad annum vulgarem 1845 in usum magni principatus Transylvania 8vo; 11) Confessio Fidei Christianae secundum Unitarios 4to."[4]

A 7. pontban jelzett *Defensio Francisci Davidis etc.* Jacobus Palaeologus és mások nagy hatású munkáját most először sikerült angliai könyvtárban fellelni. A gyűjteményes mű első ízben 1581-ben Bázelban jelent meg. Ezt követte egy évvel később a krakkói második kiadás, amely némileg átalakított szövegállománnyal és Dávid Ferenc *De Dualitate etc.* című posthumus kinyomtatott traktátusával bővült. A Manchester College példánya ez utóbbi, második kiadásból származik.[5]

Könyvtörténeti szempontból érdekesebb a donációsjegyzék 8. pontja, Enyedi György *Explicationes etc.* című munkája. A kötet első előzéklapjára a College egykori könyvtárosa feljegyezte az adományozás pontos dátumát: „*May 1845*". Ekkor tartózkodhatott Kovács István vagy a könyvcsomagot szállító megbízottja Angliában. A második előzéklapon a donátor röviden felsorolta az Enyedi-műre és a szerzőre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat. Ez a latin nyelvű tájékoztató közli az olvasóval, hogy Enyedi György erdélyi superintendens volt. Művét regisztrálta Ch. Sand és Bod Péter. Az utóbbiról megjegyzi, hogy nem érdemének megfelelően méltatta. Ezt pótlandó megállapítja, hogy Enyedi könyve páratlan értékű, unitárius exegetikai mű. Beszámol a Thorockai Máté által készített magyar fordításról is. Ez utóbbi 1619. évi kolozsvári kiadásából Kovácstól függetlenül került egy példány a Manchester College könyvtárába.[6]

A rövid kéziratos bevezetővel ellátott *Explicationes etc.* kötet értékét emeli, hogy számos XVI—XVII. századi tulajdonos kezenyomát is őrzi. A legkorábbi datált bejegyzés *Ex Libris Joannis Radnothij 1599* évszáma alátámasztja Szabó Károly megfigyelését, aki a hely és idő megjelölés nélkül kiadott könyvet, kolozsvári és nagyszebeni példányokban található 1599-ből és 1600-ból származó tulajdonosbeírások alapján 1598-ra datálta.[7] Egy további kéziratos bejegyzés szerint, a kötet a XVII. század első felében Angyalosi Istvánnak, Péchi Simon egyik vejének birtokába került.[8] Az oxfordi Manchester Collegenak a Kovács-féle donációtól függetlenül bekerült, másik *Explicationes etc.* példánya is van. Ez utóbbit az intézet könyvtárosa 1859-ben, kolozsvári látogatása alkalmával szerezte be. Hazatérése után ezt a darabot egyeztette a korábban oda került példánnyal és mindkettőre felhívta az egyháztörténész James Yates figyelmét. Az angol kutató összehasonlító vizsgálatokat végzett a Bodleian Library-ben található groningeni 1684. évi kiadással és megállapította, hogy a Manchester College tulajdonában levő kötetek az első kiadásból származnak. A megjelenés idejét illetően Yates Szabó Károlytól függetlenül ugyancsak az 1598. esztendőt jelölte meg. A nyomdahely meghatározására azonban nem vállalkozhatott.[9]

A donációsjegyzék 9. pontjában felsorolt *Summa Universae Theologiae etc.* eredeti címe *Systhema Universae etc.* Szentábrahámi Mihály fontos munkája, Kolozsvárott 1787-ben jelent meg. Az 1737-ben erdélyi unitárius püspökké választott szerzőnek az egy-

[4] *The Report of Manchester(New)College.* Manchester 1846. 9. — E helyen is köszönöm a College principálisának, Mr. B. Findlownak és a könyvtárvezetőnek, Mrs. B. Smithnek, hogy a kérdéssel kapcsolatos iratanyagot rendelkezésemre bocsájtották.

[5] A mű eszmetörténeti jelentőségéről l. Pirnát Antal: *Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitärier in den 1570er Jahren.* Bp., 1961. 171—179. — A két kiadásról l. Soltész Zoltánné: *Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok.* = MKsz 1957. 52.

[6] Az idézett források: Ch. Sand: *Bibliotheca Antitrinitariorum.* Amstelodami 1684. 93. és Bod Péter: *Historiae Unitariorum in Transylvania.* Lipsiae 1776. 150—154. — RMK I. 494.

[7] l. RMK II. 281.

[8] Kohn Sámuel: *A szombatosok* stb. Bp., 1889. 210.

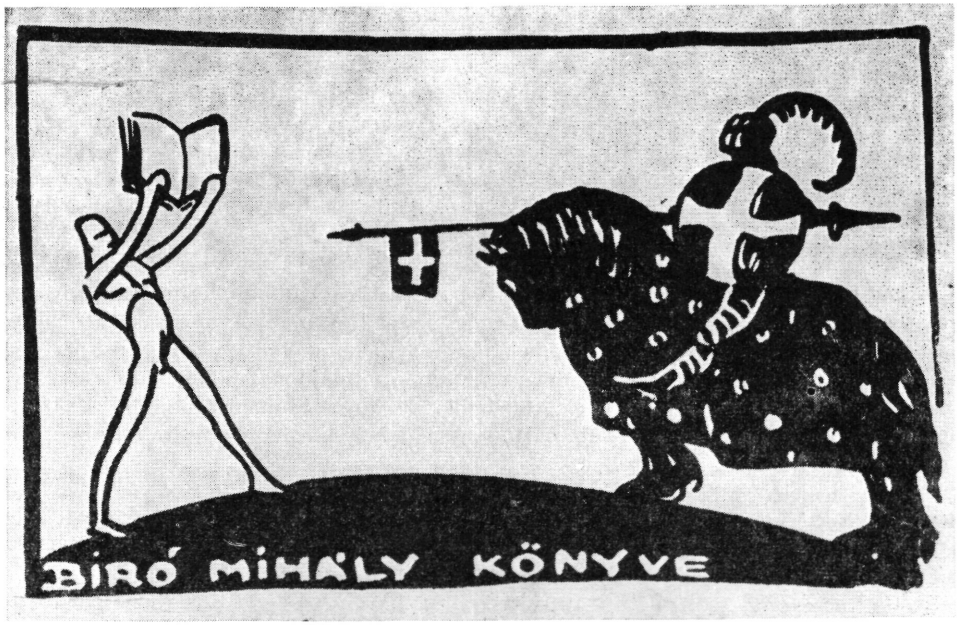
[9] *The Inquirer* 1859. dec. 3. f. 1093.

háza hitvallását összegező műve, mintegy harminc évig kéziratban terjedt. Kiadását csak II. József türelmi rendelete tette lehetővé. Hasonló sorsa volt a 11. pontban jelzett „*Confessio Fidei Christianae*" címmel jelölt műnek, amely 1782. október 27-én hagyta el a sajtót Nagyszebenben.[10] Ez utóbbiból Kovács két példányt adományozott a College-nek. A 10. pontban leírt, 1845. esztendőre szóló erdélyi kalendáriumnak nyilván csupán kuriózum értéke volt az angolok számára.

A legutóbbi években szorgalmazott hungarika-kutatások sikere érdekében, további, eddig figyelmen kívül hagyott kisebb angliai gyűjtemények régi növedéknaplóinak átvizsgálása is indokoltnak látszik.

DÁN RÓBERT

Bíró Mihály könyvdíszei. Bíró Mihály (1886—1948) elsősorban politikai plakátjai révén vált világhírűvé. A Tanácsköztársaság bukása után emigrációba kényszerült. Ezalatt az idő alatt könyvdíszítéssel is foglalkozott, több illusztrált lapnak állandó munkatársa volt — de ennek a korszaknak munkáit Magyarországon csak kis részben ismerik.

Ehelyütt fiatalkori, kevéssé ismert grafikáiról szeretnénk beszélni. 1913-ban jelent meg két kiadásban Révész Béla *A Magunk Útján* c. kötete, amelyet Bíró Mihály szecessziós hártya előzéklappal, a címlap utáni címképpel, ornamentikus alapnyomással és iniciálékkal díszített.[1] Révész Béla könyve a munkások, parasztok, szegényemberek hétköz-

[10] L. SZENTÁBRAHÁMI Mihály *Summa*jának Derzsi Károly féle fordításához írt előszót. Kolozsvár 1899. és JAKAB Elek: *Confessio Fidei.* = Ker. Magv. 1875. 259—261.

[1] Révész Béla: *A magunk útján.* Énekek, Glosszák Bíró Mihály díszeivel. Bp. Világosság ny. 174 l. 15 cm.

napjairól, a munkásmozgalom különböző eseményeiről, többek között a Vérvörös Csütörtökről, az Amerikába irányuló kivándorlásról szólt, az egyes írások iniciáléi összhangban voltak a tartalommal. A köteteken évszám nem szerepel, az Országos Széchényi Könyvtár címfelvétele szerint mindkét kiadás 1913-ban jelent meg. A különbség közöttük az, hogy az első alapnyomása sárga, a másodiké világoskék színű. A változás oka az lehetett, hogy a sárga alapnyomás helyenként elhalványodott, a kék viszont jól érvényesült. Az első kiadás hártyalapjának nyomása kék, a másodiké barna, az első kiadás hártyalapján pókhálós dombornyomás van, a másodiké sima — erre is azt mondhatjuk, hogy jobban sikerült, egyszerűbb. Nem érdektelen, hogy a második kiadáson fel van tüntetve a példányszám, mégpedig a hártyán négyezerben, a belső címlapon háromezerben.

A kötet a Világosság Rt. nyomása. A *Népszava*, a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek nyomdáját nem tartják számon a szép könyvek műhelyei között, pedig tömegkiadványok mellett a nyomda, már mint a Nyomdászszakszervezet nyomdája is, igényes, szép könyveket is készített. Az ismertetett kötet mindenképpen érdemes a szép könyvek kedvelőinek figyelmére.

Az Országos Iparművészeti Múzeum ex libris gyűjteményében Bíró Mihálynak négy munkája szerepel, a Nemzeti Galéria 1967-es kiállításának[2] katalógusa hat ex librist sorol föl, a *Magyar Iparművészet* 1913. évfolyamában két ex librist tesz közzé. A századforduló szimbolikát kedvelő művészei szívesen foglalkoztak ezzel a műfajjal. A feladat az volt, hogy rajzzal fejezzék ki a könyvgyűjtő egyéniségét, a könyvhöz való viszonyát. Bíró Mihály saját ex librisén a feudális reakcióval való harcban mutatja be önmagát. Medgyesi Simon ex librisén meztelen férfi lendületes mozdulattal rab madarakat enged ki kalitkájukból — a könyv felszabadító erejét érzékeltetve.

Ugyancsak a századfordulótól jelentkezik az az igény, hogy a papírkötésű könyv külső borítólapja, később a keménykötésű könyv papírborítója, kifejezze a könyv tartalmát.

[2] *Bíró Mihály emlékkiállítása.* 1967. május. (A kiállítást rendezte és a katalógust összeállította Oelmacher Anna.) Bp. 1967. 11 l.

Korábban csak a ponyvakiadványok primitív rajzai utaltak a könyvben leírt történet döntő eseményére vagy eseményeire. Bíró Mihály tervezte Karl Kraus monarchiaellenes könyvének[3] címlapját: egy frígiai sapkás, magyaros bajuszú férfi koporsóba zárja a kétfejű sast. A borítólap nemcsak mondanivalójában, megoldási módjával emlékeztet Bíró politikai plakátjaira, amelyekben a kifejezőerő humorral, gúnnyal párosul.

*

[3] KRAUS, Karl: *Búcsúztató*. Halotti ének az osztrák—magyar monarchia felett. Ford.: Színi Gyula (Károlyi Könyvtár) Bp. Kultúra

Illusztrátori működése példájaként bemutatjuk a *Magyar Iparművészet* 1913. évfolyamában Nádai Pál és Sztrakoniczky Károlynak *A pesti kávéház* című cikkéhez[4] megjelent néhány illusztrációját. A cikk a „Pesti Borzalmak" sorozatában jelent meg és az egyremásra megnyíló kávéházak hivalkodó, ízléstelen és egyben kényelmetlen berendezését gúnyolta. A pesti üzletember fejében fogamzik meg ezeknek a kávéházaknak kínai—

[4] *Magyar Iparművészet* 1913. 238—250.

magyar—angol ornamentikával agyonzsúfolt berendezése. Itt minden hamis, műmárvány, műarany. Óriási, agyondíszített csillárok adnak gyenge fényt, a pénztárosnőt fantasztikus pagodaépítménybe zárják stb. stb. Bíró illusztrációi tökéletesen kifejezik a cikkírók mondanivalóját.

Ebben a korszakban készítette Bíró Mihály az Építőmunkások Szakszervezete toborzó röplapjának illusztrációit is. Az olcsó papíron készült tömegkiadványon azonban nem érvényesül a művész rajzának szépsége.

*

Megemlíteni kívánom még mint sajtótörténeti szempontból figyelemre érdemeset Bírónak a *Népszavát*, a *Politika* és a *Kelet Népe* c. folyóiratokat népszerűsítő plakátjait is, amelyek reprodukciói a fentemlített kiállítási katalógusban is megjelentek. Ezek a plakátok is példái a művész alkotói erényének: rendkívül kifejező, a nézőt lekötő rajz és színhatás, emellett maró szatíra és humor.

*

Úgy hiszem, tartozást rovok le, amikor a könyvészeti szempontból érdekes Bíró Mihály-alkotásokra felhívom a figyelmet. Hagyományaink megismerése szempontjából azonban szükséges volna az is, hogy külföldi — mint már említettem csak töredékesen ismert — könyvdíszítő munkáit is megismerhessük.

GERÉB ZSÓFIA

IRODALOM

BÖLÖNI György: *Bíró Mihály plakátjai.* = Világ 1912. május 26. megjelent B. GY.: *Képek között.* Bp. Szépirodalmi K. 1967. 354—356.
OELMACHER Anna: *Bíró Mihály.* = A Szocialista Képzőművészet nyomában. 276—282.
KICSI Sándor: *Bíró Mihály.* = Művészet 1961. 10. sz. 276—282..

József Attila az Új Magyar Föld szerkesztője? A „régi" *Magyar Hírlap*, mely egy időben vasárnaponként — *Mi készül?* címen — rendszeresen előzetest adott az új könyvek, folyóiratok tervezett megjelenéséről, 1930. szept. 14-i számában egy irodalom- és sajtótörténeti szempontból egyaránt figyelemre méltó hírt jelentetett meg:

„— A Bartha Miklós társaság röpiratai az *Új Magyar Föld*, amely eddig negyedévenként jelent meg, folyóirattá alakul át és évenként tízszer fog megjelenni. Szerkesztői: Fábián Dániel és József Attila."[1]

E hír minden valószínűség szerint magától József Attilától származik, hisz ugyanabban a számában a *Magyar Hírlap* arról is hírt adott, hogy költőnk „új verseskönyvet készül kiadni. Ebben a kötetben fognak megjelenni Villon-ballada fordításai" is. Ezt pedig, nyilvánvaló, magától az érdekelttől jegyezhette föl a lap munkatársa.

A terv azonban, tudjuk, bármennyire autentikusnak is tetszik a hír, mely beszámol róla, nem valósult meg. Az *Új Magyar Föld*nek mindössze három száma jelent meg — valamennyi e hír napvilágra kerülése előtt. Az első, 1929. július—augusztus—szeptember jelzettel 1929. jún. 20-án, a második 1929. október—november—december jelzettel, 1929. nov. 18-án, a harmadik pedig 1930. január—február—március jelzettel 1930. ápr. 7-én.[2] S József Attila egyiket sem jegyezte szerkesztőként.

[1] *Mi készül?* = Magyar Hírlap 1930. szept. 14.
[2] A megjelenés pontos idejéről az *Új Magyar Föld* ügyészségi kötelespéldányai árulkodnak, ezeken ugyanis ott van az ügyészségi átvételi keletbélyegző. (E példányokat a Szegedi Egyetemi Könyvtár őrzi.)

Nagy kérdés: Mi történhetett? Mi akadályozhatta meg a folyóirattá alakulást? Pontos, részletes választ adni, sajnos, nem tudunk. Nagyon valószínű azonban, hogy az *Új Magyar Föld* átszervezését a Társaságon belüli harcok hiúsították meg. Gál István ugyanis, aki ez időben, egész pontosan 1930. szeptember 1-én ismerkedett meg József Attilával, megírja,[3] hogy a társaság baloldalának tevékenysége ekkortájt igen élénk volt. Beszámol, egyebek mellett, a szeptember 1-i nagy tüntetésen való részvételükről, tervezgetéseikről is. A baloldalnak ez az aktivitása azonban minden valószínűség szerint kihívta a jobboldal ellenkezését, sőt ellentámadását is. Erre lehet legalábbis következtetni abból, hogy 1930. október végén a baloldal kivált a társaságból a következő indoklással:

„Alulírottak kijelentjük, hogy a mai nappal a Bartha Miklós Társaságból kilépünk, vele minden összeköttetést megszakítunk, mert *egy kis csoport politikai érdekeinek szolgálatába állt*, ezzel eredeti céljától eltért, s így a komoly tudományos, irodalmi és művészeti munka lehetőségét nem látjuk biztosítva. *Mi nem akarunk a Magyar Nemzeti Szocialista Párt* (a magyar hitleristák) dilettáns társaságának alvállalata lenni."[4]

(A nyilatkozatot Fábián Dániel, Simon Andor, Lakatos Péter Pál, József Attila, Kodolányi János, Halmos Béla, Gál István, Gunda Béla, Vass László „és társai" írták alá.)

Aligha tévedhetünk nagyot, ha úgy véljük, e belső harcon „úszott el" József Attila szerkesztői „pozíciója" is.

LENGYEL ANDRÁS

[3] GÁL István: *Bartóktól Radnótiig*. Bp. 1973. Magvető, 185—186.
[4] GÁL I.: I. m. 186.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Magyarországi kódexek a bécsi Österreichische Nationalbibliothekban. Csontosi János 1884-ben a *Magyar Könyvszemlé*ben hosszú jegyzékét közölte *A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratai*nak. Összeállításához elsősorban a könyvtár akkor még eléggé új nyomtatott katalógusát, a *Tabulae codicum*ot használta, de fölhasznált más, régibb katalógusokat és saját kutatásaira is támaszkodott. Igaz ugyan, hogy összeállítása olykor túlzottan értelmezte a magyar vonatkozást, mégis a közlemény nagy hasznára volt a későbbi kutatásoknak. Azóta azonban sok minden történt. Számos kódex az 1932-i velencei egyezmény alapján Magyarországra került és ma az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában található. Főleg pedig az újabb kutatások olyan hungaricum-kódexeket tártak föl, amelyekről Csontosinak még nem volt tudomása. Természetesen még ma is nagyon távol vagyunk attól, hogy az ÖNB minden magyarországi eredetű, illetve magyar vonatkozású középkori kéziratát ismernénk, mégis hasznosnak látszik a Csontosi óta ismertté vált anyag közlése.

A következőkben bemutatott anyag legnagyobb részét 1969-ben sikerült megtalálnunk, amikor hosszabb kutatásokat folytattunk a bécsi könyvtár kézirattárában, hogy nyomára bukkanjunk azoknak a kódexeknek, amelyeket 1686-ban, Buda visszafoglalásakor találtak meg a királyi palota romjai közt és Bécsbe szállítottak. Az akkor megtalált könyvekről egyidejűleg jegyzéket készítettek.[1] Ezt a jegyzéket két év múlva, 1688-ban Julius Pflugk nyomtatásban is közölte.[2] Ez a jegyzék szolgált kutatásaink alapjául. Eredményeinket hosszabb tanulmányban készülünk közreadni, alaposabb kritikai indokolással.

Olyan esetekben, ha az illető kódex részletes leírása már publikálva van, akkor a szerző és cím mellett csak a publikáció helyére utalunk. (Korvináknál a *Corvinian Library*[3] és a *Bibliotheca Corviniana*[4] számára, máskor Hermann és Unterkircher katalógusára.[5]) Ha ilyen újabb, könnyen kéznél levő leírás nincs, részletesebb leírást közlünk. Ugyancsak

[1] Wien Österreichische Nationalbibliothek. Kézirattár. Ser. n. 370. „Reliquiae ... Bibliothecae Budensis ... Matthiae Corvini ... in ... Bibliothecam Caesaream translati ... 1686. (egy XV. századi missale egyleveles töredékébe kötve.)

[2] Pflugk, Julius: *Epistola ad Vitum a Seckendorf, praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque ultima expugnatione repertorum catalogum exhibens.* Jenae 1686. (A közlésben a kézirattól eltérő hibák vannak.)

[3] Csapodi Csaba: *The Corvinian Library. History and Stack.* Budapest 1973. („Studia Humanitatis" 1.) (Rövidítése: C. L.)

[4] Csapodi Csaba—Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Corviniana.* 2. jav. kiadás. Budapest 1976. (Rövidítése B. C.)

[5] *Beschreibendes Verzeichnis der iluminierten Handschriften in Österreich. Neue Folge. Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien.* Hrsg. v. H. J. Herrmann. Bd. 1—7. 1923—1938. (Rövidítése H.) — Unterkircher, Franz: *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. 1—3.* Wien 1969—1974. (Rövidítése U.)

közöljük, ha valamelyik kódex őrzési helye megváltozott Csontosi cikke óta. Megjegyzendő még, hogy az itt bemutatott anyag legnagyobb részének mikrofilmje már megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia mikrofilmtárában és ott a kutatás rendelkezésére áll.

Cod. Lat.

12. Livius. 1918-ban Nápolyba került.
23. Plutarchos: Vitae parallelae. Korvina. (C. L. 525. sz., BC 146. sz.) (Csontosi jegyzékében tévesen a 23* jelzetű kódex szerepel 23. sz. alatt.)
133. Appianos: De civilibus Romanorum bellis. Korvina. (C. L. 48. sz., BC 150. sz.)
140. Statius: Silvarum libri V. Korvina. (C. L. 606. sz., B. C. 152. sz.)
152. Asconius Pedianus: Commentaria in Ciceronis orationes. Korvina. Jelenleg már: OSZK Clmae 427.
173. Ovidius: Metamorphoses. Vitéz János bejegyzéseivel. (H. VI. 1. 94. sz.)
179. Petronius: Satyricon. — Rutilius Lupus: Schemata. — Aquila Romanus: De schematibus oratoriis. Kétes korvina. (C. L. 481. sz.)
197. Aristoteles: Libri politicorum. Kétes korvina. (C. L. 59. sz.)
218. Trapezuntius: In perversionem problematum Aristotelis. Korvina. (C. L. 669. sz., B. C. 154. sz.)
229. Isokrates: De regimine principatus. — Brunus Leonardus Aretinus: Dialogus. Kétes korvina. (C. L. 367. sz.)
250. Genealogiae deorum. — Guarinus, Baptista: Oratio de septem artibus liberalibus in inchoando felici Ferrariensi gymnasio habita anno 1453. — — XV. sz. második fele, Itália. 82 fol. Az iniciálék helye üresen maradt. Címer nincs. Magyar vaknyomásos reneszánsz bőrkötés. (Olyan, mint a jenai korvina vagy Janus Pannonius Rep. I. 80. jelzetű lipcsei kódex-kötése.)
256. Isokrates: Orationes. Korvina. Jelenleg már: OSZK Clmae 430.
259. Aeneas Gazaeus: Theophrastus. — Lactantius: Divinarum institutionem epitome. Korvina. (C. L. 5. sz., B. C. 156. sz.)
405. Chronicon Pictum. (Képes Krónika). Jelenleg már: OSZK Clmae 404.
437. Boccaccio: De casibus virorum illustrium. Korvina. Jelenleg már: OSZK Clmae 425.
438. Xenophon: De institutione Cyri. Trad. Poggio Bracciolini. Korvina. (C. L. 705. sz. — B. C. 158. sz.)
447. Thomas de Capua: Summa dictaminis. — XIV. sz. 123 fol. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban elhozott könyvek közül való. (Pflugk.)
505. Imago graphica totius terrae. — Series patriarcharum. — Compendium theologicae veritatis. — XIV. sz. 119 fol. Kötés: új. 1686-ban Budáról vitték Bécsbe. (C. L. 1007. sz.)
514. Anonymus: Gesta Hungarorum. Jelenleg már: OSZK Clmae 403.
545. Codex acephalus. Jelenleg már: OSZK Clmae 405.
693. Bernardus Claravallensis: Sermones in Cantica canticorum. — XIII. sz. 154 fol. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban elhozott könyvek közül való. (Pflugk.)
705. Ambrosius: Opera varia. — XII. sz. Sima bőrkötés. A Budáról 1686-ban elhozott könyvek közül való. (Pflugk. H. III. 7. sz.)
717. Lactantius: Opera. — Ovidus: Metamorphoses. — Venantius Fortunatus: Carmen de pascha. — c. 1470. Firenze. Garázda Péter könyve. (H. VI. 3. 60. sz.)
759. Gregorius Nazianzenus: Libri apologetici. — c. 1000. XV. századi gótikus vaknyomásos bőrkötés. 1666-ban Lambeck hozta el a budai palotából és adta a császári könyvtárnak. (H. II. 26. sz. — C. L. 308. sz.)
763. Cyprianus: Epistolae et opuscula. — XV. sz. 124. fol. Kötés: új. Az Az 1686-ban Budáról Bécsbe szállított könyvek közül való. (C. L. 214. sz.)
790. Augustinus: Flores super eius libros collectae a Francisco Mayronio. — Liber de haeresibus. — Dionysius Areopagita: Libellus de mystica theologia, accedit prologus Iohannis Saraceni ad Odonem S. Dionysii abbatem. — XIV. sz. 132 fol. Gótikus vaknyomásos bőrkötés. „Hunc librum . . . donavit dominus Otto canonicus Quinqueecclesiensis monasterio Sancte Dorotee Wiennae Anno domini MCCCCXLVII." (H. V. 2. 73. sz.)

798. Cyprianus: Epistolae. — Liber de praeeminentia et cura pastorali.— Pontius diaconus: De vita et obitu S. Cypriani. — Liber de duobus montibus. Kétes korvina. (H. VI. 3. 47. sz. — C. L. 213. sz.)
799. Athanasius: Opera. — Dionysius Alexandrinus: Epistola. Kétes korvina. (H. VI. 3. 48. sz. — C. L. 74. sz.)
826. Salvianus: De vero iudicio et providentia Dei. Korvina. (C. L. 583. sz. — B. C. 163. sz.)
872. Hilarius Pictaviensis: De synodis. — XV. sz. Vaknyomásos olasz reneszánsz bőrkötés. Szatmári György pécsi püspök könyve. (1518). (H. VI. 3. 17. sz.)
904. Pseudo-Clemens Romanus: Epistolae. — XIII. sz. 88 fol. Sima bőrkötés. 1686-ban Budáról vitték Bécsbe. 1356-ból való pannonhalmi vonatkozású oklevelet emeltek ki belőle. (Jelenleg Ser. n. 3512.) (C. L. 808. sz.)
914. Amalarius: Ecloga. — Expositio missae. — Theotolfus: Homiliae fragmenta. — Damasus: De missarum sollemniis. — Gregorius I. Magnus: Decretum de resurrectione. — Walafridus Strabo: De exordiis. — De vestimentis sacerdotalibus. — Traditio orationis dominicae. — Excerpta liturgici argumenti. — De baptismo. — Amalarius: Libri officiorum. — Sex epistolae. — X. sz. 223 fol. Illuminált. Gótikus vaknyomásos bőrkötésben. Valószínűleg az 1686-ban Budáról Bécsbe vitt könyvek közül való. (H. III. 50. sz.)
1215. Biblia Latina. — 1394. „in Castro Strigoniensi". A scriptorok: Bernhardus és Temlinus. Kötés új. „Collegij Christi Strigoniensis." Az 1686-ban Budáról Bécsbe szállított könyvek közül való. (C. L. 715. sz.)
1319. Sermones seu themata sermonum per circulum anni. — XIV. sz. 115 fol. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe vitt könyvek közül való.
1320. Sermones per circulum anni. — XIV. sz. 228 fol. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe vitt könyvek közül való.
1375. Commentarius super psalmos. — Illuminálás: csak díszesebb kezdőbetűk. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.
1403. Guillelmus Altissiodorensis: Summa aurea super quattuor libros Sententiarum. — XIV. sz. 241 fol. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe vitt könyvek közül való. (H. VII. 1. 47. sz.)
1539. Duns Scotus: In librum IV. Sententiarum. — Confessionale. — Informatio rudium de paupertate Christi et apostolorum etc. — XIV. sz. 148 fol. Egyszerű fatáblás bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe vitt könyvek közül való. (Pflugk.).
1611. Thomas de Hibernia: Manipulus florum. — 1306. (de ez lehet a mintapéldány évszáma is.) 379 fol. Sima fatáblás bőrkötés (egy korábbi kötést egy későbbi borítja.) „Collegij christj" (Esztergom.) (Ü. I. 1. 42. l.)
1780. Missale (csonka). — XV. sz. 122 fol. Gótikus, vaknyomásos bőrkötés. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe vitt kódexek közül való.
1799. Breviarium Strigoniense. Jelenleg már: OSZK Clmae 409.
1799* Pontificale. — c. 1400. Magyarország. 222 fol. A XVI. sz. elején Várdai Ferenc váci, majd gyulafehérvári püspöké. (H. VI. 4. 46. sz.)
2042. Bonifacius VIII.: Liber VI. Decretalium cum apparatu Iohannis Andreae. — XIV. sz. 117 fol. Gazdagon illuminált, képekkel. Kötés sima bőr. Kötésében oklevéltöredék a veszprémi egyházmegyéből. (H. V. 2. 89. sz., 73., 74. t.)
2079. Bonifacius VIII.: Liber VI. Decretalium cum glossa Iohannis Andreae. — XIV. sz. 113. fol. Díszesen illuminált. Gótikus, vaknyomásos bőrkötés, veretek nyomaival. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. (H. V. 2. 219—220. l.)
2106. Bonifacius VIII.: Liber VI. Decretalium cum glossis marginalibus et apparatu Iohannis Andreae. — XIV. sz. 228 fol. Szép iniciálékkal, de csak a kötet első felében. Sima félbőr-fatáblás bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. (H. VII. 2. 40. sz.)
2139. Martinus Polonus: Martiniana Decreti. Korvina. (C. L. 424. sz. — B. C. 168. sz.)

2145. Glossae in Decretales Gregorii IX.—XIV. sz. 152 fol. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe vitt könyvek közül való.
2146. Occam, Iohannes: Directorium iuris. — XIV. sz. 252 fol. „finitum . . . in Castro Strigoniensi." Scriptor Thomas Temlinus. Gótikus lapszéldísz nyomaival (az első levél kivágva.) Sima fatáblás bőrkötés.
2179. [Excerpta e I. parte Decreti Gratiani cum rubrica.] „Liber distinctionum". — XII/XIII. sz. 32 fol. Illuminált. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. Fol. 7^{v} „Iohannes lector Colocensis excerpsit praenotatas quaestiones de quodam apparatu decretorum." (C. L. 857.)
2202. Pars repertorii alphabetici iuris canonici litteras N usque S complectens. — XIV. sz. 96 fol. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.
2263. Iustinianus: Institutiones cum glossis. — Authenticae cum glossis. — Codicis libri X—XII. cum glossis. — Consuetudines feudorum. — XIV. sz. 264 fol. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe vitt könyvek közül való.
2271. Haly Aberudiam: Commentarius in Ptolemaeum. Korvina. (C. L. 314. sz. — B. C. 169. sz.)
2295. Iohannes Ianuensis de Balbis: Grammatica. Catholicon A—F. (A 2. rész elveszett.) — XV. sz. eleje. 291 fol. egy díszes iniciáléval és sok egyszerűbb dísszel. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. „Hoc volumen cum sua secunda parte sibi fecit ligari et taliter compleri . . . Thomas decretorum doctor Archidiaconus Nitriensis et canonicus in ecclesia Strigoniensi et in ecclesia Strigoniensi et ecclesie Sancti Adalberti martyris ante mortem donavit et tandem cito ab hac luce migravit . . . MCCCCXXX^{o}."
2343. Trapezuntius: Compendium grammaticae. Korvina. Jelenleg már OSZK Clmae 428.
2363. Regiomontanus: Canones. Korvina. Jelenleg már: OSZK Clmae 412.
2365. Bonfini: Symposion. Korvina. Jelenleg már OSzK Clmae 421.
2384. Platon: Opera. Korvina. (C. L. 507. sz. — B. C. 170. sz.)
2388. Ptolemaeus: Centiloqium. — Tractatus de regimine principum. — Explicatio locorum biblicorum. — XIII. sz. 56 fol. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. (C. L. 553. sz.)
2391. Chalcidius: Altividi de immortalitate. Korvina. Jelenleg már: OSZK Clmae 418.
2458. Thomas Aquinas: De rege et regno. Korvina. (C. L. 642. sz. — B. C. 171. sz.)
2458. Thomas Aquinas: De rege et regno. Korvina. (C. L. 642. sz. — B. C. 171. sz.)
2463. Boëthius: Arithmetica. Geometrica minora. Mensura monochordi. — XIII. sz. 42 fol. Piros bőrkötés. „Iste liber est fratris Benedicti Engn (?) studentis fratrum ord. praedicatorum. Donatus est a fratre Nicolao prouinciali Anno domini MCCCXLVII." „Ego freter Benedictus Engn. studens pestiensis". (L. Csapodi Csaba: Egy pesti domonkos kódex és a „pest" köznév. MKsz 1978. 157—158. l.)
2485. Trapezuntius: Isagoge dialectica. Korvina. (C. L. 671. sz. — B. C. 172. sz.)
2489. Tribrachus: Eclogae. Vitéz János kódexe. Jelenleg már: OSZK Clmae 416.
2815. Aegidius Columna: De regimine principum libri III, in linguam Germanicam-tanslati. — Versus hexametri Latini cum versione Germanica et prosaica, directi ad ducem Albertum. — 1412. Wien. „per Johannem lewbsa tund studentem Wuennensem". A kódex tehát nem magyar eredetű, azonban a kötéshez a csatári kolostor stilonáriumának töredékeit használták föl (Zala megyei adatok, királyi oklevéltöredék a Csatári Biblia elzálogosításáról.) A kiemelt töredékek jelzete: Ser. n. 14.458.
3099. Livius: Historiae decades I., III., IV.—XIV. sz. 256 fol. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. Vitéz János glosszáival.
3118. Lutatius Placidius: Scholia in Statii Thebaidos. — XV. sz. 51 fol. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való, de Pflugk

jegyzékében nincs benne. Tollius[6] ad hírt róla. „Galeotti martii narnensis liber" (autográf írással.) (C. L. 609. sz.)

3124. Ptolemaeus: Liber iudiciorum. Et alia plurima opera astrologica. — XV. sz. 212 fol. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

3150. Boëthius etc. Csontosi jegyzékében már benne van, de utóbb Jakubovich E. 1374-ből való magyar nyelvű glosszákat talált benne: Magyar Nyelv 1927. 33—36. l.)

3167. Aristoteles: Historiae animalium libri X.—XV. sz. 96 fol. Sima fehér bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe vitt könyvek közül való. (C. L. 55. sz.)

3173. Ovidius: Metamorphoseon libri. — XV. sz. 172 fol. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

3250. Donatus: Arc grammatica. — Beda Venerabilis: Figurae. De metris. — Servius Honoratus: De quantitate syllabarum. — Phocas: Grammatica. — Gratiarum actio pro doctoratu. — Merarius: De quantitate syllabarum. — Servius Honoratus: In primam Donati editionem. — Augustinus Dati: Elegentiae minores. — Gasparinus Bergomensis: Exordia super rhetoricam novam Ciceronis. — Pseudo-Cicero: Synonyma. — Poggius Florentinus: An seni sit ducenda uxor. — Nicolaus Perotti: Libellus de metris. De gravibus metrorum. — Hippocrates: Jusiurandum. Latine a N. Perotti. — Partes orationis Latinae indeclinabiles. — 1469. „per me Benedictum Gayssprunner (?) de wollenzach (?). „Istum librum dedit ad bibliothecam collegii ducali [Wien] magister petrus gotfart ex corona." (U. III. 1. 71. l.)

3358. Miscellanea historica. — 1476, 1477. Johannes Beckensloer könyve, de mivel a kódex tartalma erősen salzburgi vonatkozású, bizonyára már salzburgi tartózkodása idejéből. (U. III. 1. 74. l.)

3368. Petrus Blesensis: Epistolae. — XV. sz. 141 fol. Sima félbőr-fatáblás bőrkötés. Lehetséges, hogy a Budáról 1686-ban elhozott könyvek közül való.

3374. Codex Sambuci. Chronica Hungarorum. Jelenleg már: OSZK Clmae 406.

3497. Rudbertus monachus: Historiae Hierosolymitanae libri VIII. — Marco Polo: De conditionibus et consuetudinibus orientalis regionis. — 1442. Firenze. 115 fol. Illuminálás: csak tollrajzú iniciálé. Eredeti bőrkötés. „Iste liber est (áthúzva, helyette: fuit) Magistri Sigismundi obrecht de lengenveld [pozsonyi kanonok]. Nunc magistri Cristoff tunc temporis plebani in Hangstorf 1493." A hátsó táblán egy vár rajza, 1500. évszámmal és 5 hexameter: „Parcere prostratis scit nobilis ira leonis", ugyanaz, mint a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 13. jelzetű korvinájában. (U. I. 2. 57. l.)

3571. Officium B. Mariae Virginis. — 1465—67. 233 fol. Meglehetős kezdetleges illuminálással. A kalendáriumban magyar szentek. Van benne egy magyar nyelvű tízparancsolat. (Új magyar nyelvemlékek. Magyar Nyelv 1924. 85. l.) A mondseei kolostorból került Bécsbe.

3949. Bartholomaeus de Glanvilla sive Anglicus: De proprietatibus rerum. — XV. sz. 203 fol. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. Van benne egy magyar nyelvemlék. (Csapodi Cs.: Magyar nyelvű babonás imádságszöveg egy XV. századi kódexben. MKsz 1976. 126—128. l., 1 t.)

3956. Thomas Aquinas: Quodlibetum theologicum. Tractatus de uniformitete formarum. — XV. sz. 158 fol. Magyar reneszánsz bőrkötésben. Az 1686-ban Budáról Bécsbe szállított kódexek közül való. Benne egy papírtöredéken: „Georgius ewsi Administrator strigoniensis." (C. L. 647. sz.)

3959. Nicolaus de S. Sophia et Iohannes de S. Sophia: Consilia seu receptae medicae. — Solinus: De variarum herbarum et radicum qualitate et virtute medica. — Vocabularius alphabeticus herbarum. — 1394. Padua. 263 fol. sima liláspiros bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. Van benne egy 1486-ban Budáról keltezett levél a kápolnaispánhoz címezve. Az előzék szép iniciáléval díszített XIII/XIV. századi pergamenlevél. Betáblázócsík héber Thora-töredék. (C. L. 873. sz.)

[6] Tollius, Iacobus: *Epistolae itinerariae.* Ed. H. C. Hennius. Amstelodami 1700.

3970. Quaestiones in librum IV. Sententiarum. — Canticum Canticorum cum versione Germanica. — Sermones de sanctis. — Iacobus de Cessolis: Ludus scaccorum. — Stella clericorum. — Notabile de sacerdotibus. — Notabilia de Dominicali oratione. — XV. sz. 236 fol. Némileg díszített kezdőbetűkkel. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

3976. Tractatus de meteoris. — XV. sz. 126 fol. Egy díszes figurális iniciáléval, különben dísztelen. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. Bele van kötve egy levél, amelyet Pálóczy György esztergomi érsek 1435 táján Milánóból Pálóczy Mátyushoz (1435—37 nádor) intézett.

3979. Bernardus de Parentinis: Dicta sanctorum patrum de sollemnitatibus missarum. — Hericus de Frimaria: Tractatus super Decalogum. — Guillelmus de Lanicea: Dieta salutis. — Iohannes de Erfordia: Tractatus de confessionibus audiendis. — 1431—37. 193 fol. „per manus Ipoliti de Weresmarth studentis ac Decliniste Quinqueecclesiensis nati Ambrosii de Senthgwrgh . . . in scola (!) predicte Civitatis. Anno D. MCCCCXXX primo." Egy nagyobb és több kisebb díszes kezdőbetűvel. Sima bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. „Iste liber fuit condam Ipoliti de weresmarth . . . concessus M. mathie Bach(?) Cantorj et concionatori et debet devoluj ad Ecclesiam . . . Bachiensem 1453." (C. L. 792. sz. — Petrovich Ede: Veresmarty Ipoly pécsi kódexe. Irodalomtörténeti Közlemények 1968. 672—676. l.)

3985. Petrus Lombardus: Glossa super epistolas Pauli, pars II. — 1363. 203 fol. Díszes fekete-vörös iniciálékkal. Kötés: új. „reportate Wienne per stephanum scholarem de chöttze (= Köpcsény) Anno domini MCCCLXIX." Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. Kötésén XXII. János pápa oklevele 1328-ból a pannonhalmi apáthoz. — A könyv végén egy sor eddig föl nem oldott titkosírással. (U. I. l. 63. sz.)

3991. Nicolaus de Lyra: Postilla in Pentateuchum. — 1465. 187 fol. Illuminálás: csak nagy vörös kezdőbetűk. Vaknyomásos gótikus bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. „Iste liber est conuentus sancti Thome martyris Quinqueecclesie fundati fratrum predicatorum". „Hunc librum habet Magister Nicolaus de Ezeek praedicator eccelsie Quinqueecclesiensis a fratre Paulo ordinis predicatorum per modum concambii propter Epistolas Hieronimy (!)" (C. L. 443. sz. — U. III. 1. 107—108. l. III. 2. 272. t.)

3992. Nicolaus de Dinckelspül: Commentarius in librum IV. Sententiarum. — XV. sz. 448 fol. Néhány díszesebb iniciáléval. Gótikus vaknyomásos bőrkötés. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. „Collegy Christi Strigoniensis liber."

3995. Commentum in libros Physicorum et Metaphysicorum Aristotelis. — XV. sz. 104 föl. Zöld bőrkötés. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

3998. Quaestiones in librum IV. Sententiarum. — XV. sz. 94 fol. Magyar vaknyomásos reneszánsz bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

4007. Eypheus: Commentarius in Aristotelis praedicamenta. — Augustinus: Praedicabilia. Praedicamenta. — Articuli Avicennae. — Distinctiones communes usitatae Parisiis. — Tentamen conceptus signis quibuslibet fixandi. — De arte praedicandi. — Introductio in chiromantiam. — Marienwerder; Calendarium cyclicum. — Praelectiones Parisiis factae de arte praedicandi. — Laurentius Aquilegiensis: Ars dictandi ad tabelliones Bononiae. — Tractatus de philosophia naturali. — Tractatus de ente. — Tractatus de logica. — Thomas Aquinas: De generibus scientiarum. Tractatus de dimensionibus. — XV. sz. 301 fol. „Per me nicolaum de merienwerder". — Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. Bejegyzések: „Johannes Prehrdj" 1439. — „Stephanus de Bordcz (?) — Symon carolus de Karachonfalwa. — „Executor plebanus de chereny de Karad. — A kanedáriumban Sz. István, Imre, László.

4036. Quaestiones variae ex iure canonico. — Alanus ab Insulis: Summa de omnibus vitiis. — Quaestiones ethicae. — Inhibitiones a communione

fidelium. — Biblia excerpta et glossata. — Augustinus: Soiiloquia. — Iacobus Zocchi: Dicta de iure canonico. — Sermonum fragmenta. — 1477. 299 fol. „per manus Wolfgangi de Wacya" 1477. Sok kisebb-nagyobb díszes iniciále. Új kötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. „Liber magistri Micheli (!) de Kapolna canonici ecclesie Iauriensis." „nunc Magistri Jacobi de Kapolna, legatus altari Sancti Iacobi et Augustini."

4146. Iohannes Eschuid: Summa astrologiae iudicialis. — Leopoldus de Austria: Fragmentum III. tractatus de astrologia iudiciaria. — De annorum revolutionibus. — Aben Esra vel Abraham Avenar: De planetarum coniunctionibus. — XV. sz. 264 fol. Több díszített kezdőbetű, csillagászati ábrák. Reneszánsz vaknyomásos (valószínűleg magyar) bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. (C. L. 915. sz.)

4147. Chrysostomus: Semones LXXI latine versi. — De raparatione lapsi. — de titulo triumphali . . . secundum Bernardinum de Senis sermo. — XV. sz. Több díszesebb iniciálé. Kötés: új. Valószínűleg az 1686-ban Budáról Bécsbe szállított könyvek közül való.

4169. Commentarius in librum II. Decratalium Gregorii IX et in quasdam Clementinas. — 1449. 350 fol. „Anno 1449 multum festinanter scripsi". Több díszített lapszélkeret. Kötés: új. Valószínűleg az 1686-ban Budáról Bécsbe szállított könyvek közül való.

4182. Commentarius in librum III., IV. et V. Decratalium. — XV. sz. 292 fol. Díszesebb vörös és kék kezdőbetűk. Sima bőrkötés. Az 1686-ban Budáról Bécsbe szállított könyvek közül való.

4227. Commentarius in Rubricam Decretalium de judiciis. — XV. sz. első fele. Kötés: új. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. Benne egy levél (pecséttöredékkel) Péter váci püspöktől Temesvári. Miklós esztergomi vikáriushoz. (1425—57.) (C. L. 958. sz. — H. VI. 1. 76. sz)

4229. Lapus de Castillionchio: Allegationes abbreviatae per Antonium de Butiro. — Guilelmus Holborch: Collectio conclusionum Rotae 1376—1381. — XV. sz. 395 fol. Illuminált. Kötés: új. „Sacristie Strigoniensis". (H. VI. 1. 111—112. l.)

4237. Sermones in evangelia. — Petrus Lombardus: Libri Sententiarum excerpti. — Lucidarius sive dialogus inter magistrum et discipulum. — Sermo de cupiditate. — Cyprianus: Tractatus de abusionibus seculi. — Augustinus: De corporis et animae misera vita. — Chrysostomus: Sermo de patientia. — De conflictu vitiorum et virtutum. — Evangelium apocryphum. Infantia Salvatoris. — Collectanea theologica. — XV. sz. 326 fol. „Manu propria Valentinus presbiter." Sima bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. Bejegyzés: (fogalmazás) „Venerabilis Ludovicus dei gratia Rex Ungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris Capitulo strigoniensi salutem et gratiam." (C. L. 975. sz.)

4253. Innocentius III.: De miseria conditionis humanae. — Bernhardus Claravallensis: Liber apologeticus. — Tractatus moralisatus. — Themata sermonum de sanctis. — Paradisus animae. — Speculum peccatoris. — Augustinus: De lapsu mundi. De vita Christiana. — Isidorus Hispalensis: Synonyma excerpta. — Augustinus: De vera et falsa poenitentia. Admonitio. De conflictu vitiorum. — Bernhardus: De quattuor gradibus. — Richardus a S. Victore: De quattuor gradibus. — Collectanea praesertim ex operibus Bernhardi, Gregorii et Hieronymi decerpta. — De laudibus B. Mariae V.—XV. sz. 192 fol. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

4254. Lectura in Libros Sententiarum. — Tabula in S. Thomae Aquinatis opera. — Auctoritates sanctorum patrum ac doctorum. — Expositiones rariorum verborum, partim Germanice. — Synonyma. — XV. sz. 264 fol. Illuminálás: vörös-fekete-kék rajzú iniciálék. — Egykorú gótikus vaknyomásos bőrkötés. — „Iste liber est Magistri Sigismundi obrecht de lengenfeld" (pozsonyi kanonok).

4262. Petrus Lombardus: Glossa ordinaria super Epistolas Pauli apostoli. — XIV. sz. 182 fol. Illuminálás: vörös-fehér-zöld iniciálék. — Egykorú gótikus vaknyomásos bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. (C. L. 829. sz.)

4470. Bertrandus de Turre nobili: Opus quadragesimale, videlicet postilla super epistolas quadragesimales secundum ordinem, quo legitur in eccelsia Romana. — Sermones dominicales. — 1390. Buda. 351 fol. „1390 finitus iste liber. Et comparatus per dominum petrum praedicatorem nove montis pestiensis." „lector ora pro domino nicolao dyterichspach Qui scripsit hunc libellum." Áthúzva: „Johannis presbiteri dicti Tusnowicerum". 1391 „petrus praedicator Budensis". 1390 „hunc librum comparavit dominus petrus praedicator Budensis in summa ecclesia ad beatam virginem." Aggsbach, kartauzia. (U. I. 1. 67—68. l. I. 2. 219—220. l.)

4596. Commentaria in Evangelium secundum Matthaeum. — XV. sz. első fele. Magyarországi gótikus vaknyomásos bőrkötésben. „Anno domini 1449 fui admissus ad legendum." „Magister Sigismundus obrecht de lengenuelde in theologia baccalaureus posoniique (quod et histropolis dicitur) cum erigeretur Vniuersitas ex primis collegiatus hunc librum loco trium flor. Vngaricarum, quas de gradibus in facultate perceptis eidem debuit, coram tota facultate existente obtulit 1474." (U. II. 2. 511. l. — Csapodi Cs.: Az Academia Istropolitana egy fönnmaradt könyve. MKsz 1976. 262—265. l. és németül: Armarium 1976. 45—48. l.)

4659. Henricus de Hassia: Tractatus de potestate clavium. — Oratio rhytmica de doloribus B. Mariae V. — Quaestiones theologicae. — Iohannes Gerson: Tractatus tripartitus. — Tractatus rubricatus. — Hugo cardinalis: Liber confessionum. — Henricus de Hassia: Epistola. Tractatus de Verbo incarnato. — Responsum fac. theol. stud. gen. Viennensis: De thesibus circa incarnationem 1385. Ulmae. — Henricus de Hassia: Tractatus de discretione spirituum. De sacrificio missae. — Versus memoriales. — De modo assistendi moribundis. — Innocentius III.: Expositio missae. — Henricus de Hassia: Tractatus de accipienda eucharistia. — Sermo de eucharistia. — Henricus de Hassia: Sermo. — Speculum animae. Expositio Decalogi. Epistola de contractibus. De rerum temporalium vanitate. — Epitaphium Henrici de Hassia. — Repetitiones scholasticae. — Collecta de Repertorio Iohannis Andreae. — Conclusiones super IV. Decretalium. — Commentatiuncula de gradibus affinitatis et consanguineitatis. — Nicolaus de Dünkelspühl: Tractatus de septem peccatis capitalibus. — Adversaria ascetica. — Henricus de Hassia: De rerum temporalium vanitate. — Epistola paraenetica ad Judeos. — XV. sz. 382 fol. Scriptor „Hainricus de Marpurg" 1420. — Egykorú kötés. „Ego Iohannes de Otting d. d. Archidiaconus Soproniensis hunc librum Registravi singulaque in eo contenta consignavi." 1459. (U. II. 1. 108. l., II. 2. 164. t.)

5051. Commentarius in libros V Decretalium. — 1451. 470 fol. „Per me Symonem de darwas de hanwa arcium liberalium Magister" 1451. „Collegii Christi Strigoniensis". Magyar bejegyzés: „zegen teologosok". (U. II. 1.)

5077. Formularius cancellariae curiae Romanae alias Stylus curiae Romanae. — XV. sz. 477 fol. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. Az egyik szöveg: „Dilecto Filio Johanni de Vsk preposito Quinqueecclesiensi." (C. L. 984. sz.)

5085. Novella super VI. Decretalium Bonifacii VIII. — Eadem novella ab alio glossata. — Thomas de Bipartita seu Piperata: Tractatus de praesumptionibus et judiciis. — Solutiones super glossas contrarias in iure canonico. — Magister Bernardus: Margarita seu breviarium iuridicum. — Bartholomaeus Brixiensis: Brocardica iuridica. — XV. sz. 349 fol. csak díszes piros kezdőbetűk. Egykorú bőrkötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

5093. Commentarius in titulos XX—XXX. libri II. Decretalium. — XV. sz. 493 fol. Új kötés. A Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

5101. Commentarius in librum II. et III. Decretalium. — Commentarius in quosdam titulos libri VI. Decretalium. — Tractatus de iure patronatus. — Tractatus in quosdam titulos Decretalium. — Commentaria in librum V. Decretalium. — Recollecta super cap. Ne prelati . . ." — De schismaticis et ordinatis. — De homicidio. — Expositio rubricae de torneamentis. — Recoll. de raptoribus. — XV. sz. 734 fol. „per manus

Nicolai Ostphy de Azconfalua" 1454. — Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. A fol. 49—50 közt bekötött külön lapon: „Decretalium Gregorii IX . . . quibus in fine adiunctum est Sigismundi Imperatoris Decretum Quintum super modo exercituandi editum A. C. 1435. Nec non Diploma Thomae Praepositi et Conventus". A jelzett darabok nincsenek a kódexben. A lap talán a későbbi bekötés alkalmával került ide.

5102. Tractatus, quo Gregorius XII. verus et legitime electus pontifex probatur. — Andreas Constantinopolitanus: Sermo recitatus Constantiae tempore concilii generalis. — Arengae coram pontifice recitandae. — Iohannes XXII. papa: Regulae. — Praerogativae universitati Parisiensi concessae. — XV. sz. 175 fol. Egy szép piros-fehér iniciálé van benne. Kötés: új. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

5107. Commentarius in libros titulosque varios Decratalium. — Iohannes de Deo: Summula de arbore consanguineitatis. — XV. sz. 602 fol. Félbőr-fatáblás bőrkötés gótikus vaknyomással. Egy bekötött pergamenlapon két arenga szövege: „Hanc arengam fecit Johannes de Westfalia fr. min. Prior Henrici de Ast. Henricus de Hall professor utriusque iuris . . . palacio regis francie". Ennek ellenére valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

5112. Buridanus, Iohannes: Quaestiones in libros physicorum Aristotelis. — — Abbreviata Physicorum Aristotelis. — 283 fol. „finitus . . . per Conradum de burgkunstet." 1411. Szép iniciálékkal. Zöld bőrkötés egyszerű átlós vonalakkal. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

5114. Palomar Iohannes: Tractatus de concilio Basileensi. — Iohannes de Turrecremata: Responsiones. — Tractatus de variis concilii Basileensis quaestionibus. — Acta varia conc. Basil. — XV. sz. 123 fol. Teljesen dísztelen. Kötés: újabb. Előzékként Gunzo olmützi püspök, prágai adminisztrátor oklevele a huszitákról és egy utóbb beragasztott német nyelvű levél Laurentius capellanustól, kelt Wolvinch-ban. Mégis bizonyosra ra vehető, hogy a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való. (Pflugk.)

5121. Miscellanea. (Commentarius in Decretum Gratiani. — Franciscus de Zabarellis: Expositio arboris affinitatis. — Odofredus Beneventanus: Opusculum de positionibus. — Dinus Rossoni de Mugello sive Mugellanus: Opusculum de I. et II. Decretorum. — Antonius de S. Petro: Repetitio de arbore consanguineitatis. — Iohannes Gerson: De celebratione missarum. De arte audiendi confessiones. De remediis contra recidivum in peccatis. — Sermo de efficaci oratione. — Iohannes de Calderini: Tabula secundum ordinem alphabeticum super V. et. N. Testamentum, necnon Decretum et Decretalia. — Epitome librorum V. et N. Testamenti. — XV. sz. 298 fol. Egyszerű, vonalas bőrkötés, piros-kék virágmintás metszéssel. — „Liber ecclesie Strigoniensis." 1665-ben az ambrasi gyűjteményből került Bécsbe.

5133. Cassiodorus: Expositio psalmorum 91—150. — XV. sz. 204 fol. Sima bőrkötés. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

5249. Collectanea medica. — Vocabularius herbarum Latino-Germanicum. — XV. sz. 181 fol. Vaknyomásos gótikus bőrkötésben. Valószínűleg a Budáról 1686-ban Bécsbe szállított könyvek közül való.

7305. Formularium cencellariae Wladislai II. Epistolae Latinae et Bohemicae. 1504. Kötés: újabb. Az ambrasi gyűjteményből került Bécsbe. Tekintettel arra, hogy Ulászló cseh kancelláriája is Budán működött, föltehető, hogy ez budai kódex. De lehetett akár a magyar kancelláriáé is.

12.758. Livius: Historiarum decas IV. Korvina. (C. L. 404. sz. — B. C. 173. sz.)

12.989. Thomas Aquinas: Secunda Secundae. XIV. sz. 3. negyede. 280 fol. Illuminált. XV. századi gótikus vaknyomásos bőrkötésben. A XV. sz. végén a lövöldi kartauziaké volt, „Ad leweld pertinet". (H.)

14.447. Miscellanea theologica. — 1430—1432. Csázma (Szlavónia). 319 fol. „per Iohannem prutenum . . . Czasme In sclauoina". (U. II. 1. 157. l., II. 282. t.)

14.457. Miscellanea. — 1430. Csázma (Szlavónia). 279 fol. „per manus Iohannis pruteni in Czasman Sclauonie ac succentorem ibidem". (U. II. 1. 158—159. l.)

14.480. Zacharias Chrysopolita: Unum ex IV seu concordia evangelistarum. — Fragmenta. — Hieronymus: Tractatus de essentia divina. — Hexametri. — 1430—31. Csázma (Szlavónia). „In Capitulo Czasmensi per me Iohannem prutenum." (U. II. 1. 160—161. l., II. 2. 262. t.)

15.019. Addobrandinus de Tuscanella: Tractatus super XII articulos fidei. — Tractatus super X praecepta legis. — 1319. 76 fol. „Francischinus de Montescilicia fr. eremitarum S. Augustini. Kötés: új. „Iste liber est religatus impensis fratris Martini de Hungaria civitatis Quinqueecclesiarum lectoris ordinis fratrum heremitarum divi Augustini . . . Anno . . . 1492." A kötés már nincs meg. (H. V. 1. 29. sz. — U. I. 1. 186. l., I. 2. 81. t.)

Ser. nov. 2701—2702. Biblia Latina I. II. (Csatári vagy Admonti Biblia.) XII. sz. Magyarország vagy Salzburg? Díszesen illuminált, a XII—XIII. században a csatári kolostor tulajdona, a XIII. században elzálogosították, a XV. század óta Admontban volt. (Wehli Tünde: Az Admonti Biblia. Budapest 1977.)

Hist. gr. 1. Ptolemaios. Korvina. (C. L. 554. sz. — B. C. 174. sz.)

Hist. gr. 8. Nikephoros. Korvina. (C. L. 455. sz. — B.C. 175. sz.)

Hist. gr. 16. Zonaras. Korvina. (C. L. 708. sz. — B. C. 176. sz.)

Phil. gr. 29. Aristoteles. Kétes korvina. (C. L. 56. sz.)

Phil. gr. 135. Oppanos. Kétes korvina. (C. L. 459. sz.)

Phil. gr. 140. Heron. Kétes korvina. (C. L. 320. sz.)

Phil. gr. 289. Hesiodos — Euripides — Sophokles — Theokritos — Aristophanes. — Homeros. Korvina. Bakóc Tamás aláírása van benne. (C. L. 321. sz. — B. C. 177. sz.)

Suppl. gr. 4. Chrysostomos. Korvina. (C. L. 173. sz. — B. C. 179. sz.)

Suppl. gr. 30. Diodoros. Korvina. (C. L. 225. sz. — B. C. 180. sz.)

Suppl. gr. 45. Vocabularium Graeco-Latinum. — c. 1450. Ferrara. Janus Pannonius autogr. XV. századi magyarországi vaknyomásos bőrkötésben. (C. L. 1013.) — Csapodi Cs.: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára. (Janus Pannonius. Tanulmányok. Bp. 1975. 189—208. l.

Theol. gr. 1. Chysostomos. Korvina. (C. L. 174. sz. — B. C. 178. sz.)

Theol. gr. 154. Evangelia. Kétes korvina. (C. L. 817. sz.)

Theol. gr. 219. Basilius. Kétes korvina. (C. L. 105. sz.)

Theol. gr. 337. Evangelia. Kétes korvina. (C. L. 816. sz.)

CSAPODI CSABA

Bakócz Tamás újabb nyomtatott búcsúlevele. A *Magyar Könyvszemle* hasábjain korábban már ismertettem Bakócz Tamásnak az 1514. évi keresztes hadjárat hirdetésére nyomtatott búcsúlevelét.[1] Ez eddig az egyetlen ismert dokumentuma ennek a Dózsa-féle parasztháborúba torkolló vállalkozásnak. A maga is jobbágy származású magyar prímás 1513 márciusában — nagy reményei ellenére — alulmaradt a pápaválasztáson. Nagyratörő reményeit a Medici családból származó X. Leó hiúsította meg. Csalódott magyar vetélytársát az új pápa igyekezett Rómából eltávolítani, és ehhez megfelelő indítékot keresni. Így megbízta az anyagiak iránt rendkívül fogékony esztergomi érseket a törökök ellen hirdetendő keresztes hadjárat megszervezésével. Az ehhez kapott pápai legátusi felhatalmazás — a nagy társadalmi tekintély mellett — ugyanis komoly pénzbeli előnyöket is jelentett Bakócz számára. Az ozmánok elleni fegyverbe hívás ugyanis együttjárt az ennek érdekében a hívek által nyújtott anyagi támogatás összegyűjtésével. Ebből természetesen a saját és az általa működtetett szervezet költségeit — a kereszt hirdetésének kiadásai címén — levonhatta. Az összegszerűségek megállapításánál azonban — az ezt a kérdést viszonylag pontosan szabályzó pápai rendelkezések ellenére — mindenekelőtt Bakócz magával szemben nem mindig szigorú lelkiismerete volt a döntő.

[1] *Magyar Könyvszemle* 1977. 213—221.

A fentiek után különös figyelmet érdemel a most előkerült újabb, ugyancsak nyomtatott búcsúlevél.[2] A felvidéki szenci járás szakolcai (Skalica) levéltárában őrzik az egykori Bársony család egyetlen középkori iratát, amely Bakócznak 1519-ben kelt oklevele. Az irat tulajdonképpen egy előre nyomtatott űrlap kitöltésével jött létre.[3] A címe: *Forma bullarum confessionalium cum altari portatili.* Ebben Bakócz Tamás, mint apostoli „legatus a latere" felhatalmazást adott a kedvezményezetteknek, akiknek a nevére a nyomtatványt kitöltötték, hogy az általuk választott paptól a megfelelő pápai előírások alapján gyónás után a bűnöknek a szokottnál jóval szélesebb körében nyerjen feloldást, ill. teljes búcsúban részesüljön.

Ez a mai szemmel meglehetősen szokatlan eljárás természetesen csakis a saját kora felfogásával és szokásaival magyarázható, amelyről az 1500. évben hazánkban hirdetett búcsú során kibocsátott hasonló ún. búcsúlevelek ismertetése során már röviden írtam.[4] Bakócz oklevelének megértése érdekében mégis szükségesnek tűnik — ha csak egészen nagy vonásokban is — felvázolni azt az elvi és gyakorlati helyzetet, amelyben az említett okirat keletkezett.

A katolikus egyház azt tanítja, hogy a bűnért büntetés jár. Tehát az elkövetett rossz cselekedetekért azokkal arányos szenvedéssel kell számolni. A kiengesztelés történhet mind a földi élet során, mind a túlvilágon: itt jócselekedetek (imádság, alamizsna, böjtölés stb.), odaát vagy meghatározott időre szóló, ideiglenes (tisztítótűz), vagy örökös (pokol) szenvedés formájában. A hívők azon igyekeznek, hogy legalább a legnagyobb rosszat, vagyis a poklot elkerüljék. Ennek érdekében igénybe veszik a gyónást, vagyis amikor az Isten képviseletében a katolikus egyház egyik papjának megvallják bűneiket, azokat megbánva és a megadott elégtételt, jócselekedetet elvégezve elnyerik a bűnbocsánatot, a feloldozást.

Vannak azonban olyan súlyos bűnök (pl. szentségtörés), amely alól a feloldozást csak az Isten földi egyházának vezetője, a pápa, ill. annak megbízottja (pl. püspök) adhat. Ezek az ún. fenntartott, rezervált esetek. A gyónás megfelelő elvégeztét követő feloldozás az örök szenvedés, a pokol elöl menekülést nyújt, azonban az ideig tartó — akár a földön, akár a tisztítótűzben — még elviselendő büntetés ellen nem. A kínlódástól félő híveket ettől csak az ún. teljes búcsú elnyerése szabadíthatja meg, amelynek egyedüli engedélyezője az egyház valamennyi hívének jócselekedeteiből és az isteni kegyelemből összegyűlt ún. „lelki kincstár" kezelője, a római pápa.

Ő személy szerint természetesen már a középkor végén is csak igen korlátozott számban végezhetett ilyen teljes búcsúhoz vezető gyóntatást, azonban az e célra kiküldött, speciális megbízottjai, a legátusok közvetítésével az egész akkori világon mód nyílott erre. Az ilyen pápai kiküldetés azonban csak bizonyos meghatározott alkalmakra és pontosan kijelölt területre történt. Ebben a körben azután a legátus — többnyire további megbízottak közbejöttével — a pápai bullában foglalt felhatalmazás alapján olyan engedélyt adhatott az egyes hívők, vagy azok meghatározott csoportja számára, hogy a megállapított feltételek teljesítése esetén a maguk által választott gyóntatótól egyrészt a rezervált esetek többségében is kaphattak feloldozást, másrészt teljes búcsúban részesülhettek. Az így nyert különleges jogokat, privilégiumokat bizonyították az ún. búcsúlevelek.[5]

Az alapfogalmak eme szükségszerűen elnagyolt tisztázása után már feltehetően világosabban érthető a konkrét helyzet Bakócz búcsúleveleivel kapcsolatban is. Az 1513. július

[2] E helyen is köszönetet mondok Szentgyörgyi Máriának, aki erre a figyelmemet felhívni szíves volt.

[3] Másolata: Országos Levéltár (Budapest), Filmtár C 1424/6.

[4] *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1960.* 241.

[5] PAULUS, Nikolaus: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter.* Paderborn 1923, II. 124 és III. 303.

15-én kelt és szeptember 3-án kihirdetett pápai bulla jogi alapot nyújtott számára a keresztes hadjárat meghirdetésére a törökök ellen. Azoknak a híveknek, akik a fenntartott esetekben feloldozást, valamint teljes búcsút akartak nyerni, valamilyen módon ki kellett venniök részüket e vállalkozás támogatásából. A legtermészetesebb módja ennek persze a személyes hadbavonulás volt, amint ezt Dózsa hívei tették. Azonban pénzbeli hozzájárulással is segíteni lehetett a törökök elleni hadjáratot, így ezeknek az adakozóknak a számára is megnyíltak az említett privilégiumok. Ennek bizonyítására készült az a nyomtatott űrlap, amelyet az 1514. évi parasztháborút kirobbantó keresztes hadjárat hirdetésére készült, és néhány esztendővel ezelőtt már részletes ismertetésre került.[6]

A most előkerült, második Bakócz-féle búcsúlevél ismertetését a fenti magyarázatokat tartalmazó kitérő után folytatni lehet. „Thomas" római bíboros, esztergomi érsek és konstantinápolyi pátriárka Magyar-, Cseh- és Lengyelország, továbbá számos más, a fentiekhez kapcsolódó területre az apostoli szék által kiküldött legátus ebben azt a privilégiumot adta, hogy a tetszés szerint választott gyóntatótól — néhány tételesen felsorolt és egészen súlyos eset (pl. a pápa elleni lázadás és összeesküvés) kivételével — a különben a pápa, ill. a püspökök részére fenntartott esetekben is akárhány alkalommal feloldozást nyerhessenek bűneik, ill. korábban tett fogadalmaik alól. További, egyben legnagyobb kedvezménynek számított a teljes búcsú elnyerésének privilégiuma, amely — amint erről a fentiekben már szó volt — a hívők legfőbb földi kívánságának beteljesülését jelentette. A hordozható oltár használatának viszonylag kisebb horderejű engedélyezése[7] járult még mindezekhez.

Az összes felsorolt kiváltság engedélyezéséhez Bakócznak a törökök elleni harc hirdetésére kapott és a már említett 1513. évi bullában rögzített felhatalmazása nyújtott jogi alapot. Ez a most előkerült búcsúlevél űrlap azonban — a másiktól eltérően — nem tartalmaz semmilyen utalást sem a keresztes hadjáratról. Ez teljesen érthető hiszen 1514. május 15-én azt maga az esztergomi érsek állította le, mert az parasztháborúvá válva immár a fennálló társadalmi rendszert veszélyeztette. Ez az intézkedése természetesen súlyos erkölcsi, de nem kisebb anyagi kárt jelentett személy szerint a magyar prímás számára. Érthető tehát az igyekezete, hogy a kudarcba fulladt vállalkozását követően a pápától nyert széles körű felhatalmazása alapján a még hasznosítható privilégiumokból igyekezett minél többet „anyagi erővé" változtatni.

Ismeretes, hogy Bakócz a viharos 1514. évi eseményeket követően azon igyekezett, hogy nyilván a saját tekintélyén esett csorba kiköszörülése végett is, a Jagelló- és a Habsburg-család közötti házassági szerződéseket létrehozza. A tárgyalások erről Pozsonyban kezdődtek, amelyre a prímás maga is odautazott. 1515. április 2-án, a nagyhét hétfőjén, mint pápai legátus mondott ünnepi misét a Szent Mártonról elnevezett, későbbi koronázó templomban. Itt latin, magyar, cseh és német nyelven olvasták fel azt a hirdetményt, amely tudtul adta, hogy legátusi hatalmánál fogva a jelenlevőknek teljes búcsú elnyerését engedélyezte.[8] Jól mutatja ez, hogy az esztergomi érsek a keresztes hadjárattól teljesen függetlenül is élt legátusi jogkörével, ill. az azzal járó felhatalmazásokkal.

A Magyarországon kibocsátott, nyomtatott űrlap kitöltésével létrejött és eddig ismert búcsúleveleket mind bizonyos konkrét célra meghirdetett alkalommal bocsátották ki: az 1480.[9] és az 1500. évi törökök elleni hadjárat,[10] 1505—1506-ban a Szent Antalról elneve-

[6] *Magyar Könyvszemle* 1977. 213—221.
[7] *Hittudományi Folyóirat* 1901. 805.
[8] Fraknói Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete.* Bp. 1889. 154.
[9] RMNy 6.
[10] *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1960.* 241—279.

Forma Bullarum Confessionalium cum Altari portatili.

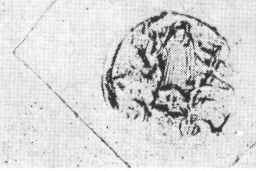
THomas Miseratione diuina Tit. sancti Martini in montibus sacrosancte Romani ecclesie presbiter Cardinalis Strigonien. Patriarcha Constantinopolitan. ad Hungarie Bohemie Polonie Datie Norwegie & Suetie Regna, nec nō Prussiā Russiam Liuoniā Lithuaniam Valachiam Sclauam Lusatiā Moraviam Transsiluaniā Sclauoniam Dalmatiam Croatiam & Moscouiam omnesq; et singulas Regionum & Prouinciarum predictorum Ciuitates Insulas Terras atq; loca illis subiecta & alia eis adiacentia apostolice sedis de Latere Legatus Dilectis [illegible] Salutem in domino sempiternā Sincere Deuotionis affectus quem ad Romanam ecclesiā & sedem Apostolicam gerere comprobamus merito nos inducit ut vos specialibus fauoribus & gratiis prosequētes illa vobis fauorabiliter concedamus p quæ conscientiarum pacem & animarum Salutem deo propitio acquirere Valeatis hinc est quod nos deuotis vestris supplicationibus inclinati vobis ut aliquē presbiterum idoneū secularem Vel cuiusuis ordinis regularē in vestro posse eligere Confessorē qui uita vestra comite in casibus sedi aplice reseruatis preterq; ofte[illegible] ecclesiastice libertatis Criminū heresis rebellionis aut cōspirationis in psonam uel statū Romani pontificis &c. [illegible] Sollicitatis litteris apticas. Supplicationū & cōmissionū Innuationis deprecationis occupatiōis aut de uastatiōis terrarū & maris Romān. ecclie mediate uel imediate subiectoꝝ officiē psonalis inspm uel aliū Prelatū homicidii in psonas in sacris ordinibus cōstituras phibitiōis deuotionis causa ac dictā Romān. curiā delationis armoꝝ & aliorū phibitorū ad partes infideliū ac aliorū omniū criminū & delictorū in Bulla quæ in die Cene dñi Romæ legi cōsueuit comprehensoꝝ, semel dūtaxat in uita in aliis uero quotiēs fuerit oportunū Confessionibus vestris diligēter auditis pro cōmissis p vos excessibꝰ & delictis quibuscūq; etiā grauibus & enormibus vobis debitā absolutionē impendere & penitentiam salutarē iniungere. Necnō uota quæcūq; ultramarino uiatiōis limināBeatorū Petri & Pauli Apl̄oꝝ ac sancti Iacobi in Compostella, necnon Castitatis & religionis uotis dūtaxat exceptis in alia pietatis opa cōmutare ualeat. Quodq; idē Confessor quē duxeritis eligendum omniū peccatoꝝ vestrorum de quibus corde contriti & ore confessi fueritis etiā semel in uita & in mortis articulo plenariā remissionem omnium peccatorum vestrorum in sinceritate fidei unitate sancte romane ecclesie ac obedientia & deuotiōe sanctissimi dñi nostri pape & successoꝝ suorū Romanoꝝ pontificū Canonice intrantiū persistentibus cōcedere & indulgere possit auctoritate aplica q̄ per Iras eiusdē sedis aplice sufficienti facultate muniti fungimur in hac parte tenore presentiū concedimꝰ pariter & indulgemꝰ. Sic tamē q; idē Confessor de his de quibus fuerit alteri satisfactio impendenda eum vobis p vobis si superstites fuerint uel per alios si forsan tunc trāsieri non faciendā iniungat quā vos uel illi facere omnino teneamini seu tenea[illegible] Et insuper liceat vobis habere Altare portatile cū debitis reuerentia & honore, sup quo in locis ad hoc congruētibus & honestis fine tamē alieni iuris preiudicio etiā ante[illegible] celebrat dies circa tamē diuinam lucem cū qualitas negotioꝝ pro tpe ingruentiū id exegerit Ita tamē quod id vobis aut cuilibet ex eisdem taliter celebranti ad culpā nequeat imputari Et si ad loca ecclesiastico interdicto auctoritate ordinaria supposita vos declinare contigerit in illis clausis ianuis excōmunicatis & interdictis prius excusis nō pulsatis campanis & submissa uoce in vestra ac familiariorū vestrorum domesticoꝝ presentiā dūmodo vos uel illi causam nō dederitis huiusmodi interdicto nec id vos uel illis cōtigerit specialiter incidi. Missas & alia diuina officia celebrare seu per proprium uel alium sacerdotē idoneū secularē uel cuiusuis ordinis regularem ut preferē celebrari facere possitis & ualeatis Preterea [illegible] ut temporibus prohibitis cum necessitas aut infirmitas superuenerit Cuis Butiro Caseo ac aliis Lacticiniis et etiā Carnibus necessitate & infirmitate huiusmodi durantibus de Confessarii [illegible] Medici dūtaxat & non alter uti & uesci etiā possitis & ualeatis Auctoritate & tenore supradictis licentiā auctoritatē & facultatem concedimus pariter & indulgemus Non obstantibus Constitutiōibus & ordinatiōibus aplicis ac tam prouincialibus q̄ Sinodalibus statutis & consuetudinibus generalibus uel specialibus Ceteris q; contrariis quibuscūq. Et ne q̄d absit propter hmōi gr̄am vel confessionē eligendi confessorē reddamini pelluio ecclesiastico ad illicita in posterū cōmittenda. Volumus q; si a sinceritate fidei unitate dicte sancte Romān. ecclesie ac obedientia & deuotione pfati dñi nostri pape uel successoꝝ suoꝝ Canonice intrantiū hmōi desiste[illegible] aut ex confidentia eiusdē concessionis uel remissionis aliqua forsan illicita in futurum cōmiserit, concessio & remissio presētes ac pōtes nō se[illegible] ire quo ad illas dūtaxat vobis nullatenus suffragentur Quodq; indulto celebrandi & celebrari faciendi ante diem Parce Vtamini quia cū in Altaris ministerio imoletur dominus noster Iesus Christus qui candor est lucis, certe cōgruit hoc non noctis tenebris fieri sed in luce. Datū [illegible] Anno Incarnationis dominice Millesimoquingentesimo [illegible] Pontificatus sanctissimi in Christo patris & dominī nr̄i dñi Leonis diuina prouidentia pape decimi Anno [illegible]

Forma absolutionis totiens quotiens.

MISEREATVR tui dominus noster Iesus Christus, & per meritum sue passionis te absoluat auctoritate cuius, & apostolica mihi in hac parte commissa & tibi concessa. Ego te absoluo ab omnibus peccatis tuis sedi apostolice non reseruatis In nomine Patris + & Filii + & Spiritus sancti. + Amen.

Forma absolutionis plenarie premissa Confessione.

MISEREATVR. tui &c. Et post uerba cōis absolutionis, dicat sacerdos. Iterum Apostolica auctoritate tibi concessa & mihi in hac parte cōmissa Absoluo te ab omnibus peccatis delictis & excessibus quantumcūq; enormibus hactenus per te cōmissis, ac a censuris quomodolibet incursis ea sedi apostolice reseruatis, in quantū mihi vltra tuas concedit. Et itez. remitto tibi per plenariā Indulgentiā oēm penam in Purgatorio, tibi debitam pro premissis, ac restituo te illi innocentie & puritati quam in baptismo accepisti. Ita q; decedenti tibi ab hoc seculo clause sint porte penarum & aperte ianue deliciarū Paradisi. In nomine Patris + & Filii + & Spiritus sancti + . Amen.

zett ispotályos rend,[11] 1508—1509-ben a római Szent Péter bazilika építése[12] és az 1514. évi ismét csak a törökök elleni hadjárat[13] javára. Bakócz most előkerült búcsúlevele ezzel szemben nem tartalmaz már semmi ilyen pontosan körvonalazott alkalmat sem, hiszen ez csak mintegy pótlásként szolgált a meghiúsult keresztes hadjárat helyett. Nem nyomtatott formában azonban már korábban is kiadásra került ilyen privilégium magyarországi kedvezményezett számára. 1474. július 20-án IV. Sixtus pápa Mátyás király részére engedélyezte, hogy minden gyónása alkalmával a teljes búcsú kedvezményébe részesülhessen.[14]

Hogy a Bakócz-féle nyomtatott búcsúlevél kibocsátása során mennyire támaszkodtak az ehhez felhatalmazást adó 1513. évi pápai bullára, azt jól mutatja, hogy annak több mondatát szinte szóról szóra fel lehet ismerni a nyomtatványban, amint ez már az 1514. évi űrlap esetében is megtörtént.[15] Szolgáljon ennek illusztrálására az alábbi három példa:

Az 1513. évi pápai bulla:[16]

... in *sinceritate fidei, unitate sancte Romane ecclesie ac obedientia et devotione* nostra et *successorum* nostrorum Romanorum pontificum *canonice intrantium* ... (277 — 279. sor)

... *vota quecumque visitationis liminum* eorundem *apostolorum Petri et Pauli ultramarinorum et sancti Iacobi in Compostella* ac *religionis et castitatis votis dumtaxat exceptis, in* huiusmodi sanctam expeditionem *commutare valeant* ... (280 — 284. sor)

... *sic tamen, quod idem confessor* eis, *de quibus fuerit alteri satisfactio impendenda,* eam confitenti per *eum, si supervixerit vel per* heredos suos, *si forte tunc transierit, faciendam iniungat, quam* ipsi *vel illi* — ut prefertur — *facere teneantur* ... (292 — 295. sor).

A Bakócz-féle búcsúlevél:

... a *sinceritate fidei unitate* dicte *sancte Romane ecclesie ac obedientia et devotione* prefati domini nostri apostolice vel *successorum* suorum *canonice intrantium* ... (25—26. sor)

... *vota quecumque ultramarino visitationis liminum* beatorum *Petri et Pauli apostolorum* ac *sancti Iacobi in Compostella,* necnon *castitatis et religionis votis dumtaxat exceptis in* alia pietatis opera *commutare valeat* ... (12—13. sor)

... *Sic tamen quod idem confessor* de his *de quibus fuerit alteri satisfactio impendenda eum* vobis per vos *si superfixeritis vel per* alios *si forsan tunc transieritis faciendam iniungat quam* vos *vel illi facere* omnino *teneamini* sue teneatis ... (16—17. sor.)

A kurzivált szövegrészek betűszerint egyeznek a két írásban. A még fennmaradt, viszonylag kevés mondatrész értelmileg ugyancsak azonos. A meglevő eltérés abból adódott, hogy a pápai bullának bizonyos fordulatokat szükségszerűen másként kellett fogalmaznia, mint az annak alapján kiállított legátusi oklevélnek.

Ugyanakkor viszont különösen figyelemre méltóak a jellemző eltérések a két okirat között. Ilyen a fentebb közölt második idézet végén is olvasható. A pápai bulla a „szent hadjárat" (expeditio sancta) kifejezésével szemben Bakócz ezen a helyen a „kegyesség más cselekedetei" (alia pietatis opera) megjelölést alkalmazta. Jól mutatja ez, hogy a magyar prímás a keresztes hadjárat hirdetésére kapott legátusi felhatalmazását, vállalkozása meghiúsulását követően, nagyvonalúan általánosságban vette igénybe, pontosabban hasznosította. Hiszen ez esetben a búcsúlevélben igazolt privilégiumokkal nem a törökök elleni fegyverfogás, hanem más kegyes jócselekedetet, konkrétan a kedvezményezett által az esztergomi érseknek nyújtott alamizsnaadás nyert lelki jutalmat.

[11] *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961/62.* 223—231.
[12] *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963/64.* 179—186.
[13] *Magyar Könyvszemle* 1977. 213—221.
[14] Fraknói Vilmos: *Mátyás király levelezése a római pápákkal.* 1458—1490. Bp. 1491, 94.
[15] *Magyar Könyvszemle* 1977. 216—217.
[16] Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Budapest 1979. 35—54.

Hogy Bakócz most ismertetett búcsúlevele mennyire összefüggött a már korábbról ismerttel, azt a fentiekben kifejtetteken kívül a nyomdai előállítás módja is jól mutatja. Már az első ránézésre feltűnik, hogy a szöveg tipográfiailag legjobban kiemelt kezdőszavát (Thomas) mindkét búcsúlevélben pontosan azonos méretű és alakú betűkkel szedték. Ez jó kiindulási pontot nyújt az előállítás helyének és idejének megállapításához. Az 1514. évi űrlap a bécsi Singrenius & Vietor műhelyben készült.[17] A már említett kezdőszón kívül azonosak az 1514. évi két kiemelt címsor betűi a most előkerült szövegtípusával. Egyedül a három címsor szedése történt az 1514. évi kiadványokban nem használt nyomdai anyaggal. Azonban ennek azonosítása sem okoz problémát az említett bécsi nyomda készletével.[18]

A szövegtípus állapota még a nyomtatás időpontjának beszűkítését is lehetővé teszi. A bécsi társasvállalkozás ugyanis ezeket a betűket 1510-től 1515 elejéig történt szétválásukig használta. Ismeretes még ezt követően Vietornak egy kiadványa 1515. február 24-ről keltezve ugyanezzel a szövegtípussal.[19] Ezt követően azonban mind Singreniusnál, mind Vietornál megváltozott egyrészt a méret,[20] másrészt a vessző, a kötőjel és a „Q" betű alakja.[21] Összefoglalóan megállapítható tehát, hogy Bakócz most előkerült búcsúlevelének űrlapját Bécsben nyomtatták még pedig az 1515. év dereka előtt. A legnagyobb valószínűség szerint a prímás már hamarosan a keresztes hadjárat betiltását követően, vagyis 1514. év második felében a Singrenius & Vietor cégnél, de legkésőbben a következő esztendő első felében az önállósult Hieronymus Vietornál készíttette ezt az űrlapot.

Az ebből eddig ismert egyetlen példányt azonban jóval később, 1519-ben állították ki „Tyrnaviae ex conventu Sancti Joanni Baptiste" keltezéssel „Egregio Balthasar Barson de Iklad ac domine Elisabeth consorti, Ursule, Brigide, Anne filiabus, Blasio filio ejusdem Gaspar Ka[theri]ne Margarete fratribus ejusdem".Tehát Nagyszombat városában a domonkosoknak Keresztelő Szent Jánosról elnevezett kolostorában írták be a kedvezményezett család tagjainak nevét: Ikladi Bársony Boldizsár, felesége Erzsébet, leányai Orsolya, Brigitta, Anna, fia Balázs és testvérei Gáspár, Katalin, Margit.

A nyomtatott űrlap kitöltésének helye tehát a felvidéki Nagyszombat. Az oklevél hitelességét bizonyító pecsét Bakócz Tamásé. Tehát a már beteges és idős főpap 1519. év folyamán rövid ideig e város falai között tartózkodott, ahol a domonkosok kolostorában állította ki e búcsúlevelet az akkor feltehetően hivatalos ügyekben sokat utazgató és ott tartózkodó Bársony Boldizsár, ill. családja számára.

Bársony Boldizsárról sajnos személy szerint szinte semmit sem lehet tudni. Ikladi Bársony Boldizsár — ugyancsak az 1519. évben — szerepel II. Lajos udvartartásában.[22] Ahhoz a kisnemesi származású, új hivatalnoki réteghez tartozott, amelynek tagjai a Mohács előtti évtizedekben mind nagyobb számban jelentkeztek a királyi, ill. az országos ügyintézésben.

Érdekes módon vele párhuzamosan nem kevesebb, mint három másik előnévvel is ismeretes Bársony Boldizsár, aki ugyanolyan beosztásban, vagyis mint a királyi udvartól speciálisan kiküldött személy, közelebbről mint nádori megbízott járt el hivatalos ügyek-

[17] *Magyar Könyvszemle* 1977. 218—219.

[18] Isaac, Frank: *An index to the early printed books in the British Museum.* Part II. MDI—MDXX. Section II—III. London 1938. A húsz soronként 172 mm méretű gót betűk leírása a 242. lapon, a reprodukciója pedig a 284. lapon található.

[19] Wunderl, Sebastian: *Oratio ad . . . Matheum . . . cardinalem Gurcensem.* — OSZK Ant. 2288.

[20] Húsz soronként 111 helyett 112, ill. 113.

[21] Már az új változat tapasztalható pl. Vietornak 1515. augusztus 5-i keltezésű kiadványában, amely Joachimus Vadianus *Oratio coram invictissimo Sigismondo rege Poloniae . . .* c. művét tartalmazza. — Apponyi, *Hungarica* 110. sz.

[22] Fógel József: *II. Lajos udvartartása.* Bp. 1917, 58.

ben: 1508. május 30-án „Csigleri Bársony Boldizsár",[23] 1522. augusztus 29-én „Tabajdi Bársony Boldizsár",[24] 1524. július 5-én „Berényi Bársony Boldizsár".[25] Bónis György, aki behatóan foglalkozott ezzel az említett réteggel és annak tagjaival, nem tudta megnyugtatóan eldönteni, hogy ez a három személy azonos volt-e?[26] Most azután ehhez a háromhoz negyedikként még Ikladi Bársony Boldizsár is csatlakozik. Nagyon kicsiny a valószínűsége annak, hogy ilyen viszonylag ritka család- és keresztnévvel a Mohácsot közvetlenül megelőző két évtizedben négy különböző személy is tevékenykedett volna ugyanolyan feladatokkal megbízva.

Megerősíteni látszik ezt a vélekedést az a körülmény is, hogy a Bársony Boldizsár névvel kapcsolatos mind a négy helység a Mohács előtti Fejér megyében feküdt egymástól csupán néhány km-es távolságban. A középkori Magyarországon ezen kívül birtokos Bársony család csak a közeli Veszprém megyei Mencselyből[27] és a jóval távolabbi Bács megyéből ismeretes.[28]

A Fejér megyei Bársonyok a Mohács előtti négy évtizedben a már említett Iklad, Csigler, Tabajd és Berény helységeken kívül még Gyuró, Kuldó és Tétény megjelölést is hordtak nevük mellett. Csigler, ma mint Csillér puszta Nádasladányhoz tartozik Székesfehérvártól kb. 15 km-re délnyugatra. Tabajd és Lovasberény község Bicskétől 10 km-re délre, ill. Székesfehérvártól 18 km-re északra fekszik. Kuldó és Gyuró 1935-ben egyesült, és ma Gyuró néven Martonvásártól 10 km-re északnyugatra található. Tétény 1950 óta Budapest XXII. kerületének egy részét képezi. Iklad pontos helye ma már nem azonosítható, de ugyancsak Fejér megyében lehetett.[29] Az összes említett község a megyén belül a térképen jól körülrajzolható területen helyezkedik el: a Budát Fehérvárral összekötő útvonal és a Vértes-hegység közötti alig húsz km széles sávban.

Boldizsáron kívül 1486 és 1498 közötti évekből még több Bársonyról maradt fenn emlék Fejér megyéből. A bécsi egyetem anyakönyvébe — természetesen a magyar „natio" tagjaként — 1486 második szemeszterében „Jacobus Barson de Kuldw", majd 1498 első félévében „Joannes Barson de Titin" nevét jegyezték be.[30] 1486. július 13-án „Joannes Barson"-t a gyurói nemesek között említették.[31] Kuldói Bársony Mátyás és fivére, Tamás 1491-ben helyi hatalmaskodásban vett részt.[32] *Thomas Barson de Iklad* 1498. december 17-én mint nádori ember járt el.[33] Hasonló feladatot látott el „Albertus Barson de Kuldo" 1498. június 29-én.[34]

Tehát a család tagjai közül ebben az említett másfél évtizeden belül is többen egyetemet látogattak, ill. a királyi hivatalok nevében jártak el. Ebbe a képbe jól beleilleszkedik a mi Boldizsárunk, aki a Mohács előtti két évtizedben hasonló feladatokat látott el.

A nyomtatott búcsúlevél Bársony Boldizsár egész akkori családját is felsorolta a kedvezményezettek között. Ezek között olvasható fia, Balázs neve is. Ez lehetőséget nyújt e

[23] *„de Chyglyer"* és *„de Chyglyri"* — Bp. Országos Levéltár, Dl. 86737 és 86738.
[24] *„de Thobaya"* — Bp. Országos Levéltár, Dl. 91063.
[25] *„de Beren"* — Bp. Országos Levéltár, Dl. 23967.
[26] Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971. 403. és 407.
[27] Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III.* köt. Bp. 1897, 264.
[28] Aracsa és Csimor — Csánki: I. m. II. köt. 168.
[29] Csánki: I. m. III. köt. 332.
[30] *Die Matrikel der Universität Wien*. Bd. II T. II. Graz—Wien—Köln 1967, 44.
[31] Bp. Országos Levéltár, Dl. 19163.
[32] Károly János: *Fejér megye története*. V. köt. Székesfehérvár 1904. 313, 643, 645, 650.
[33] Bp. Országos Levéltár, Dl. 106.698.
[34] Bp. Országos Levéltár, Dl. 20696.

család és ezzel összefüggésben Bakócz okirata későbbi sorsának követésére. Nagy Iván viszonylag terebélyes családfát állított össze a lovasberényi Bársony családról.[35] Ebben egy ismeretlen keresztnevű apától származó testvérpártól, Balázstól és Györgytől eredezteti ennek a 18. század első felében kihalt famíliának összes tagját. Aligha kétséges, hogy az említett Balázs nem más, mint Boldizsár fia, akit 1519-ben három leánytestvére után, feltehetően mint legfiatalabb gyermeket sorolt fel az esztergomi érsek irata. Így György nevű öccse feltehetően csak ezt követően születhetett. A későbbi adatok is azt erősítik, hogy Balázs nem sokkal 1519 előtt születhetett, hiszen 1561-ben, amikor Morvaországban birtokot és illetőséget kapott, János és Boldizsár fia már élt, de Balázs nevű, legfiatalabb gyermeke még nem.[36] A Boldizsár név újbóli feltűnése tovább valószínűsíti azt, hogy Balázs és György apja a mi Boldizsárunk volt. Így az említett családfa legfelül a nyomtatott búcsúlevélben említett kilenc személlyel kiegészíthető.

Ugyancsak jól magyarázza a fenti származásbeli összefüggést még az is, hogy a Bakócz által kiállított írást ma Szakolcán őrzik. A Mohácsi vészt követően ugyanis a Bársony család Fejér megyéből az országnak törökök által nem veszélyeztetett észak-nyugati részébe menekülhetett. Boldizsár két fia közül az idősebb, Balázs a Morva, míg a fiatalabb, György a Vág völgyében telepedett le. E két ág összes későbbi birtokai és említései földrajzilag is ezek szerint különülnek el egymástól egészen egyértelműen.[37] Az idősebbik ág került tehát — nyilván a még megmentett, régi, családi iratokkal — a Kis-Kárpátokon kívülre, pontosabban éppen Szakolcára és környékére. Nagy Iván családfáján pl. az említett Balázs egyik, Zsigmond nevű dédunokája, tehát már a 17. század közepe táján, kifejezetten Szakolcaiként szerepel.

Még egyetlen személyre érdemes kitérni Boldizsárunk leszármazottjai közül, ez pedig egyik ükunokája, Bársony György. Boldizsár Balázs nevű fia tehát Fejér megyéből elmenekülve[38] előbb Morvaországban kapott birtokokat, majd családja a Morva folyó keleti, magyarországi partjára, Nyitra megyébe tért vissza. Petheö Borától született Boldizsár nevű fia péterfalvi Török Katát vette feleségül. Legidősebb fiúknak, Jánosnak neje borsai Csorba Mária volt. Az ő házasságukból született Péterfalván 1626. március 3-án Bársony György. Lutheránus voltukat feladva katolizáltak, sőt György papi pályára is lépett. Éppen a protestánsok ellen harcolt azután a neofiták jól ismert túlbuzgóságával a legnagyobb kíméletlenséggel. Már viszonylag korán és meredeken emelkedett az egyházi ranglétrán: 1665-től váradi, majd 1675-től egri püspök volt. Halála 1678. január 11-én következett be.[39]

A nyomtatott búcsúlevél bibliográfiailag pontos leírása a következő:

[BAKÓCZ] Tamás: Forma bullarum confessionalium cum altari portatili. — Forma absolutionis totiens quotiens. — Forma absolutionis plenarie premissa confessione. [Viennae Austriae 1514—1515 Singrenius & Vietor.]
Egyleveles, egyik lapjára nyomva, szedéstükre 224×338 mm, 37 soros, 111, 172 és 252 mm/20 sor méretű betűtípusok, 17 mm-es lombard.

[35] *Magyarország családjai. I. köt.* Pest 1856, 207. — I. m. Pótlék-kötet. Pest 1868, 99.
[36] *Turul* 39 (1926), 12.
[37] Tehát Balázs és leszármazottai mind a Morva völgyében: Kukló *(Turul* 9 (1891), 40.), Kopcsány, Szakolca és Péterfalva (NAGY Iván: I. m. pótköt. 99.). — György és leszármazottai mind a Vág völgyében: Beckó *(Turul* 10 (1892), 92.), Patvaróc *(Turul* 38 (1924/5), 173. és 44 (1930), 19.), Tyapkó *(Turul* 44 (1930), 16.), Rozvác és Verbó (NAGY Iván: I. m. pótköt. 99.).
[38] Előnévként később e család kizárólag a berényi, ill. lovasberényi nevet használta, ami egyértelműen a Fejér megyei eredetre utal. Ezen belül így tisztázható az is, hogy az ottani két Berény közül nem Csákberényből, hanem Lovasberényből származtak.
[39] SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. I. köt.* Bp. 1891. 614—615. has.

1. sor: Forma Bullarum Confeſſionalium cum Altari portatili. // (T²)homas Miſeratione diuina Tit. ſancti Martini in montibus ſacroſancte Romañ eccleſie presbiter Cardinalis Strigonieñ. Patriarcha Conſtantinopolitañ. ad Hungarie Bohemie // Polonie Datie Noruegie & Suetie Regna . . . *28. sor:* . . . Datũ Anno Incarnationis dominice // Milleſimoquingentesimo Pontificatus ſanctiſſimi in Chriſto patris & domini nridñi Leonis diuina prouidentia pape decim Anno // Forma abſolutionis totiens quotiens. // MISEREATVR tui dominus noſter Ieſus Christus, & per meritum ſue paſsionis te absoluat auctoritate cuius, & apostolica mihi in hac parte commiſsa & tibi conceſsa. Ego te abſoluo ab omnibus // peccatis tuis ſedi apostolice non reſeruatis in nomine Patris + & Filii + & Spiritusſancti. + Amen. // Forma abſolutionis plenarie premiſſa Confeſſione. // MISEREATVR tui &c. Et poſt uerba cõis abſolutionis, dicat ſacerdos. . . . *37. sor:* . . . In nomine Patris + & Filii + & Spiritusſancti +. Amen.
Skalica, Archiv.

BORSA GEDEON

Siderius kátéjának ismeretlen debreceni kiadása (1618). A káté feldolgozása során számba vett, kötelező használatát előíró öt zsinati intézkedés, valamint az újabb könyvészeti kutatások eredményei folytán már korábban meg lehetett állapítani:

„A zsinati végzések foganatosságát bizonyítja a káté kiadástörténete. Bibliográfia eddig nem készült róla, az általános vélemény szerint húsznál több kiadást ért meg. Ezt a számot 34-ben rögzíthetjük — ami valószínűleg még további kiegészítésekre szorul."

A mű jelentőségét illetően legnagyobb hordereje kétségtelenül a dunántúli református egyházkerület 1618. évi pápai zsinati határozatának volt, amelyben a felavatandó lelkészek tan-, illetve vizsgaanyagául rendelte.[2] Ilyen utasításnak eleve maga után kellett vonnia az 1597-ben első ízben kiadott káté újabb megjelentetését, — mint ahogyan az első kiadás mögött az 1597. január 16-án tartott tasnádi közzsinat deliberátuma áll: „Az ifjúságot a kátéban folytonosan és szorgalmasan oktatni kell."[3] Példány hiányában azonban idáig puszta feltételezésnél nem lehetett többet mondani.

A debreceni református kollégium Nagykönyvtárában 1907-ben alkalmazott Oláh Gábor[4] az R. 955 helyrajzi szám alatt őrzött egység[5] katalóguslapjára ezt jegyezte fel: „Töredékek két külön könyvből, melyek egy 1619-ben Debrecenben megjelent s ugyanott ugyanakkor bekötött könyv lerongyolódott táblájában találtattak[6] és így 1619 előttiek." A kutatásra bocsátott két levél ívjelzete azonban D_4—D_5, rajtuk a szöveg értelemszerűen folytatódik, az őrszavak is helyénvalóak, tehát egy könyv részlegét képezik. Siderius kátéja ismeretében könnyen lehetett azonosítani vele. A töredék a [76.] kérdésnél kezdődik, és a [81.] válasz felénél szakad meg.[7] (A lapszéli jegyzetekben közölt bibliai helyek szedése nagyon hibás: a két levélen hat sajtóhiba található.[8])

Az Oláh Gábor által leírt évszám vetette fel a kérdést: nem az említett pápai zsinati határozattal kell-e azt összefüggésben látni? Annak ellenére, hogy a dunántúli református

[1] BARCZA József: *Siderius János kátéja.* = Studia et Acta Ecclesiastica. 3. köt. Bp. 1973. 853.
[2] ZOVÁNYI Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig.* Bp. 1977. 426.
[3] TÓTH Sámuel: *Adalékok a tiszántúli ev. reformált egyházkerület történetéhez. 1.* füzet. Debrecen, 1894. 9.
[4] *Debreceni Protestáns Lap* 1907: 188.
[5] Jelenlegi jelzete RMK 1356. Köszönetet mondok a Nagykönyvtár dolgozóinak szíves segítségnyújtásaikért.
[6] Ez a leírás Szikszai Fabricius Balázs Nomenclaturájának a Nagykönyvtárban őrzött példányával azonosítható.
[7] *Studia et Acta III:* 873—874.
[8] A 76. feleletnél Gen 7 helyett 17-et, I. Cor. II helyett III-at; a 77. feleletnél Jac. II helyett I-et; a 79.-nél Rom. 11 helyett 10-et; a 81.-nél ugyancsak Rom. 11 helyett 10-et, Mt. 11 helyett Hebr. 11-et szedtek.

nek es bizodalmunknak is kel abban lenni, ki csak az çlő Istent illeti.

Iª Mert csak az Isten tudgya Ioan. 1.
lattya egyedől minden he- Exo. 14.
lyben levő kőnőrgőknek szükségeket, es fivekét altal latvan
c[illegible] sokat-is tudgya mit

IIª Mert csak ő egyedül az Genes. 15
mindenhato, az ki mindenfele el erkezik, es kinek mindenre e-
[illegible]ge vagyon.

IIII. Mert eskűvesevel fo- Esa. 24.
gadta, hogy az ő tiszteſſeget es Iere. 17.
dicsiretit soha senkinek nem enged, sőt atkozotnak mondgya, valaki teremtet allatban vetit remenseget.

Mi vegre kel az Ur Vacsorajaval çlni?

Először, Az Christusban tőt Isten igeretinek es kegyelmenek bizonsagara. Gene. 17

II. Az Christus halalanak emlekezetire. 1. Cor. 11.

III. Bűneinknek bocsanattyanak meg pecsetlesere. 1. Tim. 1.

IIII. Az Christussal valo eggyesűlesűnknek erősségere. 1 Cor. 10

V. Az atyafiui szeretetnek bizonsagara.

VI. Hitűnknek erősségere az Istennek hozzank valo jo akarattya felől. Mert holot az ő Sz. Fiat erőttűnk adta, kinel dragab marhaja nem volt, vallyon s micsoda lehetne immar oly dolog kit

Ezt es hasonlat az Ur Vacsoraja-
nak mindenek megh e-
mert azzimar nem olis
az olhon valo közön
nyer es bor, hane
dolopra rendel

Hány dolog kevantatik az igaz kőnyőrgeshez?

Hat kivaltkepen.

Mellyek azok?

Ioan. 4. Heb. 11. Először, Az igaz Isteni esmeret, hogy bizonyos legy benne, es tudgyad ki legyen az, az kinek kőnyőrgés, es micsoda akarattal legyen hozzad.

Rom. 10 Heb. 11. [illegible] 10. 11. [illegible] 11. Rom 8. II. Az igaz Hit, es az Isten igeretiben valo tőkelletes bizodalom az Christus kedveert, hogy semmit ne ketelkedgyel annak meg nyerese felől az mit Istentől kevansz.

Gen 32. Dan. 9. I[illegible]g es Bivnek tőredelmes [illegible], hogy magunknak es az mi eroemünknek semmit ne tulaydonitsunk, avagy abból

kit ő tűle kőnyőrgesünk altal meg nem nyerhetnenk.

Micsoda az kőnyőrges?

Iacob. 1. Ioan. 16. Lelki es testi joknak igaz hitből valo kérese Istentől az Christus neveben, es az el vőt jokert valo halaadas.

Kinek kel kőn[illegible]örgeni?

Exod. 20 Deut. 6. Mat. 4. Csak egyedől az Istennek, az ki minden joknak kut feje, es ki azt az ő tiszteseget semmi teremtet allattal nem közölheti.

Miert kel csak egyedűl az Istennek kőnyőrgeni?

Rom 10 Psal. 145 Elősőr, Mert az igaz kőnyőrges az hittel eggyűve [illegible]tetet, es az kinek kőnyőrgűnk, hittünknek

valoſaqnsetel es ital, de nem az
ertnek, nemem, a lelekneк.
[illegible] aiandek

egyházkerület végzésének érvényesítésére a területén levő németújvári nyomda is alkalmas lehetett: akkori püspökének, Pathai Istvánnak közelmúltban felfedezett, a debreceni egyetemi könyvtár állományába került istentiszteleti rendtartása ott jelent meg 1617-ben. Az egybevetés azonban — eltérő betűtípusok miatt — kizárta a németújvári tipográfiát. Ugyanígy az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött és az RMNY 801. szám alatt leírt első, 1597-i kiadásának töredékeivel sem egyezik meg. Emitt a kérdések kurzive vannak szedve, amott nem, továbbá a mindkét töredéknek megmaradt D_4 levelén nem azonos a szövegrész. Berlász Piroska szakvéleménye szerint[9] töredékünk betűtípusai egyértelműen arra vallanak, hogy Debrecenben 1615—1625. között nyomtatták. Ez az idői keret nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a két levél kapcsolódhat az 1624. évi debreceni kiadáshoz. Csonka példányát Szabó Károly fedezte fel a háromszéki Cserey Múzeumban.[10] Az összehasonlítás nem áll módunkban. Tekintettel azonban az idői szempontra, valamint nyomdai lehetőségre, egy konkrét eset analógiája alapján indokoltnak tekinthetjük a feltételezést: Siderius János kátéját Debrecenben 1618-ban másodszor adták ki.

Thury Etele mutatott rá arra, hogy a dunántúli és felsődunamelléki református egyházkerületek között, egyházkormányzati-személyi szinten

„a testvéri jó viszony . . . megvolt, egymás zsinataira jártak, követeket küldöttek, a fontosabb kérdésekben egyik kerület kikérte a másik véleményét. Így Csene Péter[11] maga is többször jelenvolt a dunántúliak zsinatán . . . 1617. május 1-én Köveskúton, 1618. január 17., 18-án Pápán."[12]

Csene Péternek pedig a II. Helvét Hitvallás kiadása folytán összeköttetése volt Debrecennel. Nevéhez fűződik az analógnak tekintett eset. Szintén a dunántúli szuperintendencia mondta ki a Köveskúton 1616. április 24-én tartott közzsinatán: „Confessio Helvetica latine et hungarice exprimi curetur."[13] Ennek következtében jelent meg az ő fordítása Oppenheim után[14] Debrecenben.[15] Ajánlólevelének kelte 1616. augusztus 10.! A zsinati végzést tehát rövid időn belül végrehajtották — Debrecenben, és ez megismétlődhetett Siderius kátéja esetében is. Szenci Csene Pétertől értesülhetett a tiszántúli református egyházkerület a dunántúliak újabb könyvszükségletéről, és Rheda Pál jól felszerelt nyomdája révén ismét segítségül sietett.

A zsinati előírás a katekizmus kelendőségét eleve biztosította. Sőt, kifejezett gazdasági érdek fűződött a nyomtatás mielőbbi elkezdéséhez, más vállalkozó megelőzéséhez. Ugyanakkor mind a II. Helvét Hitvallásnak, mind ennek a kátének megjelentetése nem parciális érdekeket szolgált csupán: a magyarországi reformátusság egésze szempontjából hasznos és szükséges kiadványok voltak ezek, a fellángolt hitviták idején különösképpen. A debreceni editio a város egyháztörténeti jelentőségét, centrális jellegét tükrözi.

BARCZA JÓZSEF

[9] Hálásan köszönöm a dr. Borsa Gedeon közvetítésével kapott segítségét.
[10] *Magyar Könyvszemle* 1879: 120.
[11] Szenci Csene Péter (1575—1622) a felsődunamelléki református egyházkerület püspöke volt 1615-től haláláig.
[12] THURY Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története.* Pápa, 1908. 365.
[13] *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 1908: 125.
[14] RMK I. 466. Ajánlásának kelte 1616. április 19. A köveskúti zsinat résztvevői már értesülhettek erről a vállalkozásról.
[15] RMK I. 465., RMK II. 366. Az eredeti, latin nyelvű szöveg hitvédelmi szempontot szolgált: azért adták ki, hogy az ellenfél ne csak másodkézből vett idézetek, illetve fordítás alapján ismerhesse meg.

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1978-ban

Rövidítések

ItK	— Irodalomtörténeti Közlemények
Ktáros	— Könyvtáros
MG	— Magyar Grafika
MKsz	— Magyar Könyvszemle
MS	— Magyar Sajtó
OSZK Évk 1974—1975.	— Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1974—1975. Budapest 1978.

NYOMDÁSZAT-, KÖNYV-, SAJTÓ- ÉS KÖNYVTÁRTÖRTÉNET

Általános elvi kérdések

CSAPODI Csaba: Az 1800-ig terjedő időszakra vonatkozó könyv- és könyvtártörténeti, valamint az ezek határterületeit jelentő diszciplinák kutatásának fontosabb irányai és témái. = Könyvtártudományi tanulmányok 6. kötet. 1978. 107—120.

PÁLVÖLGYI Endre: A kutatás irányai és jellemző sajátosságai az 1800 utáni könyv- és könyvtártörténetben. — Könyvtártudományi tanulmányok, 6. kötet. 1978. 121—146.

Bibliográfiák, katalógusok

Bibliográfiák

Az Akadémiai Kiadó könyveinek és folyóiratainak bibliográfiája. 1950—1977. (Szerk. ZEHERY Miklósné.) Bp. 1978, Akad. Kiadó. 795 l.

BÉKÉS József: Pest megye sajtóbibliográfiája, 1794—1975. Bp. 1977 [1978], Pest Megyei Műv. Közp. és Könyvtár. 316 l.

BERCZELI Károlyné: Újabb pótlások a Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiájához. = OSZK Évk 1974—1975. 633—639.

(IMRE István): Régi magyar és magyar vonatkozású gyermekkönyvek, 1711—1861. [Bibliográfia.] Tatabánya 1977, József Attila Megyei Könyvtár. 61 l, 12 t.

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1977-ben. II. Nyomdászat-, könyv-, könyvtár- és sajtótörténet. Összeáll. SZELESTEI N. László. = MKsz 1978. 377—382.

A sajtóval foglalkozó magyar irodalom bibliográfiája, [1976]. = MS 1978. 159—160.

A bibliográfiák története és elvi szempontjai

BORSA Gedeon: A régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája. = MKsz 1978. 303—313.

BUZINKAY Géza: Weszprémi István és a XVIII. századi bibliográfiai irodalmunk. = Orvosi Hetilap 1978. 1851—1853.

VÁSÁRHELYI Judit: Az angolszász XVIII. századi bibliográfia a vállalkozás folyóiratainak tükrében. = MKsz 1978. 375.

Papírtörténet

BOGDÁN István: A papírkészítők címere. = Papíripar 1978. 149—153.

KALMÁR Péter: Fejezetek a papír történetéből, (II). = MG 1978. 5, 55—57.

Cenzúratörténet

HÖLVÉNYI György: Adatok Prohászka [Ottokár] három-művének indexre tételéhez. = Vigilia 1978. 50—54.

MARKOVITS Györgyi: Honi hontalanok és hontalan honiak — az új Magyarországért, (1919—1945). = OSZK Évk 1974—1975, 539—631.

Nyomdászattörténet

Több évszázadot átfogó művek

Beszámoló a konferenciáról. [Az Egyetemi Nyomda 400 éves jubileuma.] = Helikon 1977. 425—440.

BORSA Gedeon: A magyar csízió kialakulásának története. = OSZK Évk 1974—1975. 265—347.

FRIED István: Nemzeti irodalom — szépirodalom a budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tükrében, (1777—1841). = MKsz 1978. 55—59.

KIRÁLY Péter: A kelet-európai irodalmi nyelvek és helyesírások kérdései az Egyetemi Nyomda kiadványainak tükrében. = Helikon 1977. 409—417.

KÖPECZI Béla: A budai Egyetemi Nyomda szerepe a közép- és kelet-európai népek közművelődésében a XVIII. század végén és a XIX. század elején. = Helikon 1977. 403—408.

KÖRNYEI Attila: A soproni nyomdászat története. (Kiállítás a Liszt Ferenc Múzeumban, 1977.) = Soproni Szemle 1978. 264—267.

LAKNER Kálmán: Négyszáz éves az Egyetemi Nyomda, 1577—1977. = MG 1977. 6, 3—6.

Mori, Gustav betűmintakönyve. 76 betűminta a XVIII—XIX. századból. Fényképmásolatok a Frankfurt am Main-i Stadt- und Universitätsbibliothek-nek az Országos Széchényi Könyvtárban levő mikrofilmjéről. Összeáll. HAIMAN György. Bp. 1975, M. Iparműv. Főiskola Typo-Grafikai Tanszék. 81 t, 1 mell, 12 levél, 64 ill.

SOLTÉSZ Zoltánné: Ismeretlen és eddig meghatározatlan szebeni nyomtatványok. = OSZK Évk 1974—1975. 423—435.

SOLTÉSZ Zoltánné: Stockholmban nyomtatott, magyar vonatkozású újságlapok és RMK-művek a helsinki Egyetemi Könyvtárban.=MKsz 1978. 202—207.

SOMFAI Balázs: Négyszáz éves a pápai nyomdászat. = Honismeret 1978, 1, 23—27.

SZIKLAY László: Eszmei, irodalmi és művészi áramlatok a budai Egyetemi Nyomda kiadványaiban, (1777—1848). = Helikon 1977. 418—424.

TAKÁCS Béla: A sárospataki nyomda története. [Budapest] 1978, Magyar Helikon. 197, (8) l.

15. század

BASILIUS MAGNUS: (De legendis poetis.) A költők olvasásáról. — XENOPHON: (Apologia Socratis.) Socrates védőbeszéde. Ford. RITOÓK Zsigmond. Utószó: SOLTÉSZ Zoltánné. Bp. 1978, Magyar Helikon. 159 l. [A latin szöveg Hess András nyomtatványának (Buda 1473) hasonmás kiadása.]

SOLTÉSZ Zoltánné: Az első magyarországi humanista nyomtatvány és a budai Hess-sajtó sorsa. = MG 1978. 4, 28—29.

16. század

BARCZA József—HELTAI János: Ismeretlen régi magyarországi nyomtatványok emléke a XVI. századból. = MKsz 1978. 86—91.

BORSA Gedeon: Das Gesangbuch von Gál Huszár (1560). = Studia musica Academiae Scientiarum Hungaricae 1976. 259—283.

BORSA Gedeon: Pázmány Péter nyomtatásban megjelent korai vizsgatételei, (Graz 1598—1600). = MKsz 1978. 187—192.

HRENKÓ Pál: Magyarország négyszázötven éves térképe. = Geodézia és Kartográfia 1978. 77—80.

KORMOS László: Utóhang „Mohács emlékezeté"-hez. = Levéltári Szemle 1977, 337—341. [Az RMK III. 365. ismeretlen példányáról.]

KOVÁCS Sándor, V.: Egy prágai turcica. (Adalék az RMK III [= IV!] kötetéhez.) = MKsz 1978. 91—92.

KOVÁCS Sándor, V.: Újabb olmützi hungarika a 16. századból. = MKsz 1978. 355—356.

NÉMETH S. Katalin: Sylvester János Rosariuma. = Vigilia 1978. 529—533.

17. század

BARCZA József: Pósaházi János Syllabusának ismeretlen debreceni kiadása 1685-ből. = MKsz 1978. 207—208.

DUKKON Ágnes: Tótfalusi Kis Miklós naptárai, (1694—1702). = ItK 1978. 52—60.

ECSEDY Judit, V.: A gyulafehérvári fejedelmi nyomda első korszaka, (1623—1636). = OSZK Évk 1974—1975. 349—421.

FAZAKAS József: Ismeretlen nyomtatott imádság a hazáért és a királyáért, Bethlen Gáborért. = MKsz 1978. 197—202.

GÖMÖRI György: Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi Bibliájában és adalékok angliai működéséhez. = MKsz 1978. 93—99.

HAIMAN György: Hol volt Tótfalusi Kis Miklós amszterdami műhelye? = Előadások Erdélyi János könyvművész életműkiállítása alkalmából. Debrecen 1977. május 23. Debrecen 1977, 29—48.

HOLL Béla: Egy ismeretlen 1601. évi bártfai nyomtatványról. = MKsz 1978. 192—197.

JANKOVICS József: Kétes provenienciájú Bethlen Miklós-művek. = MKsz 1978. 356—359.

PAVERCSIK Ilona: Néhány impresszum nélküli lőcsei nyomtatvány megjelenési idejének meghatározása. = MKsz 1978. 359—363.

TÉGLÁSY Imre: Egy előkerült hungarika. [RMK III. 1263.] = Csongrád Megyei Könyvtáros 1978. 1—2, 3—5.

Tótfalusi Kis Miklós halotti kártája. TOLNAI Gábor: — —. + HAIMAN György: — — és az alkalmi nyomtatványok. + Tótfalusi Kis Miklós halotti kártájának latin szövege és magyar fordítása. Sajtó alá rend. KULCSÁR Péter. Ford. JAKÓ Zsigmond, TÓTH István, WEÖRES Sándor. Bp. 1978, Akad. Kiadó. 109 l, 1 mell.

18. század

BORSY Károly: A pécsi nyomdászat kezdetei. (Kiad. a TIT Baranya Megyei Szervezete.) Pécs 1973. 143 l, 4 mell.

CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena: Simon Peter Weber. Das Porträt eines Pressburger Buchdruckers. = MKsz 1978. 134—143.

DERÉKY Pál: Origo Typographicae Ottomannicae. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Buchdruckerei in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. = MKsz 1978. 41—50.

HAIMAN György: Bod Péter és a magyar nyomdászat. — Hasonmások Bod Péter munkáiból. Összegyűjt. és vál. HAIMAN György. Bp. 1975, Zrínyi Kiadó. 109, (142) l.

SOLTÉSZ Zoltánné: Már csak öt hiányzik. [Müteferrika nyomtatványaiból.] = OSZK-Híradó 1977. 247—249.

TÓTH Béla: Maróthi György szerepe a debreceni nyomda fejlesztésében. = Múzeumi Kurir [Debrecen] 1975. 36—39.

19. század

FÜVES Ödön: A budai Egyetemi Nyomda ismeretlen újgörög nyomtatványa 1836-ból. = Antik Tanulmányok 1977. 231—234.

MÉSZÁROS István: Napóleon vonatkozású hazai tankönyvek a XIX. század elejéről. = MKsz 1978. 327—332.

(SZABÓ Ferenc—ELEK László): Békés megye első nyomdásza, Réthy Lipót. Dokumentumok, 1844—1858. (Sajtó alá rend., jegyz. — —. HAIMAN György: Réthy Lipót betűmintája.) Békéscsaba 1977. 114 l, 12 t, 2 mell. (Bibliotheca Bekesiensis 14.)

20. század

DOHNÁL Gábor: Az Egyetemi Nyomda történetéből. Felszabadulástól a négyszázéves évfordulóig. = MG 1977. 6. sz. 6—10.

Hetvenöt éve alapították a Tevan Nyomdát. Tevan emlékek. SVECZ András összeállítása. = Békési Élet 1978. 155—160

PETRŐCZ Károly: A félszázad mezsgyéjén túl . . . Lapok a felszabadulás utáni Kner Nyomdáról. = Békési Élet 1978. 161—187.

SZÁNTÓ Tibor: A könyv bűvöletében. Békés megye nyomdatörténetéhez. = Művészet 1978. 7. sz. 30—33.

Kiadástörténet

Több évszázadot átfogó művek

KOVÁCS I. Gábor: Hogyan lett a kalendárium paraszti olvasmány. = Rádió és Televízió Szemle 1978. 3—4. sz. 75—88.

KÜLLŐS Imola: Régi magyar kalendáriumok. = Élet és Tudomány 1978. 1555—1557.

POGÁNY Péter: A magyar ponyva tüköre. Bp. 1978. Magyar Helikon. 448 l.

17—18. század

FRIEDRICH Ildikó: 18. századi magyar nyelvű orvosi könyvek az „ügyefogyott szegényeknek" szolgálatában. — MKsz 1978. 158—167.

KURCZ Ágnes: A magyar vonatkozású XIV. Lajos korabeli francia nyelvű pamfletirodalom kiadástörténetéhez. = OSZK Évk 1974—1975. 197—209.

MÁRKUS Mihály: Komáromi Csipkés György Magyar Bibliája. = Theologiai Szemle 1978. 3—4. 84—93.

ZSINDELY Endre: Szenci Molnár Albert mint „Bocskai Apologiájá"-nak kiadója. = MKsz 1978. 353—355.

19. század

BODA Miklós: Egy 1859-ben kiadott „Nevelési kalauz" és a könyvkereskedői pálya. = MKsz 1978. 332—335.

FRIED István: Egy elfelejtett Vörösmarty-kiadás. = MKsz 1978. 343—346.

HILLER István: A magyar erdészeti szakirodalom kialakulása és változásai az Erdészeti és Faipari Egyetem történeti könyvgyűjteményének tükrében. — Mezőgazdasági és élelmiszeripari Könyvtárosok Tájékoztatója 1977. 1, 5—25.

LONTAI SÁNDOR Antal: Emich Gusztáv, „magyar akadémiai nyomdász". (Adalékok az akadémiai könyvkiadás történetéhez.) = MKsz 1978. 62—72.

20. század

(MORVAY László): „A szép magyar könyv" huszonöt éve. Bev. HAIMAN György. Bp. 1978. 31 l, 82 t.

PETRÁNYI Ilona: „Az olvasó író". Szerb Antal lektori jelentéseiről. = Vigilia 1978. 173—183, 241—250.

VARGA Sándor: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a fordulat évében. = MKsz 1978. 291—302.

VARGA Zoltánné: Népszava Naptár az 1920-dik évre. (Egy ismeretlen Népszava Naptár és sorsa a Tanácsköztársaság bukása után.) = Könyv és Könyvtár XI. 173—193.

Sajtótörténet

Több évszázadot átfogó művek

M[ÁRKUS] L[ászló]: Az első nemzetközi sajtótörténeti konferenciáról. = A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei 1977. 177—179.

KÓKAY György — OLTVÁNYI Ambrus — VARGHA Kálmán: Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye. Bp. 1978, Gondolat. 822 l. (Nemzeti könyvtár. Művelődéstörténet.)

18. század

HOPP Lajos: Ráday Pál, a publicista. = MKsz 1978. 125—133.

KÓKAY György: Az Allgemeine Literatur Zeitung és a magyar jakobinus mozgalom. = MKsz 1978. 364—365.

19. század

BATÁRI Gyula: Az első bukaresti magyar nyelvű hírlap. = MKsz 1978. 335—339.

BATÁRI Gyula: A „Honvédorvos" (1888—1914). = Orvosi Hetilap 1978. 215—216.

BATÁRI Gyula: A magyarországi orvosi sajtó kialakulása. = Az Orvosi Könyvtáros 1978. 289—319.

BATÁRI Gyula: Az „Orvos-Természettudományi Értesítő" első korszakáról, (1876—1902). = Az Orvosi Könyvtáros 1978. 213—219.

BATÁRI Gyula: Az Orvosi Hetilap első korszaka, (1857—1867). = Orvostörténeti Közlemények 1977. 55—72.

CSÁKY Károly: Az egykori sajtó Ipolyságon. = Honismeret 1978. 4, 64—65.

FRIED I[stván]: Die Zeitschrift „Iris" (1825—1828) und die Literatur der südslavischen Völker. = Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 1977 69—85.

HERCZEG Mihály: A Szántó Kovács János vezette agrárszocialista mozgalom levéltári és sajtóforrásai. = Levéltári Szemle 1977. 529—562.

HOLLÓ Ferenc: 100 éves az első magyar állatorvosi szakközlöny. = Magyar Állatorvosok Lapja 1978. 789—796.

HORVÁTHNÉ PERESZLÉNYI Éva: Benedek Elek tanügypolitikai lapja: a „Nemzeti Iskola", 1894—1903. = Magyar Pedagógia 1977. 209—221.

HUBER Kálmánné: Emléklapok a régi pécsi sajtóból, (1886). = Baranyai Művelődés 1977. 139—147.

JESZENSZKY Géza: A millenáris Magyarország az angol sajtóban. = OSZK Évk 1974—1975, 509—538.

MIKLÓSSY János: „Nem kapzsiság, nem erőm túlbecsülése . . ." (Vajda János politikai néplapjáról, a Csatárról.) = OSZK Évk 1974—1975, 467—479.

NÉMETH G. Béla: Az Egyetemes Philologiai Közlöny százéves évfordulójára. (Az intézményes tudományszervezés első hazai irodalomtörténeti orgánuma.) = Filológiai Közlöny 1977. 343—362.

PASTINSZKY Miklós: A „Tatai Értesítő". = Komárom Megyei Könyvtáros 1978. l. sz. 32—35.

PÉTER László: A Szegedi Napló centenáriuma. = Somogyi-Könyvtári Műhely 1978. 83—85.

SZÁLLÁSI Árpád: A Mathematikai és Természettudományi Értesítő mint orvosi fórum. — Orvosi Hetilap 1978. 854—856.

SZEGLETI Ildikó: Az első veszprémi hetilap története. = MKsz 1978. 176—180.

VINCZE Edit, S.: Az útkeresés évtizedei

Bp. 1977.: 63—84: Az Általános Munkás-Újság. „A magyarországi munkáspárt központi közlönye". 373—399: A Népszava történetéhez, (1889—1896).

20. század

ARATÓ Antal: A jászapáti sajtó története. 6. Jász Újság. = Együtt 1977. 3. sz. 28—35.

BARTA András—FRÁTER Zoltán: Krúdy, a lapszerkesztő. = Kritika 1978. 10. sz. 20—21.

BOTKA Ferenc: Munkáskultúra — nemzeti kultúra. A „100%" ötvenedik évfordulóján rendezett tudományos emlékülésről. = MKsz 1978. 25—40.

BOTKA Ferenc: Sarló és Kalapács — die erste ungarische Zeitschrift in der Sowjetunion. = „Wir stürmen in die Revolution". Bp. 1977. 263—303.

CSURDI Sándor: A magyarországi sajtó az Októberi Forradalomról 1947-ben. = Történelmi Szemle 1977. 485—502.

DÉNES István Zoltán: A kiváltságőrzés „hamis realista" logikája. Dessewffy Aurél politikai publicisztikájának ideológiai konstrukciói. = Magy Tudomány 1978. 894—909.

ERKI Edit: Die Rolle der Zeitschrift 100% bei der Herausbildung der sozialistischen Kultur. = „Wir stürmen in die Revolution". Bp. 1977. 235—262.

FAZEKAS Árpád: Csurgay Kálmán Gyógyszerész Közlönye. = Historia Pharmaceutica. Suppl. 9—10. 1977. 141—146.

FRANK Tibor: A Hungarian Quartely irodalompolitikája, 1936—1944. = Filológiai Közlöny 1978. 55—65.

GACHOT, François: Le Nyugat et le France. = Arion 1977, 185—193.

GONDOS Ernő: Der Beitrag der Zeitschrift Gondolat zur Volksfrontpolitik. = „Wir stürmen in die Revolution". Bp. 1977. 305—333.

GRÓSZ Károly: A Nagy Október és az újságírás. = Rádió és Televízió Szemle 1977. 5—11.

GYÁROS László: Új Szó. A Szovjet Hadsereg lapja Magyarország lakossága számára. = Hadtörténelmi Közlemények 1978. 57—67.

HEVERDLE László: Fejezet a polgári radikális sajtó történetéből. (A Világ szabadkőműves kapcsolatai.) = MKsz 1978. 144—156.

ILLÉS László: Literaturkritik in der Moskauer Zeitschrift Új Hang. = „Wir stürmen in die Revolution". Bp. 1977, 335—362.

KÁLLAY István: A Levéltári Szemle. = Levéltári Szemle 1977. 267—271.

KISS Gyula: A Vasi Szemle újraindulása, (1956—1959). = Vasi Szemle 1978. 321—329.

KOMJÁT Irén: A kommunista mozgalom világlapja. Az Inprekorr története. Bp. 1977. Kossuth. 207 l.

KŐVÁRI Imre: Egy folyóirat a társadalmi haladás szolgálatában: „Új Korszak (1906—1919). = Magyar Pedagógia 1977. 222—232.

LENGYEL András: A Békésmegyei Közlöny és József Attila. = ItK 1978. 74—82.

MARKOVITS Györgyi: A bécsi „Új világ", (1920). = MKsz 1978. 349—352.

MARKOVITS Györgyi: Magyar emigránsok a fasizmus és a háború ellen. (Tengerentúli magyar lapok a második világháború idején). = „Az Újnak tenni hitet". Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből, 5. Bp. 1977, 527—546.

MÁRKUS László: A 20. századi magyarországi sajtó hatásának vizsgálata során felmerült kutatási problémákról. = A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei 1977. 179—186.

NEMES-NÁGEL Lajos: A Gondolat alapításáról. = Irodalomtörténet 1978. 734—1748.

Az Országos Széchényi Könyvtár Híradójának története és repertóriuma: 1958—1974. (Összeáll. HORVÁTH Viktor.) Bp. 1977. 230 l.

PRISZETR Szaniszló: Hetvenöt éves a Botanikai Közlemények. = Botanikai Közlemények 1977. 147—153.

REHÁK Ferenc: A sajtó szerepe a második világháborúban. [Nemzetközi történésztanácskozás, Budapest, 1978.] = MS 1978. 372—375.

SONKOLY István: A „Huszadik Század" és a zene. = MKsz 1978. 346—349.

SŐTÉR István: A Nyugat korszakai. = Jelenkor 1978. 1147—1152.

SZECSKÓ Károly: Sajtónk múltjából — a Heves Népe, (1946—1947). = Hevesi Szemle 1977. 4, 62—64.

SIPOS Péter: Tudományos emlékülés a „100%" félévszázados jubileuma alkalmából. = Párttörténeti Közlemények 1978. 171—180.

SZABÓ György: Der Proletkult und die Zeitschrift Egység. = „Wir stürmen in die Revolution". Bp. 1977. 209—233.

VARGA József: Ady és Hatvany a Nyugatban. (1908—1919).=ItK 1977. 652—662.

VARGÁNÉ MAJOR Judit: A négy évtizede alapított Soproni Szemle. = Kitáros 1978. 164—165.

VÉGVÁRI Magdolna: Iskolapolitikai és nevelési kérdések a debreceni sajtóban 1944—1948 között. = Studium VI, Debrecen 1975. [1977], 133—141.

Könyvművészet, térképészet, könyvillusztráció, könyvkötészet

Több évszázadot átfogó művek

HRENKÓ Pál: Térképi díszítőrajzok, szakmatörténeti adalékok. = Geodézia és Kartográfia 1978. 441—451.

INDALI György: „A francia plakát 300 éve" kiállítás a Nemzeti Galériában. = MKsz 1978. 212—213.

JUHÁSZ Erzsébet, B.: Tíz évszázad cseh könyvművészete. = MKsz 1978. 369—370.

Tíz évszázad cseh könyvművészete. A prágai Irodalmi Múzeum és a Petőfi Irodalmi Múzeum kiállítása. (Kiállítási kalauz). Bp. 1978, 40 l.

16—18. század

CSENDES László: Térképalkotás. Négyszázötven éves a magyar térképészet büszkesége. = Hadtörténelmi Közlemények 1978. 223—236.

HOLL Béla: Horvát Mihály nagyszombati könyvkötő színes pergamenkötése 1733-ból. — MKsz 1978. 99—103.

NAGY Júlia: Görög Demeter, Kerekes Sámuel és Márton József, a XVIII. századi magyar térképészet kiemelkedő művelői. [Bev.] Bendefy László. = Földrajzi Értesítő 1977. 209—236.

NAGY Júlia: A „Magyar Átlás". = Földrajzi Értesítő 1977, 403—438.

VÖRÖS Ferenc: A sárvári első magyar nyelvű nyomda fametszetei. = Vasi Szemle 1978. 439—444.

19—20. század

BORSÁNYI László: Havanna — 1857-ben, magyar szemmel. Rosti Pál „fényrajzai." = Élet és Tudomány 1978. 966—968.

DANISS Győző: A Tőke képekben. Gellért Hugó kőrajzai Marx főművéhez. = Élet és Tudomány 1978, 547—549.

Landerer és Heckenast urak metszvényei. (Hasonmások.) Válogatás 1843—1845. évi mintáikból. Vál. és bev. HAIMAN György. Bp. 1976. 247 l. — 6 cm.

SZÁNTÓ Tibor: Az iniciálé. = Múzsák 1978. 1. sz. 6—7.

SZÁNTÓ Tibor: Nyolc évtized tipográfiája, 1—2. = MG 1978. 4, 62—70., 5, 24—32.

SZILÁGYI Ferenc: A Dorottya ismeretlen illusztrált kiadása. = MKsz 1978. 339—343.

Könyvtártörténet

Módszertan és gyakorlat

ARATÓ Ferenc: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum története megírásának problémái. = Könyv és Nevelés 1977. 255—263.

CSŰRY István: Könyvtári kutatások Debrecenben, 1950—1975. = Könyv és Könyvtár XI. 37—68.

HAVASI Zoltán: A könyvtár mint kutatóműhely. = Könyvtártudományi Tanulmányok 6. kötet. 1978. 81—104.

Több évszázadot átfogó művek

ADORJÁN Imréné: A kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára. = Bács Megyei Könyvtáros 1975. 2. sz. 48—55.

DÁN Róbert: Centenáriumi kiállítás [az Országos Rabbiképző Intézetben]. = MKsz 1978. 211—212.

Hagyomány és korszerűség a magyar pedagógiai közgyűjtemények 100 éves fejlődésében. [Beszámoló az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum 100 éves évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésről.] = Könyv és Nevelés 1978. 64—70.

OJTOZI Eszter: Kirchenslawische Bücher aus der Klosterbibliothek zu Máriapócs, I. = Könyv és Könyvtár XI, 119—131.

PATAKI László: A szombathelyi egyházmegyei könyvtár története. = A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. Szombathely 1977. 431—462.

SZEMZŐ Piroska, D.: Az Österreichische Nationalbibliothek kiállítása. = MKsz 1978. 111—113.

ZSÁMBOKI László: A Selmeci Műemlékkönyvtár. Miskolc 1976. 73 l. (A Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai 17.)

ZSÁMBOKI László: Die Schemnitzer Gedenkbibliothek von Miskolc in Ungarn. Miskolc 1978. 108 l. (Publikationen der Zentralbibliothek der Technischen Universität für Schwerindustrie, Nr. 18.)

Az Országos Széchényi Könyvtár története

BERLÁSZ Jenő: Hogyan fogadta társadalmunk és a külföld a Széchényi Könyvtár alapítását? = OSZK Évk 1974—1975. 101—164.

CENTGRAF Károly: Vályi András levelei Széchényi Ferenchez. 175 éves az Országos Széchényi Könyvtár. = Levéltári Szemle 1977. 595—606.

HAVASI Zoltán: The Role of the National Library in the Sciences and Public Education of Our Country. At the 175th

Anniversary of the Founding of the National Széchényi Library. = MKsz 1978. 1—10.

Havasi Zoltán: 175 éves az Országos Széchényi Könyvtár. = Ktáros 1977. 507—510.

Havasi Zoltán: A 175 éves Országos Széchényi Könyvtár jubileuma. = MKsz 1978. 104—106.

Kókay György: Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa. = MKsz 1978. 11—24.

Wix Györgyné: Német szerencselovagok a 18. század végi Magyarországon. (Kultúrtörténeti adalékok az Országos Széchényi Könyvtár néhány ritkasága nyomán.) = OSZK Évk 1974—1975. 211—232.

17—18. század

Benkő Ferenc: A debreceni városi patika Kazay Sámuel idejében. = Acta Pharmaceutica Hungarica 1976. 307—318.

Hegyi Ferenc: A szenci piarista Collegium Oeconomicum könyvtára. = MKsz 1978. 167—176.

Kókay György: Bessenyei György és a bécsi Hofbibliothek. = MKsz 1978. 322—327.

Lengyel Imre: Adalék a Teleki-Téka keletkezéséhez. Teleki Sámuel J. Chr. Beckhez írt leveleiből. = Könyv és Könyvtár XI, 95—118.

Pajorin Klára: David Verbec könyvtárának töredéke a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban. = MKsz 1978. 314—321.

Schmidmaier, Dieter: „Geschichte der Bibliotheken — Geschichte der Erziehung" am Beispiel bibliothekpädagogischer Bestrebungen in Deutschland und Österreich des 17. und 18. Jahrhunderts. = Könyv és Könyvtár XI, 143—152.

Somkúti Gabriella: 175 éves a marosvásárhelyi Teleki Téka. = Ktáros 1978. 103—104.

19. század

Erdélyi Ilona: Erdélyi János könyvtára az 1840-es években. = MKsz 1978. 268—279.

Galić' Pavao: Orosz Antal kölcsönkönyvtára. (Zára, 1840). = MKsz 1978. 59—67.

Kerényi Ferenc: A kolozsvári—debreceni színtársulat könyvtára 1810-ben. = MKsz 1978. 255—267.

Végh Ferenc: Adalék könyvtárunk történetéhez. = Műszaki Egyetemi Könyvtáros 1978. 1. sz. 33—39.

20. század

Bardócz Antal: Nógrád megye közművelődési könyvtárai az újjáépítés időszakában. = Ktáros 1976. 397—400.

Bényei Józsefné: Az 1910-es Népkönyvtári címjegyzék ideológiája. = Könyv és Könyvtár XI. 5—36.

Hiller István: Gondolatok a könyvtárban. (Egy ősi bibliotéka korszerű épülete.) = Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Könyvtárosok Tájékoztatója 1978. 2, 16—44.

Horváth Viktor: Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon, (1949—1960). = OSZK Évk 1974—1975. 233—261.

Indali György: Bemutatjuk a Budapest gyűjtemény aprónyomtatványait. = Ktáros 1978. 610—611.

Jónás Károly: Negyedszázada nyilvános az Országgyűlési Könyvtár. = Ktáros 1977, 379—382.

Könczöl Imre: „Haldokló hattyúm — szép emlékezet". Morzsák — adalékok a Fejér Megyei Könyvtár „őskorához". = Fejér Megyei Könyvtáros 1977. 2. sz. 5—23.

Körmendy József: A felsőőrsi könyvlelet. = Élet és Tudomány 1978. máj. 19.

Rónai Tamás: Magyar Tájékoztató Könyvtár Genfben. = MKsz 1978. 180—186.

Rónai Tamás: A NewYork-i Magyar Tájékoztató Könyvtár történetéhez. = MKsz 1978. 81—85.

Sándor László: A budapesti „orosz" könyvtár. = Szovjet Irodalom 1977. 12. sz. 158—162.

A múlt magyar könyvtárosai

Galambos Ferenc: Fraknói Vilmos, 1843—1924. = Ktáros 1977. 617—619.

Galambos Ferenc: Kollányi Ferenc, 1863—1933. = Ktáros 1977. 423—424.

Soós Pál: A pályakezdő Szabó Ervin politikai és kulturális törekvései. (Fejezetek a magyar századforduló munkásművelődésének történetéből.) Bp. 1977, Akad. Kiadó. 241 l.

Soós Pál: Szabó Ervin és Debrecen kapcsolata. = Ktáros 1978. 545—548.

Szabó Ervin. (1877—1918). Szerk. Vadász Sándor. Közread. a TIT. Bp. 1977. 49 l. (Történelmi füzetek 1977/3.)

Szabó Ervin levelezése, 1893—1904. Szerk. Litván György, Szűcs László. [Bp.] 1977, Kossuth. 694 l. 8 t.

Olvasóközönség

FÜLÖP Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1978, Akad. Kiadó. 290 l. (Irodalomtörténeti könyvtár 33.)

HERNÁDI Istvánné: Az ózdi olvasóegylet és könyvtár történetéből. = Napjaink 1978. 2. sz. 32.

KISASSZONDY Éva: A szekszárdi polgári olvasókör első évtizede. = Tolnai Könyvtáros 1977. 2. sz. 51—76.

KISASSZONDY Éva: A Szekszárdi Polgári Olvasókör története 1871—1918-ig. MKsz 1978. 280—290.

VARGA László: Egri munkáskönyvtárak a század első harmadában. = Ktáros 1978. 169—170.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

SZEMLE

Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye. Vál., a folyóiratismertetéseket és a jegyzeteket készítette KÓKAY György, OLTVÁNYI Ambrus, VARGHA Kálmán. Bev. VARGHA Kálmán. Bp. 1978. Gondolat Kiadó, 822 l. (Nemzeti Könyvtár. Művelődéstörténet.)

Sajnálatos dolog, hogy a Gondolat Kiadó Nemzeti Könyvtár című sorozatának kötetei igen nagy időközökben, s rendszertelenül látnak napvilágot. A sorozat eddig megjelent minden darabja a magyar művelődéstörténet valamely fontos időszakáról, illetve valamely jelentékeny területéről adott közre forrásértékű dokumentumokat, jeles szakértők bevezető tanulmányaival, magyarázó jegyzeteivel, s a témakörrel mélyebben foglalkozni kívánókat eligazító bibliográfiával. Külön értéke a sorozatnak, hogy nem elsősorban egy szűkebb kutatói, szakembergárda számára készül, hanem a művelődéstörténet problémái iránt érdeklődő szélesebb közönségnek; ugyanakkor minden eddigi kötete olyan területeket vesz számba, amelyekről a specialisták e sorozat révén kaphatnak átfogó tájékoztatást, s különösen nekik nyújt kutatótevékenységükhöz további hasznos eligazítást a minden egyes kötetben megtalálható gondos bibliográfiai összeállítás. Olyan áttekinthetően és szerencsésen szerkesztett sorozatról van tehát szó, amely egyaránt eredményesen szolgálja a magas szintű ismeretterjesztés, tudománynépszerűsítés ügyét, s a tudományos kutatást is.

Az előzőkben a Nemzeti Könyvtár korábban megjelent darabjairól megfogalmazott összegező, sommás méltatás fokozottan megilleti a legújabb kötetet, a *Program és hivatást*, amely — alcímének tájékoztatása szerint — magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteményét tartalmazza. Az időszaki sajtónak, s egyik fő válfajának, a folyóiratnak a jelentőségét a mindennapi életben, az irodalomban, a művelődés, a különböző művészetek és tudományok területén hangoztatni, ma már közhelynek számít, annak ellenére, hogy ezeken a területeken e dokumentumok szerepe az újkorban, s napjainkban is — a kommunikáció modernebb eszközeinek és lehetőségének terjedése és gyarapodása ellenére is — egyre fokozódik. A fentebb említett művelődési területeknek, ismeretágaknak s a tudományok különböző ágazatainak legújabb termékei és legfrissebb eredményei a polgárilag fejlett nyugat-európai országokban a 17. század, Közép- és Kelet-Európa népeinél és államaiban — Magyarországon is — pedig a 18. század óta folyóiratok hasábjain látnak elsőként napvilágot. De éppen a függőségben, félgyarmati helyzetben és feudális, feudálkapitalista állapotok között élő közép- és kelet-európai népek folyóiratai nagyon gyakran politikailag is jelentékeny szerepet töltenek be. Mivel a hatalom a politikai életet és a politikai eseményekről számot adó hírlapokat fokozottan ellenőrzi (pl. Magyarországon a ferenci reakció idején, az 1848—49-es forradalmi eseményeket követő önkényuralom korában, vagy a két világháború közti ellenforradalmi időszakban), a politikum gyakran a művelődés területére kényszerül, s e területek folyóiratai egyben a nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás zászlóvivőivé is válnak.

Az irodalmi, a kulturális, a művészeti, a tudományos élet újabb és újabb irányzatai, a különböző ideológiai, világnézeti csoportosulások képviselői törekvéseik megismertetése, népszerűsítése és diadalra juttatása érdekében Magyarországon is egyesületeket, társulásokat hoznak létre, s ezekkel együtt, vagy tőlük függetlenül, folyóiratokat, lapokat alapítanak, s céljaikat ilyen módon kívánják széles körben a közönséggel megismertetni, és ezeket rendszerint az induló lap programcikkében összegezik, fogalmazzák meg. A magyar folyóiratok e programcikkeiből ad gazdag időrendi válogatást a „Program és hivatás" című gyűjtemény; kezdve az 1788-ban elsőként megjelenő magyar nyelvű folyóiratnak, a kassai *Magyar Museum*nak a

„Bévezetés"-ével, s befejezve az 1963 óta napvilágot látó *Kritika* két: 1963-ban a lap indulásakor, illetve 1972-ben a profiljának átalakulásakor, s mindkét alkalommal *Köszöntjük az olvasót* címen megjelenő programadó írásával. E majdnem két évszázadnyi, hosszú időszakból 121 folyóirat programcikkeit tartalmazza a kötet. Ahogy az utolsóként szereplő *Kritika* esetében, úgy több más lapnál is előfordul, hogy a gyűjtemény több bevezető írást is közöl: jelentős szerkesztőváltozások, a lap történetében bekövetkezett évfordulók, profilváltozások, a folyóiratok jellegének, szellemiségének radikális átalakulása stb. indokolja az összeállítóknak ezt az eljárását. (Egy-egy lap esetében a cikkek ilyenkor egymást követik, eltérve a kötet egészének időrendjétől.)

A terjedelmes és sokrétű anyagból történő koncepciózus válogatás Kókay György (1788—1848), Oltványi Ambrus (1849—1900) és Vargha Kálmán (1900—) kitűnő anyagismeretét, tájékozottságát és szakavatottságát dicséri. Vargha Kálmán a munka bevezetőjében tájékoztat a válogatás szempontjairól. Megállapítja, hogy „valamennyi jelentős folyóiratunk fontos kulturális törekvések, mozgalmak, csoportosulások eredményeképp jött létre, a bennük megjelenő programcikkek értékes dokumentumai az újkori magyar művelődéstörténet utolsó két évszázadának." Ezért az összeállítók arra törekedtek, hogy „lehetőleg minden olyan folyóirat programcikke megtalálható legyen a gyűjteményben, amelynek kiemelkedő szerepe volt művelődésünk történetében." Majd így folytatja: „Elsősorban olyan folyóiratok bemutatására vállalkoztunk, amelyek általános igénnyel szolgálták a magyar kultúra ügyét, amelyeknek fontos tudatformáló szerepük volt . . . jelentős számban szerepelnek az olyan orgánumok, amelyek szépirodalmi alkotások mellett tanulmányokat, kritikákat, elméleti írásokat, ismeretterjesztő cikkeket is közöltek, továbbá olyanok is, amelyek érdeklődési területüket a filozófia, a képzőművészet, a zene problémaköreire is kiterjesztették. Azokat a XX. századi folyóiratokat is bevontuk kötetünk gyűjtőkörébe, amelyek a munkásmozgalom és a polgári radikalizmus hatására kibontakozó társadalomtudomány fórumai voltak. Nem vettük fel viszont a természettudományok, az orvostudomány, a technika és más tudományágak szakfolyóiratainak programcikkeit."

A fenti szempontok szerint történt válogatás eredményeként olyan antológia keletkezett, amely nemcsak a sajtótörténet művelőjének és a folyóiratok iránt érdeklődő olvasóknak a kíváncsiságát kelti fel, de az irodalmárok, a művészet-, a művelődés- és a tudománytörténet szakemberei számára is forrásértékű dokumentumokat közöl. A sajtótörténész külön örül annak, hogy a munka egésze implicite egy magyar folyóirat-történetet foglal magában. Az egykorú programcikkek mellett ugyanis rendkívül értékesek azok a részek is, amelyekkel az összeállítók e dokumentumokat kiegészítik, magyarázzák, kommentálják. Vargha Kálmán bevezető írásának csak kisebb része foglalkozik a válogatás szempontjaival, a kötet szerkesztésével, szerkezetével, jellegével, nagyobb része mintegy három ívnyi esszészerű tanulmány a magyar folyóiratirodalom történetéről a kezdetektől napjainkig. Terjedelmi korlátok miatt részletes elemzésre nincs ugyan módja és lehetősége, de így is árnyalt, plasztikus képet fogalmaz meg folyóirat irodalmunk kialakulásáról, jellegéről; a nyugat-európai és a hazai kezdetek közti különbségekről; a különböző folyóirat-válfajok létrejöttéről, szerepükről a fejlődés egy-egy konkrét időszakában; tartalmi és világnézeti sajátosságaikról; az azonos szellemiségű lapok kapcsolatairól és hatásáról, s a velük szemben állókkal folytatott harcaikról; a háttérben levő politikai, gazdasági, ideológiai mozgatóerők szerepéről, azaz bemutatja a fejlődés fő tendenciáit s konkrét példákkal (lapok, szerkesztők) illusztrálja megállapításait. Nem feledkezik meg e történeti bevezetés azokról a jelentékeny folyóiratokról sem, amelyek — nem közölvén programcikket — a későbbiekben nem kaphattak helyet a kötetben (pl. *Századok*, *Budapesti Szemle*, *Minerva*, *Századunk*, *Ezüstkor*, *Újhold*, *Csillag* stb.).

Szinte kiegészítik Vargha Kálmán bevezető történeti összefoglalását azok a rövid kis tanulmányok, amelyeket az összeállítók egy-egy lapról — az illető lap programcikke előtt — közölnek. E kis-monográfiák nemcsak a programírás magyarázatára, kommentálására szorítkoznak, hanem a folyóirat jellegéről, szellemi profiljáról, szerkesztőiről, munkatársairól, tartalmáról (rovatok, témakörök, esetleg konkrét írások), megjelenési adatairól tájékoztatják az olvasót. Ezeket követően — ha van ilyen — a lapra vonatkozó irodalom, s az esetleges repertórium bibliográfiai adatai nyújtanak további eligazítást. A programcikkek végén található azok eredeti lelőhelye és esetleges újabb kiadásunkak adatai, majd ezeket a cikket kiegészítő jegyzetapparátus követi; ez a benne említett személyekről, eseményekről és egyéb szükséges tudnivalókról közöl tájékoztatást. A kötet végén a folyóiratok szerkesztőinek betűrendes „kis-lexikona" olvasható.

A folyóiratokról szóló rövid tanulmányo-

kat, a programcikkeket, s a szerkesztőkről közölt adatokat — gondolatban — beépítve Vargha Kálmán bevezető történeti összefoglalásába kapjuk meg azt a „magyar folyóirattörténetet", amelyet korábban említettünk. S ez azért jelentős teljesítmény, mert ilyennel sajtótörténeti szakirodalmunk még nem rendelkezik. Áttekintve azokat az összefoglaló műveket, amelyeknek jegyzékét mintegy függelékként a gondosan összeállított névmutató előtt egyetlen lapon e kötet is közli, azt tapasztaljuk, hogy nincsen közöttük egyetlen olyan munka sem, amely önálló és teljes magyar folyóirattörténetet tartalmazna. Ferenczy József monográfiájának címe *(A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig)* is jelzi, hogy a szerző a hírlapok történetét helyezi előtérbe. A Dezsényi—Nemes-féle sajtótörténet *(A magyar sajtó 250 éve)*, amely nem hanyagolja el folyóiratirodalmunkat sem, csak a 19—20. század fordulójáig terjed. A többi munka egy-egy rövidebb időszakra vonatkozó részmonográfia (ahogy az itt még nem szereplő, *A magyar sajtó története* című kézikönyvnek is csak az 1849-ig terjedő első kötete látott napvilágot az 1979. évi könyvnapra.)

A *Program és hivatás* az egyetlen olyan munka tehát, amely a magyar folyóirattörténet teljes, napjainkig tartó fejlődéséről ad számot. Bár nem monográfia, jól tájékoztat a fejlődés egészének jellegéről, s pontos, hasznos adatokat nyújt az egyes periodikákról, szerkesztőkről, és a különböző részkérdéseket sem hagyja figyelmen kívül. Ösztönzően kell hogy hasson egy részletes, árnyaltan megírt, adatokban gazdag magyar folyóirattörténeti összefoglalás mielőbbi elkészítésére. Ennek az alapjait a kötet szerkesztői gondos válogató, összeállító és szerzői tevékenységükkel megvetették, s ezért az eredményes úttörő munkáért őszinte elismerés illeti őket.

FÜLÖP GÉZA

Két új fakszimile-sorozat: Magyar Kódexek
Fontes ad historiam linguarum populorumque Uraliensium. Szerk.: ERDŐDI József és MOLNÁR József. 1—5. köt. Bp. 1974—1978. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport.

A régi magyar literatúra kéziratos és nyomtatott forrásainak tanulmányozása több szempontból is nehéz feladat. Technikai szempontból gyakran körülményes hozzájutni eredeti példányokhoz, mert unikum voltuknál fogva a könyvtárak védettnek nyilvánítják őket, tudományos szempontból pedig, az esetleges régi kiadások elavult szövegközlési elvei jelenthetnek akadályt. Ábel Jenő már 1880-ban felemelte szavát az ellen a gyakorlat ellen, amely megelégedett a tartalmi, művelődéstörténeti érdekű — tehát nem filológiai igényű — szöveg közreadásával, s ha ezen ma már túl is vagyunk, egész sor hibalehetőséggel kell számolnunk a mai „kritikai" kiadások esetében is (átírási pontatlanságok, rossz vagy vitatható olvasatok, szó- vagy sorkihagyások stb.), melyek nemcsak elméletileg lehetségesek, de a valóságban is akad rájuk példa bőven. Azt lehetne mondani, hogy ha már a forrásszöveg eredeti példányának használatáról le is kell mondani — noha ez nem mindig van így (Anonymus-gesta stb.) — jól megalapozott tudományos eredményhez legalább egy megbízható szöveggondozáson átesett, hiteles hasonmás-kiadásra van szükségünk (Ne felejtsük el, a fényképhasonmásokat is korrigálják !).

Napjaink kutatómunkáját több fakszimile-sorozat segíti: a nagy múltú *Codices Hungarici*, és az újabban indított *Bibliotheca Hungarica Antiqua*. E sorozatok közül a *Codices Hungarici* szerkesztési elvei oly sok és mélyreható változáson mentek át, hogy szinte a vállalkozás létét veszélyeztetik immár: a felduzzasztott kritikai apparátusra való áttérés lefékezte az egyes kötetek amúgy sem gyors megjelenési ütemét, ugyanakkor a megnövekedett terjedelem nem állt arányban a kritikai igényű tudományos nyereséggel. A *Bibliotheca Hungarica Antiqua* sorozatjellegét viszont rapszódikusan beálló szünetek tették bizonytalanná (volt fél évtizednél hosszabb hallgatás is), de ami ennél is nagyobb baj: lassan már csak a könyvgyűjtő ínyencek pénztárcájához méretezett áron kerülnek forgalomba, pedig széles körben lenne igény ezekre a művekre. Mutatja ezt a régi magyar kiadványok évek óta tartó — örvendetes — divatja. Legégetőbben és leginkább halaszthatatlanul a fiatal szakemberek körében jelentkezik ez az igény. Egyetemi és főiskolai hallgatók munkaeszközként szeretnék birtokolni, talán több szakdolgozat és bölcsészdoktori értekezés is készülne ebből a tárgykörből, ha a házikönyvtárak polcain helyet foglalhatna, de erre sajnos nincs mód, sőt még a könyvtárak sem vállalkoznak több példány beszerzésére.

A hiányon, mely nem egyszerűen könyvtörténeti, nyelvészeti vagy irodalomtörténeti, hanem szélesebb értelemben véve közművelődési kérdés is, remélhetőleg enyhíteni fog az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportjának két új fakszimile-sorozata, mely mind a középkori kéziratosság, mind pedig a könyvnyomtatás korának tudománytörténetileg fontos és „el-

érhetetlen" műveinek megjelentetését ígéri. A *Magyar Kódexek* c. sorozat Molnár József szerkesztésében, 1977-ben, a *Festeticskódex* közreadásával indult. A választást nem lehet eléggé helyeselni. Nemcsak azért, mert keletkezési idejét (1493) tekintve a későközépkori magyar kódexirodalom élén áll, de mert egyébként is különleges hely illeti meg e pálos munkát a régiségben: legszebben illuminált kódexeink közé tartozik, benne található — eszmetörténeti szempontból egyedülállóan — Petrarca bűnbánó zsoltárainak első magyar fordítása, és imaszövegeinek pompás retorikájával a középkor végi magyar nyelvűség csúcsait közelíti meg. Bár a kiadvány xeroxtechnikája nem tette lehetővé a színesben való reprodukálást, kárpótol érte az immár „eredetiben" tanulmányozható szöveg újdonságának varázsa, melyre az első nyomtatott kiadás óta közel száz évig kellett várnunk (Nytár XIII. Bp. 1885.).

A másik sorozat *Fontes ad historiam linguarum populorumque Uraliensium* címen indult Erdődi József és Molnár József szerkesztésében, bilinguis (magyar—német) bevezetők kíséretében. 1974-től 1978-ig öt kötete látott napvilágot. Az első egy ritkaságszámba menő finnugrisztikai kiadvány: Vlagyimir Iszlavin orosz tudós munkája a szamojédokról (Szentpétervár, 1847.). A nagy fontosságú forrásmű mostani, második — teljes hasonmásban történt — kiadása természetesen több, mint hazai finnugrisztikánk gazdagodása: nemzetközi szakirodalmi esemény. Ez után szigorú következetességgel évenként egy-egy új kötettel gyarapodott a Fontes-sorozat: Pesti Gábor: *Nomenclatura sex linguarum* (Bp. 1975. Molnár József bevezetésével és válogatott bibliográfiával); *Calendarium magyar nyelven* (Bp. 1976. Molnár József bevezetőjével), mely könyvtári értelemben kolligátum. Benne van Székely István kalendáriuma (Krakkó 1540—1550), Jacobeus Szaniszló naptára (Kolozsvár 1572.), a Wilhelm Misocaeus néven megjelent *Prognosticon* (Kolozsvár 1576.) és végül Slovacius Péter kalendáriuma (Nagyszombat 1579.). A sorozat negyedik kötete *Corpus grammaticorum Hungarorum* címen jelent meg Szathmári István bevezetőjével, Molnár József gondozásában. Az előzőhöz hasonlóan koncepciózus kötet ugyancsak több művet tartalmaz, mégpedig: Hegendorff: *Rudimenta gramatices Donati* (Krakkó 1527.), Sylvester János: *Gramatica hungarolatina* (Sárvár 1539.), Dévai Biró Mátyás: *Orthographia Vngarica* (Krakkó 1549.) és végül Heltai Gáspár: *A keresztyéni tudománynak fundamentoma* (Kolozsvár 1553.). Ezzel gyakorlatilag kezünkbe adta a szerkesztő a XVI. század nyelvtan-

irodalmának legfontosabb opuszait egy kötetbe foglalva. A Fontes-sorozat ötödik és ez ideig utolsó darabja Baranyai Decsi János adagiáinak hasonmás kiadása (Bp. 1978. Bevezette és a szöveget gondozta, bibliográfiával ellátta: Molnár József). Ez a kiadás megszüntetve végre közel négyszáz éves raritását, egész sor diszciplína érdeklődésére számíthat, hiszen az erazmista Baranyai Decsi humanista alakja nem utolsósorban az ötezer közmondás „lefordításával" egyaránt fontos a nyelv, az irodalom és a folklór kutatói számára. Különösen az utóbbiaknak jelent ritka alkalmat e kiadvány megjelenése, mivel e páratlanul érdekes görög—latin—magyar szövegben egy kronológiailag jól elhelyezhető forrásanyagot kaptak kézhez.

A Fontes-sorozat szövegeinek gondozója, Molnár József, szinte minden kötetnél többet tett egyszerű szövegellenőrzésnél. A legbravúrosabb munkát a kalendáriumok kötetében végezte Székely István művének teljes rekonstrukciójával, ahol könyvészeti tévedések helyesbítésével végül is sikerült első ízben kiadnia a mű hiteles változatát.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem két új fakszimile-sorozatának döntően nyelvtörténeti meggondolások a mozgató rugói, de mondanunk sem kell, hogy a nyelvészeten kívül nagy nyereséget jelent minden egyes kötete a kodikológia és nyomdatörténet, a régi magyar irodalomtörténet és a folklór számára is. A gondosan megtervezett sorozatok folytatása: parancsoló szükség.

V. Kovács Sándor

Zenei írások a Nyugatban. Szerkesztette: Breuer János. Zeneműkiadó, Budapest, 1978. 516 l.

Sok szó esik manapság az interdiszciplináris módszer szükségességéről, de rendszerint a történelmi múlt feltárásánál igényeljük. Saját korunk tudományos és kulturális élete viszont tovább halad a szakosodás irányában. Folyóirataink legtöbbjénél élesen megvont határok szabják meg a témaköröket; mai szóval élve, mindegyiknek megvan a maga „sajátos profilja". Így aztán irodalmi folyóirataink nem is érzik hivatásuknak, hogy átfogó képet nyújtsanak pl. a zenekultúránkról.

Mindezt azért jegyezzük meg, hogy annál jobban értékelni tudjuk a *Nyugat* c. folyóiratot, mely 1908 és 1941 között rendszeresen és tudatosan zenei kalauza is tudott lenni a kortársnak. Breuer János

könyvéről azért kell a *Magyar Könyvszemle* hasábjain megemlékeznünk, mert irodalomcentrikus művészeti szemléletünk terén a *Nyugat* példaként kell, hogy álljon előttünk; másrészt azért is, mert meglehetősen háttérbe szorult, hogy a legjobb szellemi erőket összefogó és szétsugárzó *Nyugat* mennyit tett a magyar zene érdekében. A *Nyugat* zenei rovata ugyanis lényegében (három évtizednél hosszabb ideig) érvényes képet ad a hazai zenekultúráról.

A *Nyugat* zenei rovatát sokan írták. Sokan voltak közülük hangadó egyéniségek: Csáth Géza, — a tízes években Molnár Antal — 1917-től Kodály Zoltán — 1920-tól Tóth Aladár, — majd Lányi Viktor, Szabolcsi Bence. Ennek köszönhető, hogy a zenei cikkek következetesen egyazon irányba tartanak: zenei és társadalmi haladás összefüggéseit domborítják ki és egy demokratikus zenekultúra megteremtésének szószólói. A zenekultúra eme demokratizmusát a cikkek tematikus változatossága is hirdette. Külön hangsúlyozandó a szerkesztő megállapításának az a mondata, mely önmagában is tükrözi a *Nyugat* tudatformáló értékítéletét: „Egyetlen szó nem jelent meg hasábjain Bartók, Kodály ellen, ám milliónyi az ügyükért felemelt szavak száma" (491. l.). Aligha tévedünk, ha a *Nyugat*ot ezen a téren egyedülállónak mondjuk!

Túl a zenekultúra aktualitásán, a kötet maradandó értéke abban keresendő, hogy a szerkesztő által kiválasztott cikkek *a kritikai attitűd* szempontjából mindmáig példátmutatóak. A cikkek íróinak többsége a maga teljességében nemcsak ismerteti, hanem ezt követően értékeli is a választott témát. Az értékelés objektivitása teszi maradandóvá és nélkülözhetetlenné a *Nyugat*ot az utókor számára — jelen esetben — a kor zenekultúrájának elemzésénél is. A *Nyugat* vezető kritikusainak tevékenységét természetesen a szerkesztő csak részben tudta bemutatni, mert Breuer János gyűjteménye szükségképpen válogatásra kényszerült, — viszont a rendelkezésére álló terjedelem keretében elsőnek neki sikerült a *Nyugat* zenei arculatának imponáló sokszínűségét bemutatni.

A szerkesztői munka iménti említett értékén túlmenően külön kiemeljük a kötet végén található *Cikkbibliográfia* fejezetet (473—489. l.) Ebben a szerkesztő a zenei tárgyú cikkek összefoglaló listáját adja, feltüntetve a jelen kötetben olvasható és a már máshol közzétett írásokat. Ugyanakkor egy névmutatót is közöl azon nevekkel, melyek az egyes cikkekben előfordulnak. Ilyen jellegű munkát, vagyis zenei tartalomjegyzéket a *Nyugat*tal kapcsolatban más eddig még nem készített. A 489. lapon *A Nyugat facsimile kottamellékletei és Zenei tárgyú képzőművészeti alkotások a Nyugatban* cím alatt szintén fontos adatok birtokához jutunk.

Befejezésül idéznünk érdemes Breuer János Útószavának egy igen megszívlelendő mondatát: „Napjaink irodalmi folyóiratait hetven esztendő múltán felütve kap-e ilyen (vagyis a Nyugatéhoz hasonló) átfogó, ennyire érvényes képet korunk zenekultúrájáról az olvasó?" (490. l.).

BARLAY Ö. SZABOLCS

Kollin Ferenc: A Prager Könyvkiadó története. Bp. 1977, Akadémiai Kiadó. 170 p. (Irodalomtörténeti Füzetek 92.)

Kövesdi János írja a *Magyar nyelvű könyvkiadás Csehszlovákiában 1945 után* című tanulmányvázlatának bevezetőjében, hogy a haladó törekvésű könyvkiadók közül a Prager Könyvkiadó volt a legszínvonalasabbak egyike *(Irodalmi Szemle* 1979. 2. sz. 157.) Hasonlóképpen vélekedett Turczel Lajos a Kollin Ferenc által is idézett, *Írás és Szolgálat* című kötetében, ezért joggal választhatjuk ismertetésünk alapkérdéséül azt a szempontot, hogy a szerző miképpen oldotta meg a kiadó szerepének értékelését a csehszlovákiai és az egyetemes magyar irodalom szempontjából.

A kötet mindenekelőtt kiadó-központú, sőt részlet-adataiban túlságosan is az. Jellemző példa erre a *Dášenka* című kutyatörténet újsághirdetéseinek részletezése (114. l.), ami (esetleg) jegyzet-anyagba kívánkozott volna, ugyanígy a MIKSz (Modern Irodalombarátok Könyvszövetsége) túlrészletezett anyaga. Kollin Ferenc igen sok ismeretlen anyagot közölt a kiadó működéséről, eszmei-politikai és még inkább irodalom- és művelődéspolitikai összefüggéseire azonban csak idézetekkel, illetve a külföldi vezérképviseletek felsorolásával utal. Nem csupán a magyar irodalom fejlődésében játszott szerepe kerül így háttérbe. Ennél erősebben érződik a cseh és a szlovák összefüggések hiánya, amire pedig a feltárt anyag bőségesen nyújt lehetőséget. Milo Urbanról és Peter Jilemnickýről például csak a két hozzáférhető szlovák irodalomtörténetre (Sziklay László, Szalatnai Rezső) utal, pedig éppen arra lenne kíváncsi az olvasó, miért ez a két szlovák szerző szerepel a kiadványok listáján. Prager Jenő működése, a pozsonyi

kiadó megalapítása, a munkatársak, szerkesztők, fordítók és illusztrátorok, a kiadó sorozatai és sorozaton kívüli kidványai, a kiadványok fogadtatása és terjesztése — mint fejezetcímek sikerültek, de minduntalan keressük a tanulmány írójának állásfoglalását, elemző értékelését, amit lényegében a szépirodalom szempontjából kevésbé jelentős Masaryk- és Beneš-kötetekkel kapcsolatban tarthatunk csak kielégítőnek.

Kollin Ferenc tanulmányában két helyen is olvassuk azt a megállapítást, hogy a „szlovenszkói magyarok" milyen szervezetlenek, szegények, betűéhesek voltak. Először a *Bibliotheca humana*-sorozat indításával kapcsolatban (71—72. l.), másodszor szó szerint ugyanezt a 116. oldalon. Mivel csakugyan a mai szlovákiai magyar irodalom élő hagyományáról van szó, szerencsés lett volna, ha a szerző legalább tárgymutató segítségével utalt volna e „szegénység" viszonylagos voltára. Mert éppen ez a gazdag hagyomány segített 1949 után az akkor valóban szegény irodalmi élet megteremtésében. Illusztrációként pótoljuk most jelképesen ezt az egyesületeket, szervezeteket, periodikumokat, könyvsorozatokat, politikai pártokat stb. magában foglaló tárgymutatót a tanulmányban és járulékos anyagában található említések alapján: A Csehszlovák Rádió Magyar Osztálya; Csehszlovákiai Magyar Könyvbarátok Köre; *Csehszlovákiai Magyar Rádió* (periodikum); Csehszlovákiai Magyar Tudományos Irodalmi és Művészeti Társaság; *Csehszlovákiai Népszava;* Kisebbségi Osztály; *Magyar Figyelő, Magyar Nap; Magyar Újság;* Masaryk Akadémia; Munkásakadémia; Országos Magyar Szervezőbizottság; Országos Magyar Végrehajtóbizottság; *Prágai Magyar Hírlap; Reggel;* Szlovenszkói Magyar—Német Szociáldemokrata Munkáspárt; *Új Szó* . . . A Prager Kiadó évtizede (1929—1938) ilyen módon korántsem nevezhető szegénynyesnek, különösen akkor, ha a nevek és „tárgyak" oroszlánrésze csak a haladó személyeket és intézményeket tartalmazza.

Elismerés jár a szerzőnek a kiadóval egykor kapcsolatot tartó, ma élő személyektől fáradságos munkával összegyűjtött számos adatért, a filológiai pontosság és a cseh, illetve szlovák irodalom és nyelv megfelelő ismerete azonban manapság, a komplex igényű kelet-európai kutatások korában elengedhetetlen követelmény. Így például Sas Andorról csak annyit tudunk meg, hogy „a felszabadulás után haláláig a pozsonyi egyetem magyar tanszékének professzoraként tevékenykedett," (33. l.) holott erre a felszabadulás után jónéhány évvel később került sor, és sohasem volt egyetemi tanár; Eduard Benešsel kapcsolatban legalább említenie kellett volna az 1945 utáni magyarellenes intézkedéseket, mert az e téren tájékozatlanabb olvasóban ugyancsak furcsa kép alakulna ki a kollektív felelősségrevonás és a reszlovakizáció, a kényszerkitelepítés egyik szellemi „szerzőjéről", ha csupán a *Nemzetek forradalma* című művéből vett idézet alapján kell ítéletet alkotnunk. (47—50. l.) Ugyanilyen „furcsa" megoldás, hogy Milan Hodža, „agrárpárti politikus Magyarországon született" (51. l.) és Ivan Dérer személyének jellemzése is erősen elnagyolt.

Nem csupán a szerző hibája az az igen nagy mennyiségű nyelvi hiba, aminek csehszlovákiai tárgyú könyvről lévén szó, semmiképpen sem lett volna szabad előfordulnia. Íme egy fájó hibacsokor: Halaš helyesen Halas; Jósef Rudinsky = Jozef Rudinský; Slovenska Politika = Slovenská politika; Živy bič = Živý bič; Hronsky = Hronský. A 67. oldalon a következő hibák találhatók: Hronsky — Hronský; Jilemnicky — Jilemnický (4×); Pole neorane — Pole neorané (2×); Kuš cukru — Kus cukru (2×); Vitazny Pád = Vít'azný pád; kusucai (parasztok) = kysucai; egy-egy véletlen hibát hajlandók lennénk elfogadni, Halaš azonban visszatérően nem Halas, a Slovenska Grafia sohasem Slovenská grafia és a Bibliograficky Katalog véletlenül sem jó: Bibliografický katalóg. Nem tudni, miért Thomas az első csehszlovák köztársasági elnök keresztneve Tomáš helyett a főszövegben és a bibliográfiában egyaránt. Az utóbbi helyen egyetlen cseh vagy szlovák cím sincs helyesen: Svetova valka a naše revoluče = Světová válka a naše revoluce; Bibliografičky Katalog Československé Republicky = Bibliografický katalóg Československé republiky; Dasenka cili život stenete = Dášenka čili život stenětě; Obysejny život = Obyčejný život; Bilá nemeč — Bílá nemoc; Povetron = Povětroň; Válka š mloky = Válka s mloky; zeny = ženy; Golet v udoli = Golet v údolí; Nikola Suhaj loupeznik = Nikola Šuhaj loupežník; Živi bič = Živý bič; Utek do Budina = Útek do Budína. Vannak hibák az irodalomjegyzékben (Czuczor László például Dobossy László), a felhasznált sajtóanyag jegyzékében (Az *Út* eperjesi megjelenési helye helyesen Prešov) és természetesen a névmutatóban is (Czuczor Lászlónál hiányzik a feloldás; Kemény Gábor = Kemény G. Gábor; Kindlova Hana = Kindlová, Hana; Vancura = Vančura; Wolker, Jiri = Wolker, Jiří.)

Végül, de nem utolsósorban még egy kevésbé átgondolt fogalmazásra hívjuk fel a figyelmet. A 30—31. oldalon a szerző a

Masaryk Akadémián dolgozó magyar értelmiségiekkel kapcsolatban megállapítja, hogy aktivisták voltak, azaz „a Csehszlovák Köztársaság mindenkori kormányának politikáját támogatták és népszerűsítették . . . fenntartás nélkül szolgálták a fennálló rendszert és mind az osztályszempontú, mind a nemzetiségi szempontú bírálatról lemondtak . . .” és a Pragerhez közel álló aktivisták „a magyar nemzetiséggel szemben elkövetett igazságtalanságok ellen valóban nem emeltek szót. A Prager-kiadványok között nincs olyan, mely a magyar kisebbség sérelmeinek adna hangot.” Ez utóbbi kétségtelen tény. A csehszlovákiai magyar kisebbség sérelmeit a Csehszlovák Kommunista Párt sorolta — helyesen — a burzsoá rendet bíráló munkájának fegyvertárába, s éppen eleget foglalkoztak vele egészen más előjellel a csehszlovákiai és a magyarországi szélsőségesen magyar nacionalista körök. A haladó csehszlovákiai magyarság — és nagyrészt ilyenek működtek a Prager Kiadó vonzásában — csakis a csehszlovák—magyar közeledést támogatta saját jól felfogott érdekében és a nacionalizmussal való szembefordulás kinyilvánításaként.

A hibái ellenére haszonnal olvasható tanulmány idézi Prager Jenő válaszát Győry Dezső és kilenc írótársa kérésére egy irodalmi folyóirat ügyében: „Olyan folyóiratot kellene indítanunk, amely 1. lehetővé tenné a csehszlovákiai magyar íróknak, hogy írásaikat eljuttassák az egész magyar nyelvterületre, 2. rendszeresen mozdítaná elő a Duna-völgyi népek kultúrcseréjét, és 3. ugyanakkor rendszeresen látná el a közvetítő feladatát a nyugati kultúra és a magyar nyelvterület között.”

Prager Jenő valóban nem csupán üzleti vállalkozásnak szánta kiadóját.

KÄFER ISTVÁN

A Tevan nyomda- és kiadóvállalat történetéből. (1903—1949). Szerk.: SZABÓ Ferenc. Békéscsaba. 1978. 161 l. (Bibliotheca Bekesiensis 16.)

A *Bibliotheca Bekesiensis* sorozat, melynek első kötete 1967-ben jelent meg, e füzettel immár 16. kötetéhez érkezett el. A sorozat annak idején, bevallottan, bibliofil igényekkel indult s az egyes kötetek remek kiállítása is „csupán” a békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakiskola tanulóinak nyomdai szakismeretét volt hivatva igazolni. Az alapítószerkesztő, Papp János azonban, nagyon helyesen, a szép külsőhöz esetről esetre hasznos tartalmat is társított, s így az évek során egy érdekes és izgalmas helytörténeti „könyvtár” is létrejött. Jellemzésül elegendő talán megemlíteni, hogy (Haan Lajos, Banner János, Tessedik Sámuel, Kner Imre stb. írásai mellett) e sorozat kötetei pl. Justh Zsigmond parasztszínházára, Réthy Lipót szarvasi nyomdájának történetére vonatkozó dokumentumokat is tartalmaznak.

Az új kötet, melyet már nem Papp János, hanem a gyulai levéltár igazgatója, Szabó Ferenc szerkesztett, mindenképpen a jó hagyományok folytatója. A kis könyv papírja, tipográfiája, kötése stb. igen ízléses, szép, sőt — a színes illusztrációk kivitelezése révén — e könyvecske a sorozat egyik legszebb darabja. Tartalma pedig külön is aktuális, hisz a nagyhírű békéscsabai Tevan nyomda létrejöttének 75. évfordulójára jelent meg. Tevan Andorról s officinájáról, természetesen, eddig is viszonylag sokat tudtunk valamennyien. Tévednénk azonban, ha azt hinnénk, hogy mindent, mi lényeges, tudunk. Hogy menynyi hézaga van ismereteinknek, éppen e könyvecske tanulmányai bizonyítják.

A négy tanulmány ugyanis, mely a kötet anyagát adja, mind lényeges pontokon gazdagítja eddigi ismereteinket. Ha a feldolgozás színvonala nem is egyenletes, a tárgyválasztás minden esetben fontos s ez eleve előrelépést jelent.

A szerkesztő, Szabó Ferenc *A Tevan nyomda üzemtörténetéből* címen értekezett; tanulmánya „a magas színvonalú könyvkiadás lehetőségeit megteremtő vagy korlátozó általános üzemi viszonyok és adottságok” feltárását kívánta elősegíteni. Előmunkálatokra alig-alig támaszkodhatott, ezért külön öröm, hogy írása főleg (eddig ismeretlen) levéltári anyagra épül. Amit a Tevan nyomda létrejöttéről, első lépéseiről ír, önmagában is fontos, érdekes. Ennél is fontosabb azonban, hogy — ha hézagosan is — Szabó megkísérli rekonstruálni a nyomda gépparkját, alkalmazottainak létszámát is. Minden nyomdatörténetnek, tudjuk, nélkülözhetetlen alapadatai ezek. Igy, ha a nyomda termékeiről is sikerülne számszerű adatokat hoznia, a legfontosabbakat már tudnánk a Tevan *nyomdáról*. S ez nagy szó. Kár viszont, hogy nem nézte meg Tevan Andornak az Akadémiai Könyvtár kézirattárában őrzött hagyatékát, amely — vélhetőleg — a nyomdára vonatkozóan is tartalmaz adatokat.

A második tanulmány szerzője, Petőcz Károly, aki a kötet tipográfusa és kötésének tervezője is, *Tevan Andor a magyar könyvkultúra szolgálatában* címen írt. (45—99). Ő kiváló nyomdai szakember, remek tipográfus, Tevan könyvművészeti-tipográfiai tevékenységének is egyik legjobb

értője. Érthető hát, hogy amit a *tipográfus* Tevanról ír, fontos és izgalmas. Az illusztrációk, amelyeket mondanivalója bizonyítékául kiválasztott, s ezek rövid, tömör magyarázatai, nagy tudásról, komoly értésről tanúskodnak. Meggyőződésünk szerint azonban e tipográfia-magyarázatokra kellett volna összpontosítania — Petőcz ebben a legerősebb. Tanulmányának „fő" szövege ugyanis, valljuk meg, kicsit bőbeszédű és semmiképpen nem éri el az illusztrációkiválasztásban és -magyarázatban megmutatkozó magas színvonalat. A kevesebb, ez esetben több lett volna.

A kötet harmadik írása, a Papp Jánosé *(Tömegkönyv és bibliofilia)* eltér a többitől s voltaképpen „keretbe" foglalt bibliográfiája Tevanék két legfontosabb könyvsorozatának. Az összeállítás első része a *Tevan könyvtár* 1912 és 1922 közt megjelent füzeteinek címleírásait adja. E jegyzék, ha nem is reveláló, föltétlenül hasznos, kiváltképp, hogy az egyes füzetek 2. és 3. kiadásait is regisztrálja. Az összeállítás második része a *Tevan amatőr sorozat* 1913 és 1948 közt megjelent 14 kötetét írja le — ezzel is hasznos segédeszközt adva a könyvtörténet és a bibliofilia kutatóinak.

A kötet utolsó írása *Tevan Andor és Kner Imre levelezését* tekinti át. Elek László tanulmányának forrása a Kner család iratainak a Békés megyei Levéltárban őrzött ún. Tevan-dossziéja, mely 131 levelet tartalmaz. Ebből az anyagból, Elek jóvoltából, érdekes kép bontakozik ki a két nagy nyomdász-tipográfus-könyvkiadó kapcsolatáról. Kölcsönös szakmai megbecsülésüket, titkolt (olykor nem is nagyon titkolt) rivalizálásukat s későn kibontakozó benső barátságukat egyaránt megismerhetjük. Mind a bőven idézett Tevan—Kner levelezés, mind Elek László „kommentárjai" érdekesek, fontosak. Azt azonban fájlalnunk kell, hogy Elek László sem nézte át az Akadémiai Könyvtár kézirattárában őrzött Tevan-hagyatékot, amely — minden valószínűség szerint — ide vonatkozó adatokat is tartalmaz.

A kötethez egyébként melléklet is járul: a Tevan nyomda- és könyvkiadóvállalat 1926-ban készített és kiadott „Betűminta könyve" — kifogástalan fakszimilében.

LENGYEL ANDRÁS

Украинские книги кирилловской печати XVI—XVIII вв. Каталог изданий, хранящихся в Государственной Библиотеке имени В. И. Ленина. Выпуск I.1574. г, — I. половина XVII. в. Составители: Т. Н. КАМЕНЕВА — А. А. ГУСЕВА. Москва, 1976. 447 lap—820 kép.

A Lenin Könyvtár Ritka Könyvek Tára jelentős munkára vállalkozott: folyamatosan közreadja az állományában fellelhető, Ukrajnában nyomtatott cirillbetűs, régi könyvek katalógusát. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a földrajzi körülhatárolás az Ukrán SZSZK 1945-ben kialakult határaihoz igazodik, vagyis Galícia és Volhinia történelmi tájait is számításba veszi; valamint, hogy a „régi könyv" felső időhatára a bevezetőből kitűnően az 1800-as esztendő).

Kiadványukat három kötetre tervezik, az első kötet — mely az Ivan Fjodorov lwówi fellépésétől (1574) Bogdan Hmelnyickij felszabadító hadjáratáig (1648) terjedő korszak anyagát mutatja be — napvilágot látott: T. N. Kameneva, az ukrán könyvnyomtatás jeles kutatója, a csernigovi nyomda monográfusa és fiatal munkatársa A. A. Guszeva tollából.

A szerzők bevezetőjükben összehasonlítják a moszkvai és az ukrajnai cirillbetűs nyomdászatot, kiemelve a különbségeket. Ukrajnára jellemző a magánnyomdák túlsúlya, a mecénások kiterjedt szerepe, a variábilisabb témaválasztás; a liturgikus könyvek mellett korán megjelennek a vitairatok, a tankönyvek (elsősorban nyelvtanok), az alkalmi versgyűjtemények. Az ukrán könyv díszesebb, mint a moszkvai, szerkezete bonyolultabb: a címerek és azok szimbolikáját magyarázó szillabikus versek, az ajánlások, előszók, mutatók, utószók számos értékes adatot tartalmaznak a könyv létrejöttére és a közreműködők személyére vonatkozólag; ezen járulékos részek nyelve már nem egyházi szláv, hanem a kor irodalmi ukrán nyelve.

A katalógus kronologikus sorrendben 95 könyvet ismertet. A bibliográfiai leírások mindegyikét úgy értékelhetjük, mint egy-egy míves kis könyvtörténeti tanulmányt; minuciózus pontossággal rögzítenek mindent, amit a kutatás mai állása mellett az illető nyomtatványról egyáltalán tudni lehet. Ismerjük ezt a módszert az ötvenes években megjelent, a moszkvai cirillbetűs nyomdászatra vonatkozó nagy összefoglalásokból, A. Sz. Zernova műveiből,[1] szerzőink hivatkoznak is erre a hagyományra. (8. l.)

A katalógushoz öt mutató csatlakozik a következő sorrendben:

1. A *névmutató* tartalmazza a szerzők, nyomdászok, előszóírók, mecénások és egyéb közreműködők nevét, beleértve a

1. Орнаментика книг московкой печати XVI.—XVII. веков. M., 1952. és Книги кирилловской печати, изданные в Москве в XVI.—XVII. веках. M., 1958.

feloldott és a jelenleg még feloldhatatlan poligrammokat.

2. Címmutató.

3. Nyomdamutató, ebből kitűnik, hogy húsz nyomda termékeivel foglalkoztak. (E nyomdák többsége a XVII. század közepén már felhagyott tevékenységével.)

4. Az *ikonográfiai mutató* a könyvek fametszeteinek történelmi, bibliai és hagiográfiai témáit öleli fel, hivatkozásai már a 820 számozott képre vonatkoznak. (L. a továbbiakban.)

Az *5. mutató* összeállítása lehetett a legmunkaigényesebb; a 95 feldolgozott könyvben fellelhető valamennyi dísz (fejlécek, zárólécek, címerek, nyomdászjegyek, címlap-keretek) és az egészlapos illusztrációk első és összes további előfordulását rögzítették, időrendben, lelőhelyükkel együtt. E mutató segítségével Ivan Fjodorov és Pjotr Msztiszlavec dúcainak kései felhasználását, „vándorlását" éppúgy nyomonkövethetjük, mint a korai ukrán nyomdák nyugati kapcsolatait. (Szöveges kifejtés a 9—10. lapon, uo. irodalom a lábjegyzetekben.)

A fametszők kumulált mutatója a katalógus harmadik kötetében jelenik majd meg.

A képeken a könyvdíszeket eredeti nagyságukban láthatjuk, csupán az egész lapnyi metszeteket kicsinyítették le.

A katalógus kiválóan alkalmas csonka könyvek meghatározásához, s ezért állandóan használt munkaeszköze lesz mindazoknak a magyarországi szakembereknek, akik cirillbetűs, régi könyvekkel foglalkoznak. Ilyenek pedig egyre többen lesznek állami és egyházi gyűjteményeinkben egyaránt, hiszen lassan, de biztosan beteljesítjük azt az ötvenes évek végén megfogalmazott igényt, hogy a nálunk őrzött egyházi szláv nyelvű, régi könyvek feldolgozását szorgalmazni kell.[2]

Két bíráló megjegyzést kell még az elmondottakhoz fűznünk:

1. A katalógus mindössze kétezer példányban jelent meg, ez igen kevés, még akkor is, ha csupán a kelet-európai kutatók és könyvtárak igényével számolunk.

2. Szerzők a 8. lapon kifejtik azon elképzelésüket, hogy a második és a harmadik kötetben mindössze öt, illetve három nyomda nyomtatványait fogják ismertetni, és az egész háromkötetes sorozat csak a kievi Lavra és a lwówi sztauropegion confraternitas nyomdájának anyagát tartalmazza majd maradéktalanul. Melyik nyomda fog hiányozni, milyen szempontok indokolják majd a szűkebb adatközlést?

Ezekre a kérdésekre a jövő meghozza a választ. (Semmit sem prejudikálhatunk, de tartunk tőle, hogy a pocsajevi Lavra unitus korszaka a kimaradó részhez tartozik majd — egyháztörténeti szempontok miatt!)

Érdeklődéssel várjuk az ígéretes kezdet után a folytatást!

OJTOZI ESZTER

2. Baleczky Emil hozzászólása Kniezsa István előadói beszédéhez a magyar szlavisztika problémáiról és feladatairól. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* XII. (1958) 97. l.

Katalog für bedeutende hebräische und samaritanische Handschriften. Aus der Sammlung des verst. David Solomon Sassoon. London 1978. XVIII. 155 l.

Már szóltunk e helyen a Sassoon-gyűjtemény ritka értékű kéziratainak első árveréséről Zürichben, 1975-ben (XCIII, 1977, 210). Most — 1978. november 21-én — újabb árverés volt ugyanott. Harminchárom további kézirat került eladásra 932 362 fontért.

Közöttük van egy X. századi keleti *Biblia* (Irakból vagy Szíriából). A világ négy legjelentősebb *Bibliá*inak egyike ez (6. szám). A Rásbá Biblia (8. szám). Spanyol eredetű, 1383-ból. Astruc b. Jicchák b. Selómó Adret, a Rásbá unokájának dúsan illusztrált Bibliája ez. Továbbá egy német provenienciájú, illusztrált Biblia 1344-ből (10. szám). A *Siralmak könyvét* nem szokták illusztrációk kísérni. Itt egy tállitba öltözött kántor látható, amint recitálja a *Siralmak*at. Az *Eszter könyvé*nek egy képe Hámánt és tíz fiát ábrázolja különböző színű kosztümökben.

Hadd emeljünk ki egy XIII. századi Haggádát, talán a legrégibbet Európában (12. szám) s egy gazdagon illusztrált németet, 1462-ből (13. szám).

Áron Wolf Schreiber-Herrlingen, aki Pozsonyból került a bécsi császári és királyi könyvtárba, 1755/57-ben egy pergamen lapra leírta az öt Megillát apró betűkkel, hol héberül, hol latinul, németül és franciául (15. szám). A nagy tehetségű scriptor és illusztrátor munkáinak bibliográfiáját össze kellene állítani. Igen sok ismeretes belőlük szerte a világon, Magyarországon is.

Májmúni filozófiai művének héber fordítása (Móre Nevuchim) egy szép példánnyal szerepel (spanyol, 1397). Négy dicsőítő költemény olvasható benne a műről, közülük kettő ismeretlen (22. szám).

Akadnak geniza-darabok is (23. és 27. szám). Érdemes megemlíteni, hogy Selómó b. Sámuel Gurgang héber—perzsa szótárának egy teljes példánya is kalapácsra került 1473-ból (30. szám). Az eddig ismert

három kézirat-töredékből Bacher Vilmos adott ki szemelvényeket: *Egy héber—perzsa szótár a tizennegyedik századból.* Bp. 1900.

A két aukció után is a Sassoonoké még mindig a világ legnagyobb héber magángyűjteménye.

Scheiber Sándor

Franz Ögg: Personenregister zur Fackel von Karl Kraus. Supplementband zum Reprint der Fackel. München, 1977. Kösel-Verlag. 567 l.

Alig akad századunk világirodalmának még egy hasonlóan jelentős alakja, akit olyan szoros szálak fűznének a magyar kultúrához, mint a nagy osztrák szatírikust, Karl Kraust, a hanyatló Monarchia és a két világháború közötti korszak egyik legérdekesebb egyéniségét (1874—1936). Szellemi kisugárzása a kortársi irodalomra óriási — hogy másokat ne említsünk: mint mesterükre tekintenek rá Bertolt Brecht és Karel Čapek. Mielőtt 1913-ban Budapestre jött, hogy felolvasson írásaiból, érkezése előestéjén Ady írt hozzá gyönyörű köszöntőt a *Nyugat*ban — fegyvertársaként fogadta. Publicista? kritikus? költő? drámaíró? — Kraus mindez együtt és egyszerre — nem lehet műfajilag besorolni. Mint nagypolgári származék, lehetett volna Hofmannsthal- vagy Rilke-féle széplélek, elmerülhetett volna a kafkai reménytelenségben (amivel semmiképpen nem szándékunk az említettek világirodalmi rangját kisebbíteni), de ő a harcot választotta. Csak azt tartotta igazi írónak, aki a természetes emberi jogokon alapuló etikát képviseli, aki felelősséget érez a társadalom sorsa iránt, népének nevelője, részt vesz a politikai és a kulturális életben.

Ennek a megalkuvást nem ismerő harcnak jelképes hordozója *Die Fackel* című folyóirata. Itt jelent meg négy évtizeden át csaknem teljes életműve: tanulmányok, levelek, glosszák, aforizmák, lírai alkotások, drámák, prózai és verses szatírák.

Mint Kraus-kutató, hosszabb időn át foglalkoztam a nagy osztrák író és közéleti személyiség életművével, a magyar kultúrával való kapcsolatával. Meggyőződhettem róla, hogy nemcsak Kraus figyelte lankadatlan érdeklődéssel a Magyarországon végbemenő társadalmi folyamatokat, leplezte le utolérhetetlen gúnnyal Horthy ellenforradalmi rendszerét, tiltakozott páratlan szuggesztivitású írásában Sallai és Fürst kivégzése ellen — Kraus tudatformáló hatását a magyar progresszió legjobbjaira (csak Adyra és Bálint Györgyre utalunk itt) aligha lehet túlbecsülni.

Éppen ezért olyan jelentős számunkra Franz Ögg vállalkozása, Kraus folyóiratának impozáns névmutatója, amely segít eligazodni a rengetegben. A gazdag névsort végigfutva, ámulatba ejt Krausnak a magyar politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális életben való tájékozottsága. Hogy milyen nagy feladatra vállalkozott Ögg, azt azzal is érzékeltethetjük: 1910 óta meg-megismétlődő, de abbamaradt kísérletek után jelent meg ez a névmutató, amely immár a folyóirat teljes anyagára támaszkodik. Persze, bármilyen nagy segítséget nyújt is a kiadvány a kutatónak, semmiképpen nem mentesíti a *Fackel* gondos tanulmányozása alól, hiszen egy névmutató tárgymutató nélkül csak hiányos képet nyújthat Kraus magyar vonatkozású írásairól.

Hasznos lett volna, ha az összeállító igénybe veszi valamennyi érintett nemzet Kraus-kutatóinak segítségét.

Egy ilyenfajta roppant vállalkozás eleve nem lehet tökéletes. Csak a magyar vonatkozásoknál maradva: nem egy hiba és hiányosság elkerülhető lett volna az adatközlésekben.

Néhány kiugró tipikus hibára rá kell mutatnunk, amelyek az összeállítás tudományosságát, sajnos, megkérdőjelezik.

Amikor tudja, Ögg megadja a *Fackel*-ben előforduló személyek teljes nevét, nemzetiségét, foglalkozását, születési és halálozási adatait. De számos esetben csak a név szerepel — Széchenyi Istvánról bármely német lexikont kinyitva többet közölhetett volna puszta nevénél. Ez számos magyar személyiségre vonatkozik, holott Kraus cikkeiből világosan kiderül kilétük, hovátartozásuk. A nevek írásmódja igen gyakran eltorzul.

Megengedhetetlen a nemzeti „kisajátítás", amelynek következtében magyarok osztrákokként szerepelnek, így többek közt Liszt Ferenc, Dóczy Lajos, Alpár Gitta, Anday Piroska, Korda Sándor. Sőt egy új kategóriával is találkozunk: „osztrák—magyar" politikus Károlyi Mihály, „osztrák—magyar" író Molnár Ferenc.

A rosszemlékű fajkutatásra emlékeztet, hogy Balázs Béla neve mellett megjelenik: eredetileg Bauer Herbert, Herczeg Ferenc neve mellett: eredetileg Herzog, sőt Petőfi neve mellett is: eredetileg Petrovics!

Szini Gyula neve külön szerepel mint „Gyula"; Ögg nem vette észre, hogy ugyanarról a személyről van szó, holott a *Fackel*ben ugyanazon a lapon, egyetlen helyen találkozunk a magyar író nevével.

Gömbös (eredetileg: Murger) Gyula ugyancsak meglepődnék, ha élne, hogy Ögg névmutatójában mint „Jáfke grófja" szerepel. A „jákfai" előnévvel Gömbös ön-

magát ajándékozta meg; az összeállító a visszanémetesítést ezúttal elmulasztotta, így kénytelenek voltunk mi pótolni. Meglepő figyelmetlenség, hogy Schweinitzerről, a Horthy-rendszer budapesti főkapitányáról mint „osztrák rendőrtisztviselő"-ről szól.

Tisztában vagyunk a vállalkozás nagyságával és nehézségeivel, de sajnálatos, hogy az összeállító nem végezte munkáját nagyobb tudományos igényességgel és felelősségtudattal.

LENGYEL BÉLA

FELHÍVÁS

A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése azzal a kérdéssel fordul régi tagtársaihoz és azok leszármazottaihoz, valamint a könyvszakma minden olyan munkásához, akinek birtokában van bármilyen két világháború közötti — vagy még korábbi és esetleg későbbi — könyvkiadásra és könyvkereskedelemre vonatkozó és ezzel szorosan összefüggő személyi és tárgyi dokumentum (iratanyag, levelezés, fotó és egyéb emlékanyag stb.), jelentkezzék a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésénél. (Bp. V. Vörösmarty tér 1. 10. emelet. Tel.: 184-758.)

A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése szeretné felkutatni és összegyűjteni a könyvszakma közvetlen múltjának eddig még közgyűjteménybe nem került dokumentumait és egy szakmai archívumot kíván létrehozni.

Célunk nemcsak felhívni a figyelmet a jövőben pótolhatatlan dokumentum és emlékanyag történelmi forrásértékeire, hanem megóvni azokat a feledéstől és az elkallódástól, s a kutatás számára hozzáférhetővé tenni.

Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülése

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A kézirat nyomdába érkezett: 1979. VI. 22. Terjedelem: 9,1 (A5 ív)
80.7282 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ára: 20 Ft
Előfizetés egy évre: 80 Ft

INDEX: 25 543
ISSN 0025—0171

SOMMAIRE

V. Nagy, Katalin: Gábor Gaál et la revue Korunk 327
Havasi, Zoltán: La recherche des monuments écrits et imprimés de notre culture 347

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Cs. Gárdonyi, Klára: Une lettre inconnue de János Vitéz dans un manuscrit écrit vers 1471 369
Gömöri, György: Les notes d'album et de livre d'Albert Szenci Molnár dans des collections étrangères 372
Varga, Imre: Sur les ouvrages récemment découverts du comte Bálint Balassa ... 378
Dán, Róbert: Les livres donnés en cadeau par István Nagyajtai Kovács au Manchester (New) College 384
Geréb, Zsófia: Les ornemets de livre de Mihály Bíró 384
Lengyel, András: Attila József était-il le rédacteur de la revue Új Magyar Föld? (La Nouvelle Terre Hongroise) 389

ANCIENS LIVRES HONGROIS

Csapodi, Csaba: Des codex de Hongrie dans l'Österreichische Nationalbibliothek de Vienne 391
Borsa, Gedeon: Une lettre d'adieu nouvellement retrouvée de Tamás Bakócz 400
Barcza, József: Une édition inconnue de Debrecen du catéchisme de Siderius (1618) 408

BIBLIOGRAPHIE

La littérature spéciale de l'histoire du livre en 1978. Composée par *László Szelestei N.* 412

REVUE

Program és hivatás. (Programme et destination.) Bp. 1978. *(Fülöp, Géza)* 420
Két új fakszimile-sorozat. (Deux nouvelles de facsimile.) *(V. Kovács, Sándor)* 422
Zenei írások a Nyugatban. (Des écrits sur la musique dans la revue Nyugat (Occident).) Réd. par János Breuer. Bp. 1978. *(Barlay, Ö. Szabolcs)* 423
Kollin, Ferenc: A Prager könyvkiadó története. (L'histoire de l'éditeur Prager.) Bp. 1977. *(Käfer, István)* 424
A Tevan nyomda- és kiadóvállalat történetéből. (De l'histoire de la maison d'édition Tevan.) (1903—1949). Réd. par Ferenc Szabó. *(Lengyel, András)* 426
Ukrainszkie knigi kirillovszkoj pecsati XVI—XVIII. vv. Moszkva, 1976. (Des livres ukrainiens de la presse cyrillique des XVIe—XVIIIe siècles.) *(Ojtozi, Eszter)* ... 427
Katalog für bedeutende hebräische und samaritanische Handschriften. London, 1978. *(Scheiber, Sándor)* 428
Ögg, Franz: Personenregister zum Fackel von Karl Kraus. München, 1977. *(Lengyel Béla)* 429

TARTALOM

V. Nagy Katalin: Gaál Gábor és a Korunk 327
Havasi Zoltán: Kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása 347

KÖZLEMÉNYEK

Csapodiné Gárdonyi Klára: Vitéz János ismeretlen levele egy 1471 körül keletkezett kéziratban 369
Gömöri György: Szenci Molnár Albert album- és könyvbejegyzései külföldi gyűjteményekben 372
Varga Imre: Balassa Bálint gróf újabban előkerült alkotásairól 378
Dán Róbert: Nagyajtai Kovács István könyvajándéka a Manchester (New) Collegenak 384
Geréb Zsófia: Bíró Mihály könyvdíszei 384
Lengyel András: József Attila az Új Magyar Föld szerkesztője? 389

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Csapodi Csaba: Magyarországi kódexek a bécsi Österreichische Nationalbibliothekban 391
Borsa Gedeon: Bakócz Tamás újabb nyomtatott búcsúlevele 400
Barcza József: Siderius kátéjának ismeretlen debreceni kiadása (1618) 408

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1978-ban. Összeáll. *Szelestei N. László* 412

SZEMLE

Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye. Szerk. Kókay György, Oltványi Ambrus, Vargha Kálmán. Bp. 1978. *(Fülöp Géza)* 420
Két új fakszimile sorozat. *(V. Kovács Sándor)* 422
Zenei írások a Nyugatban. Szerk. Breuer János. Bp. 1978. *(Barlay Ö. Szabolcs)* ... 423
Kollin Ferenc: A Prager könyvkiadó története. Bp. 1977. *(Käfer István)* 424
A Tevan nyomda- és kiadóvállalat történetéből. (1903—1949). Szerk. Szabó Ferenc. *(Lengyel András)* 426
Ukrainszkie knigi kirillovszkoj pecsati XVI—XVIII. vv. Moszkva, 1976. *(Ojtozi Eszter)* 427
Katalog für bedeutende hebräische und samaritanische Handschriften. London, 1978. *(Scheiber Sándor)* 428
Ögg, Franz: Personenregister zum Fackel von Karl Kraus. München, 1977. 567 l. *(Lengyel Béla)* 429